



ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ , ΔΙΚΑΙΟ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ &
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΝΟΜΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΝΟΜΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2020-2021

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Σοφία του Κων/νου Καραλίδου
A.M.: 7340012320002

**«Σύγχρονες εξελίξεις στην προστασία των
πολιτιστικών αγαθών. Προκλήσεις και
προοπτικές σε εθνικό και διεθνές επίπεδο».**

Επιβλέποντες:

Ονοματεπώνυμα επιβλεπόντων

- α) Καθηγήτρια: Ελίνα (Ελένη) Μουσταίρα
- β) Αναπληρωτής Καθηγητής: Φίλιππος Βασιλόγιαννης
- γ) Επίκουρος Καθηγητής: Ανδρέας Χέλμης

Αθήνα, Φεβρουάριος 2022

Copyright © [Σοφία Καραλίδου, 2022]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

“Ο πολιτισμός δεν ακυρώνει τη βαρβαρότητα, αλλά πολλές φορές την επικυρώνει. Όσο πιο πολιτισμένος είναι ένας λαός, τόσο πιο βάρβαρος και καταστροφικός μπορεί να γίνει”.

Ουμπέρτο Έκο, 1932-2016, Ιταλός συγγραφέας

“Ο πολιτισμός δεν κληρονομείται, κατακτάται”.

Αντρέ Μαλρώ, 1901-1976, Γάλλος συγγραφέας & πολιτικός

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική αποτελεί αποτέλεσμα προσωπικών προσπαθειών και ποτέ δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς τη στήριξη και την πολύτιμη βοήθεια πολλών ανθρώπων. Παρόλο που το ενδιαφέρον μου για θέματα που άπτονται της σφαίρας του Συγκριτικού Δικαίου, ξεκίνησε από τα προπτυχιακά μου χρόνια στη Νομική Σχολή Αθηνών, δεν ήταν παρά στις μεταπτυχιακές σπουδές στο τμήμα Διεθνών Σπουδών της ίδιας σχολής, που απέκτησα τη δυνατότητα να εμβαθύνω στους θεσμούς αυτούς, έναν κλάδο πολύ ελκυστικό που συνεχώς αναδιαμορφώνεται σύμφωνα με τις καινοτομίες στην επιστήμη, την οικονομία και την δικαιοσύνη. Η υπέρτερη αξία του οφείλεται στο γεγονός ότι προσεγγίζει την κάθε πτυχή που εμείς γνωρίζουμε στο στενό κύκλο της εσωτερικής έννομης τάξης σε διεθνές-συγκριτικό επίπεδο. Αυτό το κάνει ασυναγώνιστο ενώ ταυτόχρονα έχει ιδιαίτερη απήχηση στην αγορά εργασίας.

Σε αυτό το σημείο αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε ορισμένους ανθρώπους, η συμβολή και η συμπαράσταση των οποίων ήταν πολύτιμη και καθοριστική κατά την εκπόνηση της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας.

Πρωτίστως, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια της διπλωματικής μου εργασίας την αξιότιμη κυρία Μουσταίρα Ελίνα (Ελένη) για την πολύτιμη βοήθεια της επί της εν γένει σύνθεσης της παρούσας εργασίας. Ιδιαίτερος την ευχαριστώ, για την καθοδήγηση που μου προσέφερε. Με τις παραινήσεις της είχα την ευκαιρία να εντοπίζω την ύπαρξη τυχόν ασαφειών και να βελτιώνομαι.

Είναι πολύ σημαντικό για μένα, να έχω τέτοιο πρότυπο Καθηγήτριας που να μου δείχνει νέα μονοπάτια νομικής σκέψης! Με τη σωστή καθοδήγηση του και το άρτιο κλίμα συνεργασίας, κατάφερα να φέρω εις πέρας την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας.

Κρίνω απαραίτητο να μην λησμονήσω να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στα μέλη του διδακτικού προσωπικού του μεταπτυχιακού μου, οι οποίοι μου παρείχαν ένα εξαιρετικό ακαδημαϊκό και κοινωνικό περιβάλλον για να σπουδάσω. Εκτιμώ βαθύτατα την προσήλωση που μου επέδειξαν στη διαδικασία της μάθησης κατά τη διάρκεια ολόκληρου του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Τις θερμότερες ευχαριστίες μου οφείλω να εκφράσω και στα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής και καθηγητές κύριο Βασιλόγιαννη Φίλιππο και κύριο Χέλμη Ανδρέα για την προθυμία τους να με βοηθήσουν σε οποιοδήποτε πρόβλημα αντιμετώπιζα κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας, τις πολύτιμες συμβουλές τους και τις εύστοχες παρατηρήσεις τους.

Το μεγαλύτερο ευχαριστώ το οφείλω στην οικογένεια μου, οι οποίοι υπήρξαν ανεκτίμητο στήριγμα για μένα, σε κάθε στάδιο της ζωής μου, και στους οποίους οφείλω όλη τη διαδρομή των σπουδών μου μέχρι σήμερα. Η πίστη τους στις δυνατότητές μου, η στήριξη όλων των επιλογών μου, αλλά και η αμέριστη συμπαράστασή τους κατά τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στην επιτυχή διεκπεραίωσή της.

Αθήνα, Ιανουάριος 2022

Σοφία Κ. Καραλίδου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πίνακας ορισμών.....	7
Συνοτομογραφίες.....	8
Περίληψη-Abstract.....	9
Πρόλογος	12
Εισαγωγή.....	13

ΜΕΡΟΣ 1. Η διεκδίκηση των πολιτιστικών αγαθών στη διεθνή δικαιοταξία

Κεφάλαιο 1. «Επιστροφή»,ή «απόδοση», ή «επαναπατρισμός» των πολιτιστικών αγαθών;.....	16
i. Η εννοιολογική προσέγγιση των νομικών όρων.....	16
ii. Νέες εξελίξεις σε δικαστικές διεκδικήσεις.....	16
iii. Η έννοια του πολιτιστικού αγαθού στα διεθνή συμβατικά κείμενα.....	17
iv. Δικαίωμα στην πολιτιστική κληρονομιά ως ιδιαίτερη έκφανση του δικαίου της προσωπικότητας;.....	20
Κεφάλαιο 2. Συγκριτική μελέτη δικαίων μέσω ανάλυσης υποθέσεων της Αιγύπτου, της Καμπότζης και της Ελλάδας.....	22
i. Συγκριτική μελέτη των δικαίων τρίτων κρατών.....	22
ii. Συγκριτική μελέτη με το δίκαιο κράτους-μέλους της Ένωσης.....	24
iii. Περιπτώσεις επαναπατρισμού πολιτιστικών αγαθών.....	26
iv. Η Συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών.....	29

ΜΕΡΟΣ 2. Διεθνής δικαιοδοσία και Εφαρμοστέο Δίκαιο, την εποχή της παγκοσμιοποίησης: σημεία απορρόφησης και αντίστασης

Κεφάλαιο 1. Η διεθνής δικαιοδοσία κατά τον Κανονισμό 1215/2012 αλλά και το Διεθνές και Ελληνικό Δίκαιο.....	35
i. Οι «νομικές βάσεις» διεκδίκησης.....	35
ii. Η ενεργητική νομιμοποίηση (locus standi).....	37
iii. Η αρμοδιότητα του Διεθνούς Δικαστηρίου.....	38
iv. Οι νέες προκλήσεις και αμφιλεγόμενες νομικές καταστάσεις.....	40

Κεφάλαιο 2. Το ζήτημα του εφαρμοστέου δικαίου επί της ουσίας της διαφοράς.....	44
i. Ο κανόνας της <i>lex rei sitae</i> και της <i>lex originis</i>	44
ii. Οι κανόνες αλλοδαπού δημοσίου δικαίου και το ζήτημα της παραγραφής.....	46
iii. Η αναγκαιότητα σφαιρικής θέασης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο κατακερματισμένο διεθνές νομικό πλαίσιο.....	48
iv. Η διαχρονική αντιμετώπιση και διαχείριση της αφαίρεσης πολιτιστικών αγαθών από τον τόπο προέλευσής τους. Η σημερινή πραγματικότητα.....	52
Συμπεράσματα Μέρους 1.....	57
Συμπεράσματα Μέρους 2.....	63
Σύνοψη Συμπερασμάτων.....	69
Επίλογος.....	76
Βιβλιογραφία	80
Ελληνική Βιβλιογραφία.....	80
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.....	83
Αρθρογραφία	85
Ελληνική Αρθρογραφία.....	85
Ξενόγλωσση Αρθρογραφία.....	86
Βασικές ιστοσελίδες.....	96
ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ.....	97
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ.....	99

Πίνακας ορισμών¹

α) ως «απόφαση» νοείται κάθε απόφαση που εκδίδεται από δικαστήριο του κράτους μέλους, όποια και αν είναι η ονομασία της, π.χ. διάταξη, εντολή, απόφαση ή διαταγή εκτελέσεως, καθώς και κάθε απόφαση για τον προσδιορισμό των δικαστικών εξόδων από το γραμματέα του δικαστηρίου.

β) ως «δικαστικός συμβιβασμός» νοείται ο συμβιβασμός που έχει εγκριθεί από δικαστήριο κράτους μέλους ή έχει συναφθεί στο πλαίσιο διαδικασίας ενώπιον δικαστηρίου κράτους μέλους.

γ) ως «κράτος μέλος προέλευσης» νοείται το κράτος μέλος στο οποίο, ανάλογα με την περίπτωση, εκδόθηκε η απόφαση, εγκρίθηκε ή συνήφθη ο δικαστικός συμβιβασμός ή καταρτίστηκε επίσημα ή καταχωρήθηκε το δημόσιο έγγραφο.

δ) ως «κράτος μέλος αναγνώρισης ή εκτέλεσης» νοείται το κράτος μέλος όπου γίνεται επίκληση της αναγνώρισης της απόφασης, ή ζητείται η εκτέλεση της απόφασης, του δικαστικού συμβιβασμού ή του δημοσίου εγγράφου.

ε) ως «δικαστήριο προέλευσης» νοείται το δικαστήριο που εξέδωσε την απόφαση η αναγνώριση της οποίας αποτελεί αντικείμενο επίκλησης ή, η εκτέλεση της οποίας επιδιώκεται.

στ) Ο κύριος πολιτιστικών αγαθών όπως ορίζεται στο άρθρο 1 παράγραφος 1 της οδηγίας 93/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 1993, σχετικά με την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που έχουν παράνομα απομακρυνθεί από το έδαφος κράτους μέλους, είναι αυτός που δύναται να κινήσει διαδικασία.

ζ) ως πολιτιστικά αγαθά: κάθε αντικείμενο που έχει σημασία για την αρχαιολογία, την προϊστορία, την ιστορία, τη λογοτεχνία, την τέχνη ή την επιστήμη και εμπίπτει στις κατηγορίες που απαριθμούνται στο παράρτημα του κανονισμού (ΕΕ) 2019/880 σχετικά με την είσοδο και την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών, τμήμα Α.

¹ Για τους σκοπούς του παρόντος κανονισμού και των διεθνών κειμένων που θα αναλυθούν εν συνεχεία*

Συντομογραφίες

βλ.	βλέπε
Ε.Ε	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
ο.π	όπως παραπάνω
σελ.	Σελίδα
ΣΛΕΕ	Συνθήκη περί Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣυμβΒρυξ	Σύμβαση των Βρυξελλών
ΣυνθΕΚ	Συνθήκη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
υπ.	Υποσημείωση
CMLR	Common Market Law Review
RCritDIP	Revue Critique de Droit International Privé
RHDI	Revue Hellénique de Droit International
RIDC	Revue International de Droit Comparé

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν μαρτυρία της ανθρώπινης εξέλιξης, υλική έκφραση της δημιουργίας ατόμων, ομάδων και κοινωνιών με συμβολική σημασία, καλλιτεχνική διάσταση και πολιτιστική αξία που απορρέουν ή εκφράζουν πολιτιστικές ταυτότητες. Αγαθά που «κληρονομούμε» από τους προγόνους και ως «θεματοφύλακες» οφείλουμε να διαφυλάξουμε και να παραδώσουμε στις επόμενες γενιές. Η σκόπιμη καταστροφή εκατοντάδων ιστορικών μνημείων, θρησκευτικών χώρων και άλλων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Κύπρο και την πρώην Γιουγκοσλαβία, που έλαβε το χαρακτήρα πολιτιστικής γενοκτονίας, και πρόσφατα στο Κόσσοβο, το Ιράκ, τη Λιβύη, τη Συρία και το Μάλι, οι λεηλασίες σε μουσεία και άλλους πολιτιστικούς χώρους κατά τη διάρκεια ένοπλων συρράξεων, και από την άλλη πλευρά, η κατεδάφιση πολιτιστικών αγαθών στο όνομα της θρησκευτικής καθαρότητας- όπως οι Βούδες του Μπαμιγιάν στο Αφγανιστάν, αλλά και λιγότερο γνωστά 'θύματα' στη Σαουδική Αραβία και αλλού-, παράλληλα με το πάγιο αίτημα της Νεφερτίτης, των Μαρμάρων του Παρθενώνα και των 'πατρογονικών πνευμάτων' των αυτοχθόνων να επιστρέψουν στον τόπο τους, σηματοδοτούν τον αφετηριακό προβληματισμό της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Στις περιπτώσεις αυτές, η κλασική αντίληψη της προστασίας των υλικών στοιχείων του πολιτισμού, που θέτει το κυρίαρχο κράτος στο επίκεντρο της πολιτιστικής προστασίας αναμετράται με το άτομο ως φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, σηματοδοτεί το πέρασμα στην ανθρώπινη διάσταση της σύγχρονης πολιτιστικής προστασίας. Έναν νέο τρόπο προσέγγισης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών που επανατοποθετεί ουσιαστικά το πολιτιστικό αγαθό στο φυσικό περιβάλλον του, ως αφήγημα της ανθρώπινης δημιουργίας, εξέλιξης και ιστορίας και τελικά στοιχείο της ταυτότητας κάθε ατόμου, ομάδας, λαού, αλλά και της ανθρωπότητας, επιβεβαιώνοντας ότι ο πολιτισμός αποτελεί συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης. Μέσα από την επαναπροσέγγιση της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, το κράτος δεν περιθωριοποιείται. Αντιθέτως, καλείται και αναγκάζεται να διαδραματίσει ενεργό ρόλο, υλοποιώντας την υποχρέωση που έχει αναλάβει για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός του, αλλά και εκτός αυτού π.χ. στο διεθνή βυθό, διαφυλάσσοντας τον πλουραλισμό της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς με τελικό αποδέκτη την ανθρωπότητα στο σύνολό της και τις μελλοντικές γενιές.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης προηγήθηκε χρονικά της γενικής προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, με στόχο την διαφύλαξη της κληρονομιάς της ανθρωπότητας, παράγοντα ενίσχυσης της μεταπολεμικής ειρήνης και ανάπτυξης. Η αυξημένη ανάγκη προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς οδήγησε σ' ένα σύνθετο πλέγμα συμβατικών και εθιμικών κανόνων, όπου οι υποχρεώσεις διαβαθμίζονται ανάλογα με τη σημασία του εκάστοτε αγαθού. Επιπρόσθετα, ο προσδιορισμός των πολιτιστικών αγαθών έθεσε τις βάσεις για τον εννοιολογικό προσδιορισμό τους στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο. Παρά την ύπαρξη κανόνων, ωστόσο, δεν υπάρχει εμπόλεμη σύγκρουση χωρίς βλάβη ή απώλεια πολιτιστικών αγαθών. Αξίζει να σημειωθεί παρά την ετοιμότητα της UNESCO να αναλάβει δράση, ότι η αποστολή ad hoc επιτόπιων επιτροπών εμπειρογνομόνων αποτελεί συνάρτηση της συναίνεσης του κράτους, των δεδομένων δυνατοτήτων του

οργανισμού αλλά και των συνθηκών ασφαλείας στο πεδίο. Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικός είναι και ο ρόλος ειδικευμένων ΜΚΟ, όπως του ICOM ICOMOS, και της Διεθνούς Επιτροπής Κυανούς Ασπίδας, που έχει αποκτήσει συμβουλευτικό ρόλο με το Δεύτερο Πρωτόκολλο της Χάγης, καθώς πραγματοποιούν επισκέψεις στο πεδίο ενισχύοντας την διεθνή πληροφόρηση για την κατάσταση των πολιτιστικών μνημείων εν καιρώ πολέμου, και αναλαμβάνουν δράση για την υλοποίηση έργων αποκατάστασης. Η υποχρέωση επανόρθωσης αποτελεί άμεση συνέπεια της έγερσης της διεθνούς ευθύνης για παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου, καθώς η υλοποίησή της παραμένει μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις στο πεδίο του διεθνούς δικαίου.

Η αναγόρευση της καταστροφής ή βλάβης των πολιτιστικών αγαθών σε έγκλημα πολέμου ή έγκλημα κατά της ανθρωπότητας όταν οι εν λόγω ενέργειες στρέφονται κατά συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, έχουν ενισχύσει σημαντικά την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, ενώ επιβεβαιώνουν την αμφίδρομη σχέση αγαθών και ανθρώπου. Ο «εξανθρωπισμός» του διεθνούς δικαίου επηρέασε καταλυτικά και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέσα από τη μελέτη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του ανθρωπιστικού δικαίου, αποτυπώθηκε η αμφίδρομη σχέση προστασίας ατόμου και «πολιτιστικών αγαθών». Έτσι, στην 'νέα ανθρωπιστική τάξη, το άτομο από ωφελούμενο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς μετατρέπεται σε ενεργό δρώντα στο πεδίο του διεθνούς δικαίου. Επιφορτίζεται έτσι με δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς....

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

Πολιτιστικά αγαθά, πολιτισμική βιογραφία αγαθών, Πολιτιστική ιδιοκτησία, πολιτιστική κληρονομιά, Επιστροφή, Απόδοση, Επαναπατρισμός, Διεκδίκηση πολιτιστικών αγαθών, πολιτιστικός διεθνισμός, πολιτιστικός εθνικισμός, Διεθνής δικαιοδοσία, Εφαρμοστέο Δίκαιο.

ABSTRACT

Cultural goods are a testimony to human evolution, a material expression of the creation of individuals, groups and societies with symbolic significance, artistic dimension and cultural value that derive or express cultural identities. Goods that we "inherit" from our ancestors and as "custodians" we must preserve and pass on to future generations. The deliberate destruction of hundreds of historical monuments, religious sites and other cultural heritage sites in Cyprus and the former Yugoslavia, which took the form of cultural genocide, and most recently in Kosovo, Iraq, Libya, Syria and Mali, museums were looted and other cultural sites during armed conflicts, and on the other hand, the demolition of cultural property in the name of religious purity - such as the Bamiyan Buddhas in Afghanistan, but also lesser-known 'victims' in Saudi Arabia and elsewhere the constant request of Nefertiti, the Marbles of the Parthenon and the 'ancestral spirits' of the natives to return to their place, signal the starting point of this dissertation. In these cases, the classical conception of the protection of the material elements of culture, which puts the sovereign state at the center of cultural protection,

confronts the individual as a bearer of rights and obligations, marks the transition to the human dimension of modern cultural protection. A new way of approaching the protection of cultural property that essentially repositions cultural property into its natural environment, as a narrative of human creation, evolution and history and ultimately an element of identity of each individual, group, people, but also humanity, confirming that culture is a component of human existence. Through the re-approach of international protection of cultural property, the state is not marginalized. On the contrary, it is called and forced to play an active role, fulfilling the obligation it has undertaken to protect cultural property in its territory, but also outside, for example, on the international seabed, preserving the pluralism of the world cultural heritage with the ultimate recipient of humanity. as a whole and future generations.

The protection of cultural property during an armed conflict preceded the general protection of cultural heritage, with the aim of preserving the heritage of mankind, a factor in enhancing post-war peace and development. The growing need to protect cultural heritage has led to a complex set of contractual and customary rules, where obligations are graded according to the importance of each good. In addition, the definition of cultural goods laid the foundations for their conceptual definition in modern international law. Despite the existence of rules, however, there is no war without damage or loss of cultural property. It is worth noting, despite UNESCO's readiness to take action, that the ad hoc mission of on-site committees of experts is a function of the state's consensus, given the organisation's capabilities and the security conditions in the field. In this context, the role of specialized NGOs, such as ICOM ICOMOS, and the International Committee on the Blue Shield, which has acquired an advisory role under the Second Hague Protocol, is important, as they visit the field, strengthening international information on the state of cultural wartime monuments, and take action to carry out restoration projects. The obligation to redress is a direct consequence of the rise of international responsibility for violations of international law, as its implementation remains one of the greatest challenges in the field of international law.

The declaration of the destruction or damage of cultural property as a war crime or a crime against humanity when such actions are directed against specific population groups has significantly enhanced the protection of cultural property, while confirming the reciprocal relationship between goods and man. The "humanization" of international law has also had a catalytic effect on the protection of cultural heritage. Through the study of human rights and humanitarian law, the two-way relationship between the protection of the individual and "cultural goods" was captured. Thus, in the 'new humanitarian order', the individual from beneficiary of the protection of cultural heritage becomes an active actor in the field of international law. It is thus charged with rights but also obligations for the protection of cultural heritage....

KEYWORDS

Cultural goods, cultural biography of goods, Cultural property, cultural heritage, Return, Restitution, Repatriation, Claim of cultural property, cultural internationalism, cultural nationalism, International jurisdiction, Applicable law.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως στόχο να παρουσιάσει τις νομικές βάσεις για την διεθνή διεκδίκηση των πολιτιστικών αγαθών από τη σκοπιά του συγκριτικού ιδιωτικού διεθνούς δικαίου.

Πιο συγκεκριμένα θα γίνει στην αρχή μία παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων των τριών υποθέσεων , η οποία κρίνεται απαραίτητη για την πληρέστερη κατανόηση των νομικών τους ζητημάτων. Στη συνέχεια θα παρουσιασθεί η έννοια των «πολιτιστικών αγαθών», όπως αυτή σκιαγραφείται μέσα από τα διεθνή συμβατικά κείμενα, το πρωτογενές και παράγωγο δίκαιο της Ε.Ε καθώς και το ελληνικό δίκαιο.

Μετά θα εξεταστεί το ζήτημα της διεθνούς δικαιοδοσίας και του εφαρμοστέου δικαίου, όπου θα τονιστεί και το ζήτημα της παραγραφής , αφού στις εν λόγω υποθέσεις αυτό θα κριθεί από τις σχετικές στο εφαρμοστέο δίκαιο προβλέψεις.

Συμπερασματικά, θα καταλήξουμε στο αν υπάρχει υποχρέωση επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσης τους στο πλαίσιο ενός διαμορφωμένου διεθνούς εθίμου, καθώς και αν υπάρχουν ενδεχόμενοι εναλλακτικοί τρόποι επίλυσης των εν λόγω διαφορών. Συνεπώς θα επιβεβαιωθεί και μέσα από αυτές τις υποθέσεις, πως η έκβαση της εκάστοτε υπόθεσης που αφορά στα πολιτιστικά αγαθά, εξαρτάται άμεσα από το αρμόδιο προς την εκδίκαση της forum, γεγονός που συχνά οδηγεί σε άδικο αποτελέσματα, συνήθως για τον αρχικό κύριο του αγαθού, αλλά ενίοτε και για τον καλόπιστο κάτοχο αυτού, ενώ πολλές φορές ευνοεί και την παράνομη διακίνηση τους. Ενόψει αυτού κρίνεται απαραίτητη η θέσπιση διαφορετικών νομοθετικών ρυθμίσεων σε επίπεδο εσωτερικού, ενωσιακού και διεθνούς δικαίου, αλλά και η ενεργοποίηση από τα εθνικά δικαστήρια όλων εκείνων των μηχανισμών που έχουν στην διάθεση τους, οι οποίοι μπορούν να οδηγήσουν στην αποτελεσματική προστασία των πολιτιστικών αγαθών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση των επιμέρους νομικών ζητημάτων, σκόπιμο είναι να γίνει μία απόπειρα να δοθεί ένας ορισμός στην έννοια του «πολιτιστικού αγαθού». Ο ορισμός της έννοιας αυτής είναι εξαιρετικά δύσκολο να επιτευχθεί, επειδή είναι άμεσα συνδεδεμένη με την έννοια του «πολιτισμού», η οποία επηρεάζεται άμεσα από κοινωνιολογικούς και φιλοσοφικούς παράγοντες και κατ' επέκταση βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη. Ένας ορισμός που θα μπορούσε να δοθεί είναι, ότι τα πολιτιστικά αγαθά είναι ένα σύνολο ετερόκλητων πραγμάτων, κινητών και ακινήτων, ταπεινών ή σημαντικών, προορισμένων για διάφορες χρήσεις (θρησκευτικές, στρατιωτικές, λαϊκές κτλ), κατασκευασμένων από ευτελή ή πολύτιμα υλικά, άτεχνα ή περίτεχνα².

Ενόψει των ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι είναι αρκετά δύσκολο να δοθεί ένας ακριβής ορισμός στην έννοια του «πολιτιστικού αγαθού». Κριτήρια για την ένταξη ενός αντικειμένου σε αυτή τη κατηγορία μπορούν να αποτελέσουν το ειδικό του βάρος, η αξία του, καθώς και το ενδιαφέρον μιας ομάδας ανθρώπων για αυτό. Αυτό που θα μπορούσε όμως να ειπωθεί με σχετική ασφάλεια είναι, ότι ανεξάρτητα από τον ορισμό που επιλέγει κανείς, τα έργα τέχνης, τα αρχαιολογικά ευρήματα καθώς και τα αντικείμενα εθνολογικού ενδιαφέροντος εντάσσονται στην κατηγορία αυτή.

Οι κλοπές και οι παράνομες διακινήσεις πολιτιστικών αγαθών όμως, έχουν αναγκάσει πολλές χώρες να λάβουν νομοθετικά μέτρα για να προστατέψουν την πολιτιστική τους κληρονομιά. Ο απώτερος στόχος των νόμων αυτών δεν είναι να δημιουργήσουν έναν πολιτισμό, αλλά να ανακαλύψουν και να διατηρήσουν τα αγαθά που ανήκουν σε έναν ήδη υπάρχοντα. Λαμβάνοντας πάντα υπόψιν το γεγονός, ότι οι ορισμοί των εννοιών στα νομοθετήματα εξυπηρετούν όχι τις ανάγκες της νομικής επιστήμης *in abstracto* αλλά τους στόχους που επιδιώκει ο εκάστοτε νομοθέτης, μπορούμε να δούμε πως ορίζουν την έννοια των «πολιτιστικών αγαθών» τα πιο σημαντικά διεθνή συμβατικά κείμενα αλλά και το πρωτογενές και δευτερογενές δίκαιο της Ε.Ε. Αξίζει να αναφερθεί για την πληρέστερη κατανόηση των κάτωθι ορισμών, πως τα διεθνή συμβατικά κείμενα καθώς και το πρωτογενές και παράγωγο δίκαιο της Ε.Ε έχουν υιοθετήσει είτε την άποψη του «πολιτιστικού διεθνισμού», είτε αυτή του «πολιτιστικού εθνικισμού», μέσα από τις οποίες εκδηλώνεται και η αναγνώριση του συνδέσμου των πολιτιστικών αγαθών με μία συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή.

Σύμφωνα με τον «πολιτιστικό διεθνισμό» τα αντικείμενα με καλλιτεχνική, αρχαιολογική, εθνολογική ή ιστορική αξία αποτελούν συστατικά του κοινού ανθρώπινου πολιτισμού, ανεξάρτητα από τη χώρα καταγωγής τους ή την τωρινή τους

² Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου ο.π σελ. 15 /Επίσης μπορεί να θεωρηθεί ότι πολιτιστική σημασία έχει κάθε πράγμα που παράγεται από το ανθρώπινο γένος, αν και δεν είναι δυνατόν να τεθεί υπό καθεστώς προστασίας προκειμένου να διατηρηθεί Βλ. σχετ. Ο' Keefe Patrick, «Export-Import Laws- Problems of Drafting and Implementation», σε *International Sales of Works of Art*,(ed. Briat) 1990 σελ. 61-62 / Σχετικά βλ. και Ladas P. «Le commerce des biens culturels en droit privé hellénique» *Les Journées juridiques franco –helléniques*, RIDC 1986 σελ. 408 που ορίζει ως πολιτιστικό αγαθό «κάθε αντικείμενο που συμβάλλει στην εξέλιξη του πολιτισμού»/Βλ. και Βασιλακάκη Ευάγγελο, «Ποινική προστασία των πολιτιστικών αγαθών και άρθρο 7 ΠΚ» *Αρμενόπουλος* 1987 σελ. 281 που αναφέρει ότι: «Γενικότερα τα πολιτιστικά αγαθά θα μπορούσαν να ορισθούν ως τα πράγματα εκείνα τα οποία λόγω της ιστορικής ή/και καλλιτεχνικής αξίας τους συγκαταλέγονται στα δημιουργήματα που συγκροτούν και διαμορφώνουν την εθνική πολιτιστική φυσιογνωμία».

θέση, από δικαιώματα κυριότητας ή δικαιοδοσίας κάποιου κράτους. Προέχον στοιχείο σύμφωνα με την άποψη αυτή, είναι η ικανότητα ενός κράτους να διαφυλάξει τα πολιτιστικά αγαθά, και όχι η πολιτισμική του συγγένεια με αυτά³, δίνοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων να τα επισκεφθεί και να τα θαυμάσει, αφού ανήκουν στην ανθρωπότητα στο σύνολο της. Από την άλλη ο «πολιτιστικός εθνικισμός» δίνει προτεραιότητα στον τόπο που δημιουργήθηκε το αγαθό, ανεξάρτητα από την πάροδο μακρού χρόνου από την εποχή που ήκμασε ο πολιτισμός που το δημιούργησε....

ΜΕΡΟΣ 1. Η διεκδίκηση των πολιτιστικών αγαθών στη διεθνή δικαιοταξία

Στο σύγχρονο θετικό δίκαιο η ανάγκη της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών από κλοπή, παράνομη εξαγωγή, λεηλασία, λαθρανασκαφή και καταστροφή, και της επιστροφής αυτών στην χώρα, από την οποία προήλθαν, έχει αναγνωρισθεί από Διεθνείς Συμβάσεις, την νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και τις νομοθεσίες των περισσότερων κρατών, από κανόνες ηπίου δικαίου (soft law), ήτοι κανόνες δεοντολογίας και ηθικής, καθώς και από την ολοένα και συχνότερα επιβεβαιούμενη σχετική πρακτική των κρατών και το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Αρκετές δικαστικές αποφάσεις έρχονται να συμπληρώσουν την εικόνα αυτή. Ο σύγχρονος κόσμος –ή τουλάχιστον ένα μεγάλο μέρος του– έχει πλέον θέσει την προστασία του Πολιτισμού ως άμεση προτεραιότητα μέσα στα διαφορετικά δικαιϊκά του συστήματα, αναγνωρίζοντας τον θεμελιώδη ρόλο των πολιτιστικών, ιστορικών και αισθητικών αξιών και παραδόσεων μέσω των οποίων αυτός εκφράζεται.

Τέσσερις βασικές αρχές και τάσεις έχουν διαμορφωθεί μέχρι στιγμής⁴: α. Προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας προέλευσης. β. Συνεργασία των κρατών για την αποτροπή παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών. γ. Επιστροφή πολιτιστικών αγαθών ως προϋπόθεση για τη διατήρηση της ακεραιότητας των αγαθών αλλά και του πολιτιστικού περιβάλλοντος στο οποίο ανήκουν⁵. δ. Απαράγραπτο των αιτημάτων για την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών ιδιαίτερης σημασίας.

Είναι γνωστό σε όλους τους εμπλεκόμενους με τα πολιτιστικά αγαθά, ότι κάθε αντικείμενο που αποσπάται από τον αρχαιολογικό του περίγυρο αποτελεί αναντικατάστατη απώλεια ιστορικών, πολιτισμικών και επιστημονικών πληροφοριών. Οι παράνομες ανασκαφές έχουν καταστροφικές συνέπειες, ενώ το εμπόριο των αρχαιοτήτων επιτείνει την σύληση. Όπως έχει γλαφυρά διατυπωθεί, «η ευγενής πατίνα

³ Βλ. σχετ. Merryman ο.π σελ.1911 κ. επ. που τάσσεται υπέρ του πολιτιστικού διεθνισμού θεωρώντας, ότι τα γλυπτά του Παρθενώνα δεν θα έπρεπε να επιστραφούν στην Ελλάδα.

⁴ Σταματούδη, Αρχές και Τάσεις στο δίκαιο της Πολιτιστικής Κληρονομιάς σ. 149

⁵ Ειδικά ως προς το θέμα της επιστροφής αξίζει να σημειωθεί ότι το 2008, στο πλαίσιο του πρώτου παγκοσμίου συνεδρίου για την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσής τους, ο κ. Davies, αντιπρόεδρος των μουσειολόγων της Μ. Βρετανίας, στην εισήγησή του αναφέρθηκε στα Μνημεία του Παρθενώνα, τονίζοντας ότι το ζήτημα δεν θα φύγει ποτέ από το προσκήνιο αν δεν εξευρεθεί λύση κοινής αποδοχής.

που καλύπτει τον κόσμο των αρχαιοτήτων κάθετα πάνω σε μια γερή βάση εγκληματικής δραστηριότητας».

Η προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών πραγματώνεται με σωρεία διεθνών συμβάσεων, αλλά και με θέσπιση κανόνων δεοντολογίας για τα μουσεία, τους εμπόρους αρχαιοτήτων, αρχαιολόγους κ.ά. Με την εισαγωγή τους στο πεδίο των πολιτιστικών αγαθών, οι κανόνες δεοντολογίας διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο κατά την εφαρμογή διεθνών συμβάσεων, προσλαμβάνοντας έτσι τη φύση κανονιστικών ρυθμίσεων της κυκλοφορίας των πολιτιστικών αγαθών και των έργων τέχνης, συμπληρωματικών των δικαιικών⁶. Με τον τρόπο αυτό αναδύεται μια *lex "culturalis"*, η οποία απαρτίζεται από κανόνες δεοντολογίας με αντανάκλασεις στο δίκαιο, κανόνες που αποδίδουν αρχές ευρέως αποδεκτές ως ένα *minimum* αξιουμένης ηθικής συμπεριφοράς από την κοινωνία των ασχολουμένων με τα πολιτιστικά αγαθά, κανόνες με τάση να αποκτήσουν εθιμικό χαρακτήρα υπερεθνικής εμβέλειας⁷.

Αφετηρία λοιπόν είναι η εγγραφή ενός πολιτιστικού αγαθού με την υποβολή σχετικού αιτήματος στην Επιτροπή από το ίδιο το κράτος. Συγκεκριμένα, τα κράτη υποβάλλουν 'λίστα' πολιτιστικών αγαθών για τα οποία ζητούν την χορήγηση ενισχυμένης προστασίας, με στόχο τη διευκόλυνση της διαδικασίας ενώπιον της Επιτροπής και της αποτελεσματικής διαχείρισης των αιτημάτων. Παρά ταύτα, σύμφωνα με τις Κατευθυντήριες Οδηγίες, η μη περίληψη ενός αγαθού στον κατάλογο αυτό, δεν εμποδίζει το κράτος από την υποβολή σχετικού αιτήματος. Επίσης, το αίτημα ή η εγγραφή ενός αγαθού στον Κατάλογο δεν επηρεάζει την εδαφική κυριαρχία ή δικαιοδοσία σε αυτό, αν αποτελεί αντικείμενο διεκδίκησης μεταξύ περισσότερων κρατών, ούτε θίγει τα δικαιώματα των μερών.

Ακολουθώντας ακόμη τη διάκριση *stricto sensu* ατομικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων, λόγω του περιεχομένου των δικαιωμάτων όπως έχει διαμορφωθεί, υπάρχουν ερωτήματα στο κατά πόσο το σύγχρονο σύστημα διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου προσφέρει, έμμεσα ή άμεσα αντιστοίχως, μία συμπληρωματική νομική βάση για την ενίσχυση της πολιτιστικής προστασίας, πιθανώς, και δικαστικής διεκδίκησης⁸ των πολιτιστικών αγαθών. Άμεση απόρροια της διεθνούς αυτής υποχρέωσης και συχνά προϋπόθεση για την δικαστική διεκδίκηση, αποτελεί η συνεργασία με τρίτα κράτη λόγω της φύσης των εν λόγω παραβιάσεων.

⁶ Βρέλλης, Κανόνες Δεοντολογίας στα πλαίσια των Πολιτιστικών Αγαθών, σ. 40-41

⁷ Σ. Συμεωνίδης, "Τα ψηφιδωτά της Κανακαριάς – Δικαστική διεκδίκηση και δικαίωση", στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 56.

⁸ Η σχετική δικαστική πρακτική επιβεβαιώνει την αντίληψη αυτή. Ενδεικτικά, στις δύο υποθέσεις *Harun και Kushayb*, ο Εισαγγελέας του ΔΠΔ συμπεριέλαβε στο κατηγορητήριο την καταστροφή τεμένων στο πλαίσιο καταστροφής αγαθών που ανήκαν στον πληθυσμό των *Fur* στην πόλη *Bindisi* στο Σουδάν. Η νομολογία του ΔΠΔΠΓ, ομοίως, βρίθει παραδειγμάτων στις Υποθέσεις *Mladić και Karadžić*, οι κατηγορούμενοι βαρύνονται με την απρόκλητη καταστροφή δημόσιων αγαθών, συμπεριλαμβανομένων πολιτιστικών μνημείων και ιερών χώρων και συγκεκριμένα εκατοντάδων τζαμιών, σε τέτοιο βαθμό που λαμβάνει χαρακτήρα δίωξης, ενώ στην Υπόθεση *Rajic*, ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε, όχι μόνο για καταστροφή αγαθών που δεν δικαιολογείται από την στρατιωτική αναγκαιότητα, αλλά και για λεηλασία μουσουλμανικών αγαθών. Τα παραδείγματα αυτά, αποτελούν απλά τη σταγόνα στον ωκεανό της καταστροφής και λεηλασίας πολιτιστικών αγαθών ενώπιον του δικαστηρίου, και οι κατηγορίες καταστροφής των οποίων βασίστηκαν στη φύση τους ως αστικών αγαθών.

Καθίσταται, έτσι, απαραίτητη η συνεργασία των κρατών, με στόχο την αποτελεσματικότερη εφαρμογή του διεθνούς κανονιστικού πλαισίου.

Κεφάλαιο 1. «Επιστροφή», ή «απόδοση», ή «επαναπατρισμός» των πολιτιστικών αγαθών;

i. Η εννοιολογική προσέγγιση των νομικών όρων

«Επιστροφή», «απόδοση», «επαναπατρισμός» των πολιτιστικών αγαθών⁹: είναι όροι που χρησιμοποιούνται είτε εναλλακτικά, χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ τους, είτε για να υποδηλώσουν οι όροι αυτοί τις διαφορετικές περιστάσεις υπό τις οποίες απομακρύνθηκαν αυτά από τον αρχικό τους χώρο, στον οποίο και ζητείται να ξαναεναχθούν. Υστατο μέσον επίλυσης διαμαχών που αφορούν σε διεκδικούμενα πολιτιστικά αγαθά και σε ορισμένες περιπτώσεις υπέρτατος σκοπός. Μετά από την ταξινόμηση των διαφόρων περιπτώσεων, θα μπορούσαν να λεχθούν τα εξής: Ο όρος «απόδοση» (restitution) χρησιμοποιείται κατά βάση για πολιτιστικά αγαθά που λεηλατήθηκαν κατά τη διάρκεια πολέμων ή για πολιτιστικά αγαθά κλαπέντα. Δίνεται έμφαση κυρίως στον επανορθωτικό χαρακτήρα αυτής της απόδοσης, για τη ζημία που είχε αρχικά γίνει, για την αδικία του παρελθόντος. Ο όρος «επαναπατρισμός» (repatriation) αναφέρεται συχνότερα στις περιπτώσεις πολιτιστικών αγαθών διεκδικούμενων από ιθαγενείς πληθυσμούς, και τα οποία θα πρέπει να ανακτήσουν αυτοί είτε απευθείας είτε με την απόδοση των αγαθών αυτών στο κράτος στο οποίο ευρίσκονται οι ιθαγενείς αυτοί πληθυσμοί. Ο όρος «επιστροφή» (return) χρησιμοποιείται κυρίως για πολιτιστικά αγαθά που απομακρύνθηκαν από τον τόπο τους σε περίοδο υποτέλειας αυτού και που επανέρχονται στη χώρα καταγωγής τους, αλλά και για πολιτιστικά αγαθά που είχαν εξαχθεί από τη χώρα παράνομα. Βασικό επιχείρημα για την επιστροφή τους είναι πως πρόκειται για αναντικατάστατη πολιτιστική κληρονομιά που πρέπει να επιστρέψει σε εκείνους που τη δημιούργησαν. Επιχείρημα, που θα πρέπει να προβάλλεται σε όλες τις περιπτώσεις-επιστροφής, απόδοσης, επαναπατρισμού.

ii. Νέες εξελίξεις σε δικαστικές διεκδικήσεις

Τα τελευταία χρόνια παρατηρούνται κάποιες θεαματικές κινήσεις από την πλευρά ορισμένων από τα μουσεία, τα οποία είτε διότι είναι πολύ πιθανή η θετική εξέλιξη δικαστικών διεκδικήσεων παράνομα εξαχθέντων πολιτιστικών αγαθών, είτε για να φανούν γενναιόδωρα σε περιπτώσεις αμφίβολης δικαστικής έκβασης, αφού οι υφιστάμενοι νόμοι δεν μπορούν να καλύψουν όλες τις περιπτώσεις, πχ. αγαθών εξαχθέντων από τον αρχικό τους χώρο πριν από αιώνες, συμφωνούν να «επιστρέψουν» κάποια από αυτά στις χώρες προέλευσής τους. "Έτσι, π.χ., το μουσείο Getty στην Καλιφόρνια και το μουσείο Metropolitan στη Νέα Υόρκη συμφώνησαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα και στην Ιταλία αντίστοιχα, σημαντικά κομμάτια της πο-

⁹ Βλ. και Ε.Μουσταίρα, Η Σημασία της Επιστροφής των Πολιτιστικών Αγαθών, στο: Προστασία και Επιστροφή Πολιτιστικών Αγαθών (επιμ. Α. Σαμαρά — Κρίσπη), Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα — Θεσσαλονίκη 2011, 131, 134 επ.

λιτιστικής τους κληρονομιάς, τα οποία είχαν κλαπεί και καταλήξει στις συλλογές των ανωτέρω μουσείων¹⁰.

iii. Η έννοια του πολιτιστικού αγαθού στα διεθνή συμβατικά κείμενα

Η κάθε χώρα χρησιμοποιεί διαφορετικά κριτήρια για να εντάξει κάποιο αντικείμενο στη κατηγορία αυτή, τα οποία κριτήρια συνδέονται άμεσα με την ιστορία και τις παραδόσεις της. Για τις χώρες του δυτικού κόσμου αποφασιστικό κριτήριο συνιστά το ενδιαφέρον που παρουσιάζει ένα αντικείμενο από καλλιτεχνική και ιστορική πλευρά, το οποίο όμως μεταβάλλεται ανάλογα με τον τόπο και το χρόνο που αυτό αξιολογείται¹¹. Η έννοια του τόπου διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις περιπτώσεις που κάποιο αντικείμενο μεταφέρεται παράνομα από μία χώρα, η οποία το εντάσσει στην κατηγορία των πολιτιστικών αγαθών και απαγορεύει την εξαγωγή του, σε μία άλλη, όπου δεν του αποδίδεται η ίδια ιδιότητα. Η έννοια του χρόνου είναι επίσης εξαιρετικά σημαντική, αν λάβει κανείς υπόψιν του πως ακόμη και στην ίδια εσωτερική έννομη τάξη η έννοια του πολιτιστικού αγαθού εξελίσσεται με τη πάροδο του χρόνου, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα κάτι που παλαιότερα μπορεί να μην ενέπιπτε στη κατηγορία αυτή αργότερα να εμπίπτει και να προστατεύεται¹².

Σημαντική είναι από άποψη χρόνου και η χρονική στιγμή κατά την οποία ένα αγαθό μπορεί να αποκτήσει πολιτιστική αξία. Τίθεται δηλαδή το ερώτημα αν πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν ο χρόνος παραγωγής του, ο χρόνος που αυτό αποτέλεσε αντικείμενο συναλλαγής ή το παρόν. Ορθότερο κρίνεται πως η πολιτιστική αξία ενός αγαθού πρέπει να εκτιμάται σε σχέση με το παρόν, αφού είναι πολύ δύσκολο να καταλήξουμε σε ασφαλές συμπέρασμα για την πολιτιστική αξία που είχε αυτό κατά το χρόνο δημιουργίας του ή κατά το χρόνο της παράνομης, ενδεχομένως, διακίνησης του¹³.

Ενόψει των ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι είναι αρκετά δύσκολο να δοθεί ένας ακριβής ορισμός στην έννοια του «πολιτιστικού αγαθού». Κριτήρια για την ένταξη ενός αντικειμένου σε αυτή τη κατηγορία μπορούν να αποτελέσουν το ειδικό του βάρος, η αξία του, καθώς και το ενδιαφέρον μιας ομάδας ανθρώπων για αυτό¹⁴. Αυτό που θα

¹⁰ Το 2006-2007, επέστρεψε το μουσείο Getty στην Ελλάδα τέσσερα αντικείμενα: ένα ταφικό μνημείο, προϊόν παράνομης ανασκαφής στη Βοιωτία, τη δεκαετία του 1990- ένα ανάγλυφο του 5ου αιώνα π.Χ. από τη Θάσο, κλαπέν από τι Γαλλικές αποθήκες ανασκαφών στις αρχές του 20ου αιώνα και αγορασθέν από τον J.Paul Getty το 1955- ένα ελληνιστικό στεφάνι ανευρεθέν κοντά στις Σέρρες, περίπου το 1990- και έναν θώρακα κόρης από παριανό μάρμαρο, το οποίο διεκδικούσαν συγχρόνως η Ελλάδα και η Ιταλία, βλ. και C.L. Lyons, *Museums as Sites of Reconciliation*, στο: *Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce* (J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski, eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009, 421, 425.

¹¹ Βλ. Γραμματικάκη- Αλεξίου ο.π. σελ. 17

¹² Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου ο.π σελ. 17-18, που αναφέρει ως παράδειγμα πως ενώ στο παρελθόν προστατεύονταν μόνο τα ενσώματα πολιτιστικά αγαθά σήμερα, εμπίπτουν στην κατηγορία των πολιτιστικών αγαθών και τα ασώματα όπως λ.χ παραδόσεις, θρύλοι ή τελετουργίες και προστατεύονται και αυτά.

¹³ Βλ. Fraoua ο.π σελ. 5/ Γραμματικάκη- Αλεξίου ο.π σελ. 18

¹⁴ Βλ. Γραμματικάκη- Αλεξίου ο.π. σελ. 18 που αναφέρει πως αυτό προκύπτει από τη μελέτη των δικαίων διαφόρων χωρών. Ειδικότερα το μαροκινό δίκαιο απαιτεί το αντικείμενο να έχει «ειδικό ενδιαφέρον», το ουγγρικό «εξαιρετική σπουδαιότητα», το ιαπωνικό «μεγάλη αξία», το ισπανικό, το

μπορούσε όμως να ειπωθεί με σχετική ασφάλεια είναι, ότι ανεξάρτητα από τον ορισμό που επιλέγει κανείς, τα έργα τέχνης, τα αρχαιολογικά ευρήματα καθώς και τα αντικείμενα εθνολογικού ενδιαφέροντος εντάσσονται στην κατηγορία αυτή¹⁵.

Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούν συνήθως τόσο οι εσωτερικές έννομες τάξεις όσο και τα διεθνή συμβατικά κείμενα για τον προσδιορισμό της έννοιας των πολιτιστικών αγαθών, είναι τέσσερις¹⁶.

Μία από αυτές είναι η απλή απαρίθμηση συγκεκριμένων ειδών αντικειμένων. Η αποτελεσματικότητα της προστασίας που απολαμβάνουν αυτά τα αντικείμενα είναι αναμφισβήτητη, όμως δεν μπορεί να παρατηρηθεί το ίδιο και για τα πολιτιστικά αγαθά που ενδεχομένως διέφυγαν της αντιλήψεως του νομοθέτη κατά το χρόνο της απαριθμώσεως, πιθανώς γιατί δεν είχαν τότε δημιουργηθεί ή ανακαλυφθεί. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιούνται συνήθως κατά την διατύπωση του ορισμού λέξεις με ευρύ περιεχόμενο, ώστε να μπορούν συμπεριληφθούν σε αυτόν στο μέλλον και συγγενή αντικείμενα, τα οποία δεν τα έχει προβλέψει ο νομοθέτης. Άλλη μέθοδος είναι η κατηγοριοποίηση των πολιτιστικών αγαθών, στο πλαίσιο της οποίας διατυπώνεται ένας πολύ ευρύς ορισμός για να το τι συμπεριλαμβάνεται σε αυτά και τι όχι, την οποία χρησιμοποιούν και τα περισσότερα διεθνή νομικά κείμενα¹⁷. Τρίτη μέθοδος είναι αυτή της δημιουργίας καταλόγων συγκεκριμένων αντικειμένων, τα οποία απολαμβάνουν υψηλού επιπέδου προστασίας, σε αντίθεση με τα μη καταγεγραμμένα στους καταλόγους που απολαμβάνουν είτε ελάχιστη είτε καθόλου. Για το λόγο αυτό, πολλά κράτη που χρησιμοποιούν τη μέθοδο αυτή, προσφέρουν για ένα χρονικό διάστημα - που ποικίλλει ανάλογα με το νομοθετικό πλαίσιο της κάθε χώρας- την ίδια προστασία και σε κάποιο μη καταγεγραμμένο πολιτιστικό αγαθό, μέχρι να αποφασιστεί, εάν θα καταγραφεί ως τέτοιο ή όχι¹⁸. Τέλος, υπάρχει και η μικτή μέθοδος που επιχειρεί έναν ορισμό, ο οποίος συνοδεύεται από απαρίθμηση κατηγοριών πολιτιστικών αντικειμένων.

Το πρώτο διεθνές συμβατικό κείμενο που εισάγει τον όρο «πολιτιστικά αγαθά» είναι η Σύμβαση της Χάγης του 1954 για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, που εκπονήθηκε από την UNESCO με αφορμή τις μεγάλες καταστροφές των πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ειδικότερα στο αρ. 1 αυτής προβλέπεται, ότι στην έννοια των πολιτιστικών αγαθών «ανεξάρτητα από προέλευση ή κυριότηταπεριλαμβάνονται τα κινητά ή ακίνητα περιουσιακά στοιχεία μεγάλης σπουδαιότητας για την πολιτιστική κληρονομιά

καναδικό και το ινδικό «εθνική σπουδαιότητα» ενώ το γαλλικό, αυστριακό και το βραζιλιάνικο «δημόσιο ενδιαφέρον»

¹⁵Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου ο.π σελ. 18-19

¹⁶ Βλ. σχετ. με τις μεθόδους κατάταξης των πολιτιστικών αγαθών Ο' Keefe ο.π σελ. 62-65/ Voulgaris J. «Commerce et protection des biens culturels et droit international privé hellénique», 3es Journées juridiques franco-helléniques, RIDC 1986 σελ. 448.

¹⁷Βλ. Ο' Keefe ο.π σελ. 63 που αναφέρει ως χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Μαυριτανίας που δίνει τον κάτωθι ορισμό: «Movable or immovable property which has national interest because of prehistory, pre-Islamic history, philosophy, art and archeology which exists on or in the soil of the property of the public and private domain of the State, of territorial units or of public institutions.»

¹⁸ Βλ. Ο' Keefe ο.π σελ. 64, που αναφέρει πως το σύστημα αυτό χρησιμοποιείται παραδοσιακά στη Γαλλία καθώς και στις χώρες που αντέγραψαν το νομικό της σύστημα. Το Τσαντ λ.χ προστατεύει τα μη καταγεγραμμένα για διάστημα 6 μηνών, ενώ η Αλγερία για δέκα έτη.

κάθε λαού, όπως μνημεία αρχιτεκτονικής, τέχνης ή ιστορίας, είτε θρησκευτικά είτε λαϊκά. Αρχαιολογικοί τόποι. Ομάδες κτιρίων τα οποία ως σύνολο έχουν ιστορικό ή καλλιτεχνικό ενδιαφέρον. Έργα τέχνης. Χειρόγραφα, βιβλία και άλλα αντικείμενα καλλιτεχνικού, ιστορικού ή αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Επίσης επιστημονικές συλλογές και σπουδαίες συλλογές βιβλίων ή αρχείων ή αντιγράφων των αγαθών που αναφέρονται παραπάνω.» Στο αρ. 4 αυτής προβλέπεται , ότι η καταστροφή τους σημαίνει την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς του καθενός, ακόμη και αν βρίσκονται σε ξένη χώρα, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα πως τάσσεται υπέρ του πολιτιστικού διεθνισμού.

Η Σύμβαση της UNESCO του 1970 που υπεγράφη στο Παρίσι και αφορά στα μέσα για την απαγόρευση και παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών ακολουθεί τη μικτή μέθοδο προσδιορισμού της έννοιας των πολιτιστικών αγαθών. Ειδικότερα το αρ. 1 αυτής αναφέρεται στα πολιτιστικά αγαθά που «βάσει λαϊκών ή θρησκευτικών κριτηρίων, καθορίζονται συγκεκριμένα από κάθε χώρα ως σημαντικά για την αρχαιολογία , την προϊστορία, την ιστορία, την λογοτεχνία, την τέχνη ή την επιστήμη», ενώ στη συνέχεια προσδιορίζει τις κατηγορίες στις οποίες θα πρέπει να ανήκουν τα αγαθά αυτά. Σε κάθε περίπτωση στο πεδίο προστασίας της σύμβασης εμπίπτουν μόνο τα πολιτιστικά αγαθά που έχουν χαρακτηριστεί ως τέτοια από τα κράτη- μέρη, υιοθετώντας έτσι την άποψη του πολιτιστικού εθνικισμού.

Τέλος, η Σύμβαση Unidroit του 1995 , σε μία προσπάθεια να διατυπώσει έναν ορισμό της έννοιας των πολιτιστικών αγαθών, τόσο αντικειμενικό -αφού οφείλει να βρει μια ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων αφενός των χωρών εισαγωγής και αφετέρου των χωρών εξαγωγής πολιτιστικών αγαθών-όσο και υποκειμενικό, αφού η κάθε χώρα έχει διαφορετική αντίληψη για την έννοια του πολιτιστικού αγαθού, εμπεριέχει τον κάτωθι ορισμό :«...νοούνται ως τα αντικείμενα τα οποία, για θρησκευτικούς ή άλλους λόγους εμφανίζουν σπουδαιότητα για την αρχαιολογία , την προϊστορία, την ιστορία, την λογοτεχνία, την τέχνη ή την επιστήμη και ανήκουν σε μία από τις κατηγορίες του παραρτήματος της Σύμβασης». Παρά το πνεύμα συμβιβασμού που διακρίνεται σε αυτήν με το να μην δίνει στην κάθε χώρα τη δυνατότητα να ορίσει μόνη της τα πολιτιστικά της αγαθά, μπορεί να θεωρηθεί ότι τάσσεται και αυτή υπέρ του πολιτιστικού εθνικισμού , αφού απώτερος στόχος της είναι η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσης τους.

Ενόψει των ανωτέρω μπορούμε να συμπεράνουμε, ότι ο ακριβής προσδιορισμός της έννοιας των «πολιτιστικών αγαθών» είναι εξαιρετικά δύσκολος , ενώ οι ορισμοί που δίνονται σε πολλά διεθνή νομικά κείμενα είναι διαφορετικοί μεταξύ τους¹⁹. Επιπρόσθετα πολλά εθνικά δίκαια παρέχουν προστασία σε πολλά αντικείμενα, χωρίς

¹⁹ Βλ. σχετ. Βρέλλη Σ., «Ζητήματα διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών», Τιμητικός Τόμος στον Ηλία Κρίση 2013, σελ. 71-74, που φέρει ως παράδειγμα μεταξύ άλλων το αρ. 24 παρ. 1 του Ελληνικού Συντάγματος που χρησιμοποιεί τον όρο «πολιτιστικό περιβάλλον» και το αρ. 36 της, πλέον, ΣΛΕΕ που χρησιμοποιεί τον όρο «εθνικοί θησαυροί». Η χρήση των διαφορετικών αυτών όρων στοχεύει στην έκφραση μιας διαφορετικής διαβάθμισης ως προς την αξία του αγαθού, καθιστώντας την ανάγκη και αξίωση προστασίας του μεγαλύτερη, σε σχέση με τις αντίστοιχες άλλων, επίσης πολιτιστικών αγαθών.

πάντοτε να τα χαρακτηρίζουν ρητά ως «πολιτιστικά αγαθά» .

Από τους ως άνω ορισμούς είναι εύκολο να καταλήξει κανείς ότι υπάρχουν κυρίως δύο τάσεις , μία μαξιμαλιστική που θέλει την έννοια των πολιτιστικών αγαθών διευρυμένη, ώστε να εντάσσεται σε αυτήν ό,τι έχει ενδεχόμενη, μέλλουσα ή παρούσα πολιτιστική αξία και μία μινιμαλιστική που θεωρεί, ότι αξίζουν προστασίας συγκεκριμένα πολιτιστικά αγαθά, ενώ η κτήση, η εμπορία και η μεταβίβαση των υπολοίπων θα πρέπει να ρυθμίζεται με τους συνηθισμένους σχετικούς εθνικούς και διεθνείς κανόνες δικαίου.

iv. Δικαίωμα στην πολιτιστική κληρονομιά ως ιδιαίτερη έκφανση του δικαίου της προσωπικότητας;

Οι αρχαιότητες απολαμβάνουν αυτοτελούς προστασίας, η διατήρησή τους είναι αυτή καθ' εαυτήν δημόσιος σκοπός και η απόλαυση των δημιουργημάτων του πολιτισμού αποτελεί έκφανση της προσωπικότητας εκάστου. Τα μνημεία και οι αρχαιολογικοί χώροι είναι κοινόχρηστα πράγματα, ως ανήκοντα στα εκτός συναλλαγής (ΑΚ966), και ως τέτοια περιλαμβάνονται στην ευρύτερη έννοια της προσωπικότητας και αποτελούν εκδηλώσεις της²⁰ (κατά το ελληνικό δίκαιο). Το δικαίωμα κάθε πολίτη, που έχει ηθικό έννομο συμφέρον, στην προστασία, διάσωση και απόλαυση αρχαιολογικών θησαυρών και μνημείων της χώρας είναι έκφανση του δικαίου της προσωπικότητας. Η προσβολή τους, επομένως, με οποιονδήποτε τρόπο συνιστά παράνομη προσβολή του προστατευομένου κατ' άρθρ. 57 ΑΚ δικαιώματος της προσωπικότητας²¹.

Το παράνομο συνίσταται στην οποιανδήποτε κοινωνικά απρόσφορη επέμβαση στην προσωπικότητα. Από την κατοχύρωση του δικαιώματος της προσωπικότητας απορρέουν οι αξιώσεις για άρση της προσβολής, παράλειψή της στο μέλλον και αποζημίωση. Ο φορέας του δικαιώματος έχει ηθικό έννομο συμφέρον και αξίωση για άρση της προσβολής και παράλειψη αυτής στο μέλλον, καθώς και για επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση. Οι αρχαιολογικοί θησαυροί και τα μνημεία της χώρας συγκαταλέγονται στα περιβαλλοντικά αγαθά, και η προστασία του δικαιώματος χρήσεώς τους περιλαμβάνει όχι μόνον το δικαίωμα χρήσεως υπό στενή έννοια, αλλά και το δικαίωμα διάσωσής τους προς όφελος και των επόμενων γενεών. Εξ άλλου στη σύμβαση – πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης του 2005 ορίζεται ότι τα κράτη-μέρη αναγνωρίζουν αφ' ενός ότι τα δικαιώματα που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά είναι σύμφυτα με το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτισμική ζωή, όπως περιγράφεται στην παγκόσμια διακήρυξη ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και, εφ' ετέρου, ότι υπάρχει ατομική και συλλογική ευθύνη απέναντι στην πολιτιστική κληρονομιά. Στο σημαντικότερο άρθρο 2 ορίζεται ότι μια συγκεκριμένη πολιτισμική κοινότητα αποτελείται από ανθρώπους που αποδίδουν αξία σε συγκεκριμένα στοιχεία της

²⁰Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα 2002, § 5 επ. και 15.

²¹Καράκωστας, Το Δίκαιο της Προσωπικότητας, σ. 186, όπου και νομολογία, απόφ. ΜΠρΘ 5163/2010, Καράκωστας, Το ιδιωτικού δικαίου δικαίωμα χρήσης και απόλαυσης της πολιτιστικής κληρονομιάς στο νέο αρχαιολογικό νόμο, σ. 293.

πολιτιστικής κληρονομιάς την οποία, εντός του πλαισίου της δημόσιας δράσης, επιθυμούν να διατηρήσουν και να παραδώσουν στις μελλοντικές γενιές²².

Ως προς το εφαρμοστέο δίκαιο αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με την ρύθμιση που καθιερώνει το άρθρο 2 της Αποφάσεως της 3.9.1991 του Ινστιτούτου Διεθνούς Δικαίου, «η μεταβίβαση της κυριότητας των έργων τέχνης που ανήκουν στην πολιτιστική περιουσία του κράτους προελεύσεως του αγαθού υπάγεται στο δίκαιο του κράτους αυτού»²³.

Παράλληλα σημαντικό κρίνεται να γίνει μία γενική αναφορά και στο ελληνικό δίκαιο. Πέρα από τις κυρωμένες από το ελληνικό κράτος διεθνείς συμβάσεις που προστατεύουν τα πολιτιστικά αγαθά και έχουν υπερνομοθετική ισχύ δυνάμει του αρ. 28 παρ.1 του Συντάγματος²⁴, «ειδική πρόβλεψη για τη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς γίνεται και στο ίδιο το ελληνικό Σύνταγμα (1975/1986/2001). Ειδικότερα το αρ.24 παρ.1 ανάγει την προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος αφενός σε υποχρέωση του κράτους που οφείλει να λαμβάνει «διαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας» και αφετέρου σε δικαίωμα του καθενός²⁵. Με μία διασταλτική ερμηνεία της παραγράφου 6 του ίδιου άρθρου, η κρατική προστασία καταλαμβάνει τα μνημεία, τις παραδοσιακές περιοχές, τα παραδοσιακά στοιχεία και γενικότερα κάθε πολιτιστικό αγαθό²⁶.

Ο Ν.3028/2002 «για τη προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς», ο οποίος συνιστά ένα ολοκληρωμένο νομοθέτημα που αφορά στη προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς²⁷, προβλέπει στο αρ. 2 αυτού, ότι «ως πολιτιστικά αγαθά νοούνται οι μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου»....

²² Γραμματικάκη- Αλεξίου , Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς από τη σκοπιά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

²³ Μουσταίρα , ενάλια πολιτιστικά αγαθά και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ΕΛΛΔνη 36. 1995, σ. 1024-1040.

²⁴ Ειδικότερα προβλέπει ότι «Οι γενικά παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη διάταξη νόμου...."

²⁵ Βλ.σχετ. Tachos Anastase«La réglementation administrative de fond de la protection des biens culturels en droit hellénique», σε 3es Journées juridiques franco –helléniques, RIDC 1986 σελ. 289.

²⁶ Βλ. σχετ. Καρύμπαλη-Τσίπτιου Γιάννα, «Νομικό καθεστώς μνημείων. Συλλέκτες-Αρχαιοπώλες-Έμποροι νεότερων μνημείων», σελ. 16-17/ Tachos ο.π σελ. 294-296 για τους επιβαλλόμενους στην ιδιοκτησία περιορισμούς δυνάμει της διάταξης αυτής του Συντάγματος, με σκοπό την προστασία των μνημείων.

²⁷ Έως τη θέσπιση του εν λόγω νόμου υπήρχε ένα σύνολο νομοθετημάτων , τα πιο σημαντικά από τα οποία ήταν ο Κ.Ν. 5351/1932 «περί αρχαιοτήτων» καθώς και ο Ν. 1469/1950 «περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830». Του Κ.Ν. 5351/1932 είχαν προηγηθεί ο Ν. 10/22.5.1834 που υπήρξε έργο του Mauget και αποτέλεσε το πρώτο συστηματικό νομικό κείμενο για τη προστασία των αρχαιοτήτων πιθανότατα εμπνευσμένο από το ιταλικό δίκαιο καθώς και Ν.ΒΧΜΣΤ'/1899 «περί αρχαιοτήτων», ο οποίος μαζί με άλλους μεταγενέστερους νόμους κωδικοποιήθηκαν, με το Π.Δ. 9/24.8.1932 σε ενιαίο κείμενο νόμου και αποτέλεσαν τον Κ.Ν 5351/1932 Βλ. Καρύμπαλη ο.π σελ. 15/Παπαγεωργίου Δ., «Ποινική προστασία της πολιτισμικής κληρονομιάς», σε «Προστασία πολιτισμικών αγαθών», Καρύμπαλη Τσίπτιου Γ./Βασιλακάκη Ε./Παπαγεωργίου Δ. Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2006 σελ.46.

Κεφάλαιο 2. Συγκριτική μελέτη δικαίων μέσω ανάλυσης υποθέσεων της Αιγύπτου, της Καμπότζης και της Ελλάδας

ι. Συγκριτική μελέτη των δικαίων τρίτων κρατών

Νεφερτίτη - Αίγυπτος

Η Νεφερτίτη ήταν η σύζυγος του φαραώ Ακενατόν (γνωστού και με το όνομα Αμένοφις Δ'), ο οποίος κυβέρνησε από το 1353 μέχρι το 1336 π.Χ. στη νέα πρωτεύουσα Ελ-Αμάρνα, περίπου 200 χιλιόμετρα βορείως της παλαιάς πρωτεύουσας Θήβας. Ο Ακενατόν ήταν επίσης ο ιδρυτής της νέας μονοθεϊστικής θρησκείας [λατρείας] του βασιλιά ήλιου Ατόν.

Στις αρχές του 20ου αιώνα, η Γερμανική Ανατολική Εταιρία (Deutsche Orient-Gesellschaft), με επικεφαλής τον Αιγυπτιολόγο Ludwig Borchardt, έλαβε άδεια ανασκαφών στην Αίγυπτο. Στις 6 Δεκεμβρίου 1912, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, βρέθηκε, μεταξύ άλλων, η ζωγραφιστή προτομή της Νεφερτίτης στο εργαστήρι του γλύπτη Τουθμόση. "Όπως συνηθιζόταν εκείνη την εποχή, τα ευρήματα μοιράστηκαν μεταξύ Αιγύπτου και των Γερμανών που είχαν άδεια ανασκαφής. Κατά τη διανομή αυτή, η προτομή περιελήφθη στα ευρήματα που αναλογούσαν στους Γερμανούς.

Η προτομή της Νεφερτίτης ακολούθησε ένα περιπετειώδες ταξίδι, από τότε.

Η Αίγυπτος, από το 1923, δεν έπαψε να ζητά επισήμως από το Γερμανικό κράτος να της επιστραφεί η προτομή της Νεφερτίτης. Το 1925 αρνήθηκε να εκδώσει άδεια ανασκαφών σε Γερμανούς αρχαιολόγους, μέχρις ότου η Γερμανία δεχόταν να επιστρέψει την προτομή ή τουλάχιστον συμφωνούσε σε διαιτησία αναφορικά με την επιστροφή και τους όρους της. Η Γερμανία αρνήθηκε να δεχθεί τον όρο αυτόν. Το 1929, η Αίγυπτος πρόσφερε στη Γερμανία πολύτιμες αρχαιότητες με αντάλλαγμα την επιστροφή της Νεφερτίτης. Η Γερμανία αρνήθηκε το 1930. Το 1933, Γερμανοί διπλωμάτες και πολιτικοί τάχθηκαν υπέρ της επιστροφής της προτομής, αλλά ο Χίτλερ αρνήθηκε να το πραγματοποιήσει. Επίσης κατά τη δεκαετία του 1950 η Αίγυπτος προσπάθησε να κάνει διάλογο με τη Γερμανία για την επιστροφή της προτομής, όμως οι προσπάθειές της υπήρξαν μάταιες. Μέχρι και σήμερα, δεν υπάρχει καμία περαιτέρω εξέλιξη στην υπόθεση αυτή²⁸.

Ανγκόρ — Καμπότζη

Ο πολιτισμός της Ανγκόρ αποτελεί έναν από τους σπουδαιότερους πολιτισμούς του κόσμου — ισότιμο αυτών που δημιουργήσαν τις πυραμίδες στην Αίγυπτο, τους ναούς στην Ινδία και τις «παγόδες» στην Κίνα. Η Καμπότζη είχε πολύ παραγμένη πολιτική ιστορία και συνεχείς συνοριακούς πολέμους με τις περιοχές που αποτελούν σήμερα τα κράτη της Ταϊλάνδης και του Βιετνάμ, για δύο αιώνες. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, άρχισαν εσωτερικές μάχες για την εξουσία από διάφορες τοπικές πολιτικές ομάδες. Το 1972 ανέλαβαν την εξουσία οι Κόκκινοι Χμερ, οι οποίοι επέβαλαν ένα ακραία σταλινικό κομμουνιστικό καθεστώς. Το 1978, το γειτονικό Βιετνάμ εισέβαλε

²⁸ K. Siehr, *The Beautiful One has Come — To Return. The Return of the Bust of Nefertiti from Berlin to Cairo*, στο: *Imperialism, Art and Restitution* (J.H. Merryman, ed.), Cambridge University Press, Cambridge/New York 2006, 115-116.

στη χώρα και το αποτέλεσμα ήταν, να μην να πάψουν οι βαναυσότητες των Κόκκινων Χμερ, αλλά να αρχίσει ένας εμφύλιος σπαραγμός ο οποίος διήρκεσε περίπου 13 χρόνια. Το Βιετνάμ παραιτήθηκε από την Καμπότζη το 1989, μετά από άσκηση πίεσεων του ΟΗΕ αλλά και των Σοβιετικών οπαδών του Βιετνάμ. Στα γεγονότα αυτά συνετέλεσε και ο αποκλεισμός των αλλοδαπών από τη χώρα μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1990²⁹.

Ο αρχαιολογικός χώρος της Ανγκόρ αναγνωρίζεται ως ο μεγαλύτερος του κόσμου: η προστατευόμενη περιοχή καλύπτει τετρακόσια τετραγωνικά χιλιόμετρα, περιλαμβανομένης δασικής έκτασης. Ο ναός Ανγκόρ Βατ, ο μεγαλύτερος ναός του χώρου, αποτελεί τμήμα ενός θρησκευτικού συμπλέγματος, το οποίο υπολογίζεται ότι είναι περίπου τριπλάσιο σε έκταση από το Μανχάταν. Άρχισε να κτίζεται τον 12ο αιώνα και ολοκληρώθηκε μετά από 37 έτη. Θεωρείται το μεγαλύτερο πέτρινο μνημείο του κόσμου, αλλά και γενικά το μεγαλύτερο θρησκευτικό οικοδόμημα του κόσμου.

Από τον 17^ο μέχρι και τον 19^ο αιώνα, η Καμπότζη και το γειτονικό Βιετνάμ ήταν σε πόλεμο μεταξύ τους, με αποτέλεσμα την εξασθένηση της Καμπότζης. Το 1863, ο Βασιλιάς Νοροντόμ ζήτησε τη Γαλλική προστασία προκειμένου να αντιμετωπίσει τις αξιώσεις του Βιετνάμ για περιοχές της Καμπότζης. Από τότε μέχρι το 1954, η Καμπότζη κατέστη *de facto* αποικία της Γαλλίας, αν και τυπικά ορίστηκε ως προτεκτοράτο.

Έτσι, κάπως άρχισε και συνεχιζόταν η συστηματική λεηλασία - αποκόλληση τμημάτων από τα κτίσματα, γιγαντιαίων κεφαλών από αγάλματα, διακοσμητικών αναγλύφων, κλπ. Κάποιοι ναοί ήταν σε άθλια κατάσταση, με σκορπισμένα γύρω αγάλματα, συχνά σπασμένα, μάρτυρες της μεγάλης βιασύνης των κλεφτών³⁰.

Άρχισε έτσι να συγκεντρώνεται στα αποθηκευτικά κτίρια του Γραφείου Συντήρησης, ένας απίστευτος αριθμός αγαμάτων. Όμως, επειδή η προστατευτική περιφράξη ήταν ανοιχτή στη μία από τις τέσσερις πλευρές, ήταν πολύ εύκολη η κλοπή τους από επιτήδειους.

Η παράνομη διακίνηση εθνικών πολιτιστικών αγαθών ενισχυόταν (και ενισχύεται) από το γεγονός ότι πολλοί μεγάλοι οίκοι δημοπρασιών και μεγάλες γκαλερί αποκτούσαν αυτά τα κλεμμένα αντικείμενα, τουλάχιστον μέχρι το 1993, αδιαφορώντας για την προέλευσή τους - ακόμα και αντικείμενα περιλαμβανόμενα στους καταλόγους που είχε συντάξει το Γραφείο Συντήρησης της Ανγκόρ.

Η Καμπότζη έχει επικυρώσει και τη Σύμβαση της UNESCO του 1970, (το 1972) και τη σύμβαση του UNIDROIT του 1995 (το 2002). Μεταξύ των μέτρων που έχει λάβει, προκειμένου να αντιμετωπίσει την παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών, είναι και μια διμερής συμφωνία, το 1999, με τη γειτονική Ταϊλάνδη, η οποία δεν είναι μέλος καμιάς από τις ανωτέρω Συμβάσεις, για αμοιβαία επιστροφή κλαπέντων πολιτιστικών αγαθών. Αυτό, εύκολα μπορεί να δικαιολογηθεί, από το γεγονός ότι τα όρια μεταξύ των δύο αυτών κρατών είναι πολύ κοντά στους ναούς, άρα θα ήταν πολύ εύκολο για

²⁹ M.A.F. Candelaria, *The Angkor Sites of Cambodia: The Conflicting Values of Sustainable Tourism and State Sovereignty*, 31 *Brooklyn Journal of International Law* 253 (2005).

³⁰ E. Clément, *The Looting of Angkor: keeping up the pressure*, *Museum International* No. 213-214 (vol. 54. No. 1 & 2. 2002) 138.

τους λεηλατούντες να περάσουν στο έδαφος κράτους μή υπέχοντος διεθνή υποχρέωση επιστροφής των κλαπέντων αντικειμένων.

ii. Συγκριτική μελέτη με το δίκαιο κράτους-μέλους της Ένωσης

Γλυπτά του Παρθενώνα στο Βρετανικό Μουσείο (Ελγίνεια Μάρμαρα)

Η υπόθεση αυτή αποτελεί «απλώς» την πλέον διαβόητη περίπτωση μιας μαζικής μετανάστευσης μνημείων και έργων τέχνης, που προκλήθηκε από εθνικές φιλοδοξίες που εκφράζονταν μέσω των μουσείων, κατά την μετά τον Ναπολέοντα χρονική περίοδο στην Ευρώπη. Πίσω από τη συλλεκτική δραστηριότητα των παλαιότερων και μεγαλύτερων μουσείων της Ευρώπης, κρύβονται η εθνική ματαιοδοξία, η απληστία και ο επεκτατισμός³¹.

Ο Σκωτσέζος ευγενής Thomas Bruce, 7ος λόρδος Elgin αυτοπροτάθηκε για τη θέση του πρέσβυ της Αγγλίας στην Υψηλή Πύλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην Κωνσταντινούπολη, επικαλούμενος λόγους υγείας και διορίστηκε το 1799, παραμένοντας στη θέση αυτή μέχρι το 1803.

Με φερμάνι, αφαιρέθηκαν οι μετόπες του Παρθενώνα, η Καρυάτιδα και τα άλλα μνημεία από την Ακρόπολη, που εκδόθηκε την 1η Ιουλίου 1801. Το έγγραφο αυτό έδινε την άδεια αντιγραφής και αποτύπωσης των μνημείων, όχι όμως απόσπασης τμημάτων από αυτά.

Ο Elgin, συγκεντρώνοντας ένα μεγάλο αριθμό πολιτιστικών αγαθών, με τη χρήση του εγγράφου, πρότεινε τα γλυπτά προς πώληση στη Βρετανική κυβέρνηση, έχοντας περιέλθει σε δεινή οικονομική κατάσταση. Θέλοντας η Βρετανική κυβέρνηση να δείξει ότι κρατούσε υψηλή ηθική στάση και ότι οι πράξεις του Elgin δεν είχαν καμία σχέση με τις λεηλασίες πολιτιστικών αγαθών από τους Γάλλους, προέβη σε ειδική έρευνα σχετικά με την απόκτηση των γλυπτών από τον Elgin. Με βάση διάφορες μαρτυρίες, μια κοινοβουλευτική επιτροπή, που είχε επιφορτισθεί με την έρευνα αυτή, κατέληξε στο ότι ναι μεν ο Elgin είχε υπερβεί τα επιτρεπόμενα από την άδεια που είχε λάβει, αλλά ότι, αφού οι Οθωμανικές αρχές δεν έφεραν ποτέ αντίρρηση στην απόσπαση ή στην εξαγωγή των γλυπτών, σε όλη τη διάρκεια των ενεργειών αυτών, δεν τελέστηκε καμία παράνομη πράξη.

Ο αγώνας της Ελλάδας έκτοτε για επαναπατρισμό των γλυπτών είναι συνεχής, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες... "Έχουν γραφεί πολλά και αναλυτικά για το ζήτημα αυτό και τα επικαλούμενα από την Ελλάδα επιχειρήματα, μεταξύ των οποίων είναι και αυτό της αρχής της ακεραιότητας του πολιτιστικού αγαθού³². Η Βρετανία αρνείται, θεωρώντας ότι τα έχει αποκτήσει νόμιμα και ότι αποτελούν τμήμα της Βρετανικής

³¹ A. McClellan, *The Art Museum from Bouleee to Bilbao*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London 2008, 247.

³² Βλ. και Α. Μπρεδήμα, *Η Αρχή της Ακεραιότητας (Integrity) του πολιτιστικού αντικειμένου και το θέμα της επιστροφής του*, στο: Προστασία και Επιστροφή Πολιτιστικών Αγαθών (επιμ. Α. Σαμαρά — Κρίσπη), Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα — Θεσσαλονίκη 2011, 117.

πολιτιστικής κληρονομιάς. Δεν φαίνεται πιθανή η επιτυχής για την Ελλάδα έκβαση ενδεχόμενης προσφυγής σε εθνικά δικαστήρια³³....

Το πόρισμα από την συγκριτική αυτή μελέτη είναι:

Η Ελλάδα μαζί με πολλά κράτη μάχεται για τον επαναπατρισμό βιαίως απομακρυνθέντων πολιτιστικών αγαθών της, για την αποκατάσταση της ακεραιότητας αυτών, της ακεραιότητας της ταυτότητάς της. Συμπεραίνουμε, ότι αν νομικά υπάρχουν τροχοπέδες στην διεκδίκησή τους, τουλάχιστον θα πρέπει να τονιστεί ως ηθικό το χρέος επαναπατρισμού των πολιτιστικών αυτών αγαθών.

Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα και στις αρχές του 21ου, οι διεκδικήσεις πολιτιστικών αγαθών, είτε από κράτη είτε από αυτόχθονες πληθυσμούς, πολλαπλασιάστηκαν. Πολλές από αυτές παρουσιάστηκαν στα διεθνή μέσα ενημέρωσης, με αποτέλεσμα να γίνουν ευρύτερα γνωστές. Στην αρχή, τα μεγάλα μουσεία – όπου κατά κανόνα βρίσκονται τα διεκδικούμενα αγαθά – αρνούσαν να συζητήσουν τα αιτήματα αυτά. Υποστήριζαν και συνεχίζουν συχνά να υποστηρίζουν πως, κρατώντας τα πολιτιστικά αυτά αγαθά, προσπαθούν να δημιουργήσουν «ένα νέο είδος πολίτη του κόσμου». Συχνά επίσης προβάλλουν το επιχείρημα πως πολλά από αυτά τα πολιτιστικά αγαθά έχουν παραμείνει στις συλλογές τους τόσο πολύ καιρό ώστε να έχουν καταστεί τμήμα του μουσείου που τα «φρόντισε» και κατ'επέκταση τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς των κρατών στα οποία ανήκουν τα μουσεία αυτά. Όμως, το γεγονός ότι απομακρυνθέντα από τον αρχικό τους χώρο πολιτιστικά αγαθά παραμένουν για δεκαετίες ή εκατονταετίες σε κάποια, κατά κανόνα ισχυρά, μουσεία δεν είναι δυνατόν να αποτελεί επιχείρημα υπέρ του ότι αποτελούν τα αγαθά αυτά τμήμα της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

Το εκάστοτε οριζόμενο ως εφαρμοστέο δίκαιο μας λέει ότι ένα πολιτιστικό αγαθό κλεμμένο τα τελευταία χρόνια από κάποιο μουσείο και εντοπιζόμενο στα χέρια π.χ. εμπόρου έργων τέχνης θα πρέπει να επιστραφεί στην αρχική του θέση. Όμως δεν υπάρχει σαφής απάντηση στο θετικό δίκαιο για το ιδιαίτερος σημαντικό ζήτημα του τί πρέπει να γίνει με τόσες χιλιάδες αρχαιολογικά αντικείμενα που είχαν αφαιρεθεί τους προηγούμενους αιώνες και που διεκδικούνται από ανθρώπινες κοινότητες που ήταν στο παρελθόν ή και παραμένουν υποτελείς. Η παρέμβαση του διεθνούς δικαίου, με τη μορφή διμερών ή πολυμερών συμβάσεων ή ειδικών συμφωνιών επιστροφής τέτοιων

³³ Η Ελλάδα ανήκει στα λεγόμενα κράτη—πηγές ή κράτη—εξαγωγείς πολιτιστικών αγαθών, όπου, βέβαια, η εξαγωγή γίνεται ακούσια, δηλαδή στην πραγματικότητα πρόκειται για αρχαιοκαπηλεία. Έχει επικυρώσει η Ελλάδα τις Διεθνείς Συμβάσεις της UNESCO του 1970 (το 1981) και του UNIDROIT του 1995 (το 2007). Μαζί με πολλά άλλα κράτη μάχεται για τον επαναπατρισμό βιαίως απομακρυνθέντων πολιτιστικών αγαθών της, για την αποκατάσταση της ακεραιότητας αυτών, της ακεραιότητας της ταυτότητάς της. Ηθικό κυρίως, όπως τονίζεται, το χρέος επαναπατρισμού των πολιτιστικών αγαθών. Τα πολιτιστικά αγαθά είναι στοιχείο συστατικό της ταυτότητας των ανθρώπων, και της ατομικής και της συλλογικής. Καθορίζουν την ιστορία των ανθρωπίνων κοινοτήτων και καθορίζονται από αυτήν. Δεν είναι «τυχαία» δημιουργήματα μιας εποχής, δεν θα μπορούσαν να δημιουργηθούν πανομοιότυπα αυτών σε οποιαδήποτε ιστορική περίοδο από οποιουδήποτε ανθρώπου. Λιθαράκια, λοιπόν, της ιστορικής διαδρομής των διαφόρων πολιτισμών, των διαφόρων εθνών, καταλαμβάνουν μοναδική θέση στην ιστορία και, ακριβώς λόγω της μοναδικότητάς τους αυτής και της σημασίας τους, συχνά καθίστανται αντικείμενο εκμετάλλευσης [από κάποιους] με σκοπό την αλλοίωση αυτής ακριβώς της ιστορικής διαδρομής. βλ. J.M.G. Le Clézio, *Les musées sont des mondes*, Gallimard et musée du Louvre éditions, Paris 2011.

πολιτιστικών αγαθών, εν μέρει έχει διευκολύνει τη δίωξη των αυτουργών κλοπής ή λεηλασίας πολιτιστικών αγαθών και έχει παρεμποδίσει την εξαγωγή παρανόμως αποκτηθείσας πολιτιστικής ιδιοκτησίας.

iii. Περιπτώσεις επαναπατρισμού πολιτιστικών αγαθών

Επαναπατρισμός των ψηφιδωτών της Παναγιάς Κανακαριάς Κύπρου - Υπόθεση Αυτοκέφαλη Ελληνορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου κατά Goldberg & Feldman Fine Arts Inc., 917 F.2d 278, Εφετείο της Έβδομης Περιφέρειας των ΗΠΑ, Απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 1990.

Με απόφασή του, το Ομοσπονδιακό Εφετείο των ΗΠΑ επιβεβαίωσε την ετυμηγορία της 3ης Αυγούστου 1989 του Περιφερειακού Δικαστηρίου της Ινδιανάπολης. Η υπόθεση αφορούσε την ιδιοκτησία λεηλατημένων ψηφιδωτών του έκτου αιώνα από τον ναό της Κανακαριάς στην κατεχόμενη Κύπρο, τα οποία είχαν αφαιρεθεί από Τούρκους αρχαιοκάπηλους και είχαν πουληθεί σε μία Αμερικανίδα έμπορο έργων τέχνης αντί 1,2 εκατομμυρίων δολαρίων. Τα ψηφιδωτά επεστράφησαν στον νόμιμο ιδιοκτήτη τους, την Εκκλησία της Κύπρου. Η απόφαση αυτή έχει δημιουργήσει σημαντικό δεδικασμένο στις Ηνωμένες Πολιτείες για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς³⁴. Η Τουρκία, αν και υπέγραψε τις Συμβάσεις της UNESCO του 1954 και του 1970 για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, ωστόσο δεν έχει κάνει τίποτε για να σταματήσει τους βανδαλισμούς, τις καταστροφές και τις λεηλασίες της ελληνοκυπριακής πολιτιστικής ιδιοκτησίας στις περιοχές που ελέγχονται από τον τουρκικό στρατό. Η απόφαση του αμερικανικού Δικαστηρίου αποτελεί σταθμό στην ιστορία της διεθνούς προστασίας των παράνομα διακινουμένων πολιτιστικών αγαθών. Η απόφαση όμως αυτή, δεν εγγυάται ότι δεν θα συνεχίσουν να υφίστανται εμπόδια στην διεκδίκηση των παράνομα διακινήθων πολιτιστικών αγαθών, αφού βασίστηκε στο δίκαιο της Ινδιάννα. Η καταλληλότερη ίσως λύση για τη διεθνή προστασία των πολιτιστικών αγαθών είναι η θέσπιση ουσιαστικών κανόνων διεθνούς δικαίου που θα εξασφαλίζουν την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών, οριζόμενων ως τέτοιων με κριτήρια αντικειμενικά, στις χώρες προελεύσεώς τους³⁵.

Επαναπατρισμός Κεφαλής Ερμού.

Την 6.6.2015 παρουσιάστηκε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο η, χωρίς δικαστική διεκδίκηση, χάριν σε αποτελεσματική συνεργασία ελληνικών κρατικών φορέων, επαναπατρισθείσα από το Λονδίνο μαρμάρινη κεφαλή Ερμού, γεγονός που χαιρετήθηκε από τον αναπληρωτή Υπουργό Πολιτισμού ως «μεγάλη επιτυχία των Ελλήνων αρχαιολόγων». Ιδιαίτερη σημασία έχει στην περίπτωση αυτή ότι, αν και το συγκεκριμένο αντικείμενο δεν ήταν καταγεγραμμένο στα μητρώα της, η Αρχαιολογική Υπηρεσία έκανε την απαραίτητη επιστημονική τεκμηρίωση με αδιάσειστα στοιχεία, ώστε ο βρετανικός οίκος δημοπρασιών Μπόναμς να υποχρεωθεί να αποσύρει την κεφαλή του Ερμή από τη δημοπρασία του Οκτωβρίου 2017. Χρονολογημένη στους

³⁴ Βλ. Συμεωνίδης, Τα Ψηφιδωτά της Κανακαριάς - Δικαστική Διεκδίκηση και Δικαίωση σ. 56.

³⁵ Μουσταΐρα, Διεθνής προστασία πολιτιστικών αγαθών, απόφαση αμερικανικού δικαστηρίου για τα μωσαϊκά της Παναγιάς Κανακαριάς.

ρωμαϊκούς χρόνους (1^{ος} - 2^{ος} αι. μ.Χ.), η μαρμαρίνη κεφαλή του Ερμή απεικονίζει τον θεό ως οδηγό των ανθρώπων³⁶.

Επιστροφή Βυζαντινού Χειρογράφου.

Τον Δεκέμβριο του 2014 μετά από πολύμηνες προσπάθειες και συνεργασία της ελληνικής πρεσβείας και του Υπουργείου Πολιτισμού με τις αμερικανικές Αρχές για την ταυτοποίησή του, η διοίκηση του Πανεπιστημίου Duke, συμφώνησε να παραδώσει στις αμερικανικές Αρχές βυζαντινό χειρόγραφο χρονολογούμενο περί το 1050, που είχε στην κατοχή του, και το οποίο προερχόταν από την Αγιορείτικη Μονή Διονυσίου, γνωστό ως Μηνολόγιον Σεπτεμβρίου και αποδιδόμενο στον Συμεών Μεταφραστή. Το χειρόγραφο αποτελείται από 266 φύλλα περγαμηνής, όπου εξιστορούνται οι βίοι των Αγίων που εορτάζονται κατά τον μήνα Σεπτέμβριο και φέρει διάκοσμο με στυλβωμένο χρυσό. Οι αμερικανικές Αρχές στη συνέχεια παρέδωσαν αυθημερόν το βυζαντινό κειμήλιο στην ελληνική πρεσβεία στην Ουάσιγκτων³⁷. Αξιοσημείωτο είναι ότι, το ανωτέρω Πανεπιστήμιο παρέδωσε το ρηθέν χειρόγραφο οικειοθελώς, χωρίς καμμία διατύπωση, μετά από μόνη την ενημέρωση ότι οι αρμόδιες ελληνικές κρατικές υπηρεσίες το αναζητούν ως κλαπέν.

Εξ άλλου, ο αριθμός των υποθέσεων στις οποίες Μουσεία επιστρέφουν πολιτιστικά αγαθά αυξήθηκε σημαντικά από την υπογραφή της σύμβασης της ΟΥΝΕΣΚΟ. Πολλές από αυτές τις επιστροφές ήταν αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων εκτός δικαστικής διεκδίκησης³⁸. Οι επιστροφές θραυσμάτων του γλυπτού διάκοσμου του Παρθενώνα από τη Χαϊδελβέργη, το Παλέρμο και το Βατικανό, αποτελούν κινήσεις εμπράκτου σεβασμού του μοναδικού αυτού μνημείου, αλλά και γενικότερα των πολιτιστικών παρακαταθηκών «του άλλου» και ενισχύουν αναμφίβολα την διαφαινόμενη παγκόσμια τάση επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών στον τόπο προελεύσεώς τους³⁹. Ταυτόχρονα, πολλές επιστροφές αρχαιοτήτων λαμβάνουν χώρα είτε στη βάση του δημοσίου αισθήματος, είτε μετά από αίτηση στην Διακυβερνητική Επιτροπή της UNESCO. Προσφάτως δε παρατηρείται αυξημένη κινητικότητα ως προς την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, αφού κατόπιν όχι μόνον δικαστικών ενεργειών αλλά και επωφελούς διακρατικής συνεργασίας, είτε ματαιώνονται δημοπρασίες πολιτιστικών θησαυρών, είτε επιστρέφονται αυτοί στις χώρες προελεύσεώς τους. Δειγματοληπτικώς αναφέρονται περιπτώσεις, όπως αυτή της Αιγύπτου, η οποία ανέκτησε ανάγλυφο περιόδου Νέου Βασιλείου (16ου-11ου αι.πΧ.) από αίθουσα δημοπρασιών στο Λονδίνο, ενώ διεκόπη και η δημοπρασία του αγάλματος της θεάς του Πολέμου Σεκμέτ από τον οίκο Sotheby's. Από τη Χαβάνη των ΗΠΑ επέστρεψε κλεμμένο τοτέμ στην Αλάσκα, η Αυστραλία επέστρεψε αρχαίο άγαλμα του Βούδα στην Ινδία, η Γαλλία επέστρεψε αρχαία στήλη των Ολμέκων στο Μεξικό, η Γαλλία αρχαίο άγαλμα κολυμβήτριας στην Αίγυπτο, η Γερμανία κλεμμένο άγαλμα στην Ινδία και η Γερμανία κλεμμένο άγαλμα στο Κασμίρ. Ακόμη, η Ελβετία επέστρεψε αρχαία σαρκοφάγο του Ηρακλή στην Τουρκία, η Ισπανία επέστρεψε αρχαιότητες στο

³⁶ Δελτίο Τύπου Υπουργείου Πολιτισμού 8/6/2015, http://www.yppo.gr/2/g22.jsp?obj_id=61372

³⁷ Βλ. μεταξύ άλλων δημοσιευμάτων <http://mignatiou.com/2015/01/epistropfi-anektimitis-axias-vizantinouchiografou-stin-ellada/>

³⁸ UNESCO, Audit of the Working Methods of Cultural Conventions, Σεπτέμβριος 2013.

³⁹ Ε. Κόρκα, Το πλαίσιο του ελληνικού αιτήματος για την διεκδίκηση των Γλυπτών του Παρθενώνα, σ. 234.

Εκουαδór, η Εκκλησία της Κύπρου πέτυχε την, μετά από απόφαση του Εφετείου Μονάχου, επιστροφή 34 κλαπέντων αρχαιολογικών θησαυρών, η Αίγυπτος πέτυχε την επιστροφή περισσότερων από 500 έργων τέχνης το 2015, το μουσείο Guimet επέστρεψε κεφαλή αγάλματος στο εθνικό μουσείο Καμπότζης, η Ελβετία επέστρεψε ετρουσκικά αγάλματα στην Ιταλία, ιδιώτης από την Βιέννη επέστρεψε αρχαία κεφαλή ταύρου στην Αττάλεια Τουρκίας, το Βέλγιο επέστρεψε στην Αίγυπτο αρχαίο κλεμμένο άγαλμα, ένα λαθραία εξαχθέν βουδιστικό γλυπτό επεστράφη από τις ΗΠΑ στο Πακιστάν, ενώ προσφάτως το Υπουργείο Εξωτερικών του Ιράν ανακοίνωσε την, κατόπιν διμερών διαβουλεύσεων, επιστροφή από την Κυβέρνηση των Η.Π.Α. 72 πολύτιμων αρχαίων αντικειμένων που χρονολογούνται από την εποχή των Σασσανιδών, καθώς και τον επαναπατρισμό 300 αντικειμένων κατόπιν αποφάσεως Εφετείου του Βελγίου, κ.ά⁴⁰.

Η κατά τα ανωτέρω διαμορφούμενη διεθνώς πρακτική συμβάλλει στην εμπέδωση της *lex culturalis* και ενός εθμικού κανόνα Διεθνούς Δικαίου για την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στη χώρα προέλευσής τους. Η διεθνής συμβατική έννομη τάξη είναι εξ άλλου σαφής, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ως προς την υποχρέωση επιστροφής των κλαπέντων και παρανόμως εξαχθέντων πολιτιστικών αγαθών στον τόπο καταγωγής τους, και αυτό αφορά εξ ίσου τους ιδιώτες, τους διεθνείς Οίκους Δημοπρασιών, τα Μουσεία και τα Πανεπιστήμια. Αυτό, λοιπόν, το οποίο απαιτείται είναι η οργανωμένη, εκ μέρους των ελληνικών αρμοδίων υπηρεσιών, διεκδίκηση με τις νόμιμες διαδικασίες, της επιστροφής όλης της διεσπαρμένης πολιτιστικής μας κληρονομιάς στην χώρα. Τα δημιουργήματα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού αποτελούν στοιχεία της ελληνικής πολιτιστικής ταυτότητας και είναι υποχρέωση του κατόχου τους να αποδείξει ότι τα κατέχει νόμιμα, τα δε πωλούμενα σε δημοπρασίες πολιτιστικά αγαθά θα έπρεπε να συνοδεύονται όχι μόνον από πιστοποιητικό γνησιότητας, αλλά και από πιστοποιητικό νόμιμης κατοχής τους. Έτσι, αφ' ενός μεν, θα αποθαρρυνθεί η εγκληματική δραστηριότητα της παράνομης διακίνησης και εμπορίας πολιτιστικών αγαθών, αφ' ετέρου δε, θα αποφευχθούν στο μέλλον φαινόμενα, που προσβάλλουν τον ανθρώπινο πολιτισμό και σύμπασα την διεθνή κοινότητα, όπως η παρακράτηση από Μουσεία και δημόσιες και ιδιωτικές συλλογές, αρχαιολογικών θησαυρών, βιαίως αποσπασθέντων από μνημεία, καθώς και η

⁴⁰ Λεκάκης, εφημ. *Kontra news*: 1. ΑΙΓΥΠΤΟΣ- ανακτά ανάγλυφο του Σέτι με την Αθώρ να του παίζει βιολί, 15.10.15, 2. ΑΙΓΥΠΤΟΣ-σταματά δημοπρασία για το άγαλμα της θεάς του Πολέμου Σεκμέτ, 2.12.15, 3. ΗΠΑ-Χαβάνη επιστρέφει κλεμμένο τοτέμ στην Αλάσκα, 5.12.15, 4. ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ-επιστρέφει αρχαίο άγαλμα του Βούδα, 29.10.15, 5. ΓΑΛΛΙΑ επιστρέφει αρχαία στήλη των Ολμέκων στο Μεξικό, 24.10.15, 6. ΓΑΛΛΙΑ επιστρέφει αρχαίο άγαλμα κολυμβήτριας στην Αίγυπτο, 16.10.15, 7. ΓΕΡΜΑΝΙΑ επιστρέφει κλεμμένο άγαλμα στην Ινδία, 30.9.15, 8. ΓΕΡΜΑΝΙΑ επιστρέφει κλεμμένο άγαλμα στο Κασμίρ, 17.10.15, 9. Ηρακλή αρχαία σαρκοφάγος επιστρέφει από την Ελβετία στην Τουρκία, 10.10.15, 10. ΙΣΠΑΝΙΑ επιστρέφει εκατοντάδες αρχαιότητες στο Εκουαδór, 5.11.15, 11. ΚΥΠΡΟΣ-Επέστρεψαν 34 αρχαιολογικοί θησαυροί, 26.9.15, 12. ΑΙΓΥΠΤΟΣ Περισσότερα από 500 κλεμμένα έργα επέστρεψαν το 2015, 8.1.2016, 13. Γαλλικό μουσείο επιστρέφει κεφαλή αγάλματος στο εθνικό μουσείο Καμπότζης, 9.2.2016, 14. ΕΛΒΕΤΙΑ-επιστρέφει ετρουσκικά κλεμμένα από Ιταλία, 21.1.2016, 15. εφημ. Χρόνος Κομοτηνής 16.3.2016, ΤΟΥΡΚΙΑ-ΑΤΤΑΛΕΙΑ-επεστράφη αρχαία κεφαλή ταύρου της 2ας χιλιετίας πΧ, 16. εφημ. «*Kontra news*» 16.4.2016, ΒΕΛΓΙΟ επιστρέφει στην Αίγυπτο αρχαίο άγαλμα, 17. εφημ. «*Kontra news*» 9.5.2016, ΗΠΑ επιστρέφουν κλεμμένο βουδιστικό γλυπτό στο Πακιστάν, 18. εφημ. «*Kontra news*» 18.5.2016, ΗΠΑ και ΒΕΛΓΙΟ επιστρέφουν κλεμμένα αρχαία αντικείμενα στο Ιράν (Iran front page 9.5.2016, <https://archaeologynewsnetwork.blogspot.gr/2016/05/us-returns-73-ancient-artefacts-to-iran.html#GKGOMg3tcdUG1j9b.97>).

αγοραπωλησία από οίκους δημοπρασιών, και διαδικτυακώς, ωσάν να επρόκειτο για κοινά εμπορεύματα, σωρείας αρχαίων πολιτιστικών θησαυρών, π.χ. νομισμάτων από την Αμφίπολη ή αγγείου με παράσταση μονομαχίας Αχιλλέως - Έκτορος, ευρισκομένων στα χέρια ιδιωτών, άγνωστο πώς, οι οποίοι ιδιώτες κερδοσκοπούν επί αυτών, κατά προφανή παραβίαση των εφαρμοστέων κανόνων, των κανόνων της Ηθικής και του Δικαίου⁴¹.

iv. Η Συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών

Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν ενέταξε εξαρχής στις πολιτικές της τα πολιτιστικά ζητήματα, καθώς οι ευρωπαϊκές κοινότητες αρχικά δημιουργήθηκαν μέσα από την ανάγκη των λαών για συνεργασία στον οικονομικό τομέα. Ωστόσο, το πεδίο συνεργασίας σταδιακά διευρύνθηκε και ο πολιτισμός κατέκτησε και αυτός μια θέση στην ατζέντα δράσεων της Ένωσης. Αυτό συνέβη διότι, ο πολιτισμός συνιστά θεμελιώδες και ζωτικής σημασίας συστατικό της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς συνεισφέρει σε μεγάλο βαθμό στην υποστήριξη και γονιμοποίηση της ιδέας του ευρωπαϊκού μοντέλου, και ταυτόχρονα στην επίδραση της Ένωσης στη διεθνή σκηνή. Έτσι, τα πολιτιστικά ζητήματα έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση διαφόρων προκλήσεων, όπως η παγκοσμιοποίηση, η κοινωνία της πληροφορίας, η κοινωνική συνοχή και τέλος, η αύξηση της απασχόλησης.

Στόχος της Ένωσης ήταν η συμβολή της στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών-μελών, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο άρθρο 3 της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 3 αναφέρει: Για τους σκοπούς του άρθρου 2, η δράση της Κοινότητας περιλαμβάνει, σύμφωνα με τους όρους και με το χρονοδιάγραμμα που προβλέπει η παρούσα Συνθήκη...συμβολή σε μια παιδεία και κατάρτιση υψηλού επιπέδου, καθώς και στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών-μελών⁴²... Επιπλέον, πολύ σημαντικό είναι το άρθρο 151 της Συνθήκης, μέσω του οποίου η Ένωση εξουσιοδοτείται στην υποστήριξη πολιτιστικών πρωτοβουλιών και δράσεων, όπως το πρόγραμμα Πολιτισμός 2000, η Πολιτιστική Πρωτεύουσα και ο Ευρωπαϊκός Πολιτιστικός Μήνας. Ο ρόλος της Ένωσης είναι διπλός, καθώς από τη μία συμβάλλει στην πολιτιστική ανάπτυξη των κρατών μελών με σεβασμό προς την εθνική και περιφερειακή τους πολυμορφία προβάλλοντας την κοινή πολιτιστική κληρονομιά, και από την άλλη ενθαρρύνει τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών υποστηρίζοντας και συμπληρώνοντας τις πρωτοβουλίες τους, όταν αυτό είναι αναγκαίο, χωρίς να επιβάλλει στα μέλη την εναρμόνιση των πολιτικών τους για τον πολιτισμό. Η δράση της Ένωσης καλύπτει τους εξής τομείς: α) βελτίωση της γνώσης και της διάδοσης του πολιτισμού και της ιστορίας των ευρωπαϊκών λαών, β) διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκής σημασίας, γ) μη

⁴¹ Για την αποτελεσματική προβολή πολιτισμικών επιχειρημάτων κατά την διεκδίκηση πολιτιστικών αγαθών, βλ. Μουσταΐρα, Η σημασία της επιστροφής ... σ. 138 ό.π.

⁴² Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ (2002) Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Ενισχυμένη έκδοση Νίκαια) - Μέρος πρώτο: Αρχές - Άρθρο 3 - Άρθρο 3 - Συνθήκη ΕΚ (ενοποιημένη απόδοση Μάαστριχτ) - Άρθρο 3 - Συνθήκη ΕΟΚ. Διαθέσιμο στο: <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12002E003:EL:HTML>.

εμπορικές πολιτιστικές ανταλλαγές και δ) καλλιτεχνική και λογοτεχνική δημιουργία, συμπεριλαμβανομένου του οπτικοακουστικού τομέα. Επιπλέον, ενθαρρύνεται η συνεργασία με τρίτες χώρες, με διεθνείς οργανισμούς με αρμοδιότητα στον πολιτιστικό τομέα, και με το Συμβούλιο της Ευρώπης. Τέλος, αναφέρεται πως η θέσπιση δράσεων γίνεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο μετά από διαβούλευση με την Επιτροπή των Περιφερειών και στη συνέχεια το Συμβούλιο, κατόπιν πρότασης τη Επιτροπής, διατυπώνει συστάσεις⁴³.

Άξιο αναφοράς είναι και το άρθρο 87 παρ. 3 (δ) της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, σύμφωνα με το οποίο επιτρέπεται εκ μέρους των κρατών μελών η χορήγηση ενισχύσεων με στόχο την προώθηση του πολιτισμού και ταυτόχρονα τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, με προϋπόθεση να μην αλλοιώνονται οι όροι συναλλαγών και ανταγωνισμού σε βαθμό που αντιτίθενται προς το κοινό συμφέρον.

Παρατηρεί κανείς πως οι δράσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον πολιτιστικό τομέα μεταφράζονται σε συγκεκριμένες ενέργειες, τις οποίες διαχειρίζονται οι Γενικές Διευθύνσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπως η Γενική Διεύθυνση Εκπαίδευσης και Πολιτισμού, στις αρμοδιότητες των οποίων περιλαμβάνονται πολιτικές που σχετίζονται άμεσα με τον πολιτισμό ή πολιτικές με έμμεσο αντίκτυπο στον πολιτισμό.

Τέλος, η Ευρωπαϊκή Ένωση προωθεί και ενθαρρύνει διακρατικά σχέδια, στα οποία έχουν τη δυνατότητα συμμετοχής ιδιωτικοί ή δημόσιοι φορείς, όπως επιχειρήσεις, δημόσιες αρχές και τοπικές αυτοδιοικήσεις, πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα από διάφορα κράτη μέλη, αλλά και τρίτες χώρες. Τα σχέδια αυτά τις περισσότερες φορές συγχρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και επιλέγονται κατόπιν πρόσκλησης υποβολής προτάσεων, οι οποίες δημοσιεύονται στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και από τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών.

Εν συνεχεία αυτών, το Πρόγραμμα «Πολιτισμός 2000» υιοθετήθηκε τον Φεβρουάριο 2000 από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο με την απόφαση αριθ. 508/2000/ΕΚ και αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός κοινού πολιτιστικού χώρου μέσω της προώθησης του πολιτιστικού διαλόγου και της γνώσης της ιστορίας, της δημιουργίας, της διάδοσης του πολιτισμού, και της κινητικότητας των καλλιτεχνών και των έργων τους, της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, των νέων μορφών πολιτιστικής έκφρασης και του κοινωνικού και οικονομικού ρόλου, τον οποίο διαδραματίζει ο πολιτισμός. Επιπλέον, το Πρόγραμμα υποστήριζε σχέδια διακρατικής συνεργασίας και στη συνέχεια αντικαταστάθηκε από το Πρόγραμμα «Πολιτισμός 2007».

Οι στόχοι του Προγράμματος «Πολιτισμός 2000» ήταν οι εξής: α) προώθηση του πολιτιστικού διαλόγου και της επαφής με τον πολιτισμό και την ευρωπαϊκή ιστορία, β) προώθηση της δημιουργικότητας σε καλλιτέχνες, επαγγελματίες και κοινωνικά αποκλεισμένου πολίτες, γ) ανάδειξη της πολιτιστικής διαφορετικότητας, δ) προώθηση και μύηση των πολιτών στην πολιτιστική κληρονομιά και διάδοση της τεχνογνωσίας,

⁴³ Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ (2012) Ενοποιημένη Απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαθέσιμο στο: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/el/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>.

της συντήρησης και της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, ε) υιοθέτηση του διαπολιτιστικού διαλόγου και ανταλλαγή πολιτιστικών στοιχείων μεταξύ ευρωπαϊκών και μη ευρωπαϊκών πολιτισμών και στ) αναγνώριση του πολιτισμού ως σημαντικού οικονομικού και κοινωνικού παράγοντα και διευκόλυνση πρόσβασης των πολιτών στον ευρωπαϊκό πολιτισμό.

Να σημειωθεί ότι το 1985 η Υπουργός Πολιτισμού της Ελλάδας, Μελίνα Μερκούρη, αναλαμβάνει την πρωτοβουλία του θεσμού της Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Πρωτεύουσας, ο οποίος έκτοτε συνιστά μία από τις πλέον προβεβλημένες πολιτιστικές πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρώτη Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Πρωτεύουσα ανακηρύχθηκε το 1985 η Αθήνα.

Η επιλογή της πρωτεύουσας πραγματοποιείται με βάση το πολιτιστικό πρόγραμμα που υποβάλλεται από τις ευρωπαϊκές πόλεις, το οποίο πρέπει να χαρακτηρίζεται από έντονη ευρωπαϊκή διάσταση, ενθάρρυνση της ενεργούς συμμετοχής των κατοίκων της πόλης και συμβολή στην ανάπτυξη της πόλης. Ο τίτλος της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας συνιστά μία σπουδαία ευκαιρία για τις επιλεγμένες ευρωπαϊκές πόλεις, ώστε να προβληθούν, να προσελκύσουν μεγάλο αριθμό τουριστών και να επανεξετάσουν γενικότερα την ανάπτυξή τους μέσω του πολιτισμού. Η επίδραση του τίτλου αυτού λειτουργεί μακροπρόθεσμα, όχι μόνο σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, αλλά και για την ίδια την πόλη και τη γύρω περιοχή.

Το 2018 Ευρωπαϊκές Πολιτιστικές Πρωτεύουσες ήταν η Βαλέτα (Μάλτα) και το Λέουβαρντεν (Κάτω Χώρες), ενώ το 2019 ως Πολιτιστικές Πρωτεύουσες επιλέχθηκαν η Φιλιπούπολη (Βουλγαρία) και η Ματέρα (Ιταλία). Μελλοντικές Ευρωπαϊκές Πολιτιστικές Πρωτεύουσες θα είναι η Ριέκα (Κροατία) και το Γκάλοουεϊ (Ιρλανδία) το 2020, η Τιμισοάρα (Ρουμανία), η Ελευσίνα (Ελλάδα) και το Νόβισαντ (Σερβία) το 2021, το Ές (Λουξεμβούργο) και το Κάουνας (Λιθουανία) το 2023 και τέλος για το 2023 έχει προταθεί η Βέσζπρεμ στην Ουγγαρία.

Άλλος ένας θεσμός είναι ο Ευρωπαϊκός Πολιτιστικός Μήνας που δημιουργήθηκε με σκοπό την προώθηση του πολιτισμού με την παράλληλη δράση της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης. Το θεσμό εγκαινίασε το 1990 το Συμβούλιο των Υπουργών Πολιτισμού και προοριζόταν για τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Να τονιστεί πως ο Πολιτιστικός Μήνας σε καμία περίπτωση δεν θίγει το γόητρο της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης, αλλά ούτε αποκλείει τη δυνατότητα μία πόλη, η οποία φιλοξενεί το θεσμό, να προταθεί ως ευρωπαϊκή πολιτιστική πρωτεύουσα στο μέλλον⁴⁴.

Η χορήγηση επιδότησης για τον Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό μήνα πραγματοποιείται από την Κοινότητα, η οποία λίγο αργότερα εντάχθηκε στα πλαίσια του προγράμματος «Πολιτισμός 2000». Πόλεις που μπορούν να φιλοξενήσουν το θεσμό του Πολιτιστικού Μήνα είναι μόνο ευρωπαϊκές εντός των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ωστόσο, υπάρχει η δυνατότητα ορισμού μια πόλης από τρίτη χώρα της ΕΕ, εφόσον έχει εγκριθεί ομόφωνα από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο.

⁴⁴ Παπαγιάννη, Β. (2014) Ο Θεσμός της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης ως Μέσο Άσκησης Πολιτιστικής Διπλωματίας, σ. 86.

Το μεγαλύτερο κίνητρο για τη φιλοξενία του θεσμού ήταν όχι μόνο η αύξηση του ευρωπαϊκού και διεθνούς προφίλ της πόλης, αλλά και η αναγνώρισή της ως μία πολιτιστική πόλη. Δυστυχώς, από το 2003 και έπειτα η ο Πολιτιστικός Μήνας έχει ανασταλεί, χωρίς επίσημη ενημέρωση σχετικά με την αιτία αναστολής ή την πιθανότητα συνέχισής του.

Εξίσου ανεπτυγμένη είναι και η Περιβαλλοντική Πολιτική της ΕΕ στα θέματα αυτά. Το 1996 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε την Πρώτη Έκθεση για την Ένταξη των Πολιτιστικών Πτυχών στις πολιτικές της Ένωσης και λίγο αργότερα μία ακόμα Έκθεση για τον Αντίκτυπο των Πολιτικών Σύγκλισης στο Πολιτιστικό Περιβάλλον, στις οποίες αναλύεται η διάδραση μεταξύ ανθρώπου και φύσης⁴⁵.

Στη συνέχεια, πολύ σημαντική ήταν η Οδηγία 90/313/ΕΟΚ το 1990 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την Ελεύθερη Πληροφόρηση για Θέματα Περιβάλλοντος, η οποία συνέβαλλε ώστε η Σύμβαση του Άαρχους να προσθέσει τον άνθρωπο και τον πολιτισμό στις πτυχές του περιβάλλοντος. Έτσι, οι πολιτιστικοί χώροι υπολογίζονται σε νομοθετικό επίπεδο ως περιβαλλοντικά ζητήματα, τα οποία απαιτούν τη συμμετοχή των πολιτών μέσα από την πληροφόρηση με σκοπό την προστασία τους.

Επιπλέον, μία ακόμη Οδηγία του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η οποία αναφέρεται στη σχέση μεταξύ περιβάλλοντος και πολιτιστικής κληρονομιάς, είναι η 85/337/ΕΟΚ για την Εκτίμηση των Επιπτώσεων Ορισμένων Σχεδίων Δημόσιων και Ιδιωτικών Έργων στο Περιβάλλον με βασικό στόχο τη μείωση των ανισοτήτων ανάμεσα στα κράτη – μέλη όσον αφορά την περιβαλλοντική προστασία⁴⁶.

Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε την Οδηγία 2001/42/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων Ορισμένων Σχεδίων και Προγραμμάτων⁴⁷.

⁴⁵ Shore, C. (2000) Building Europe: The Cultural Politics of European Integration. London and New York: Routledge, σ. 40.

⁴⁶ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (1997) Οδηγία του Συμβουλίου της 27ης Ιουνίου 1985 για την Εκτίμηση των Επιπτώσεων Ορισμένων Σχεδίων Δημοσίων και Ιδιωτικών Έργων στο Περιβάλλον (85/337/ΕΟΚ). Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

⁴⁷ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2001) Οδηγία 2001/42/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Ιουνίου 2001 σχετικά με την Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων Ορισμένων Σχεδίων και Προγραμμάτων. Διαθέσιμο στο: http://www.eysped.gr/el/Documents/Περιβαλλοντική%20Παρακολούθηση/28.%Οδηγία%202001_42_EK.pdf.

ΜΕΡΟΣ 2. Διεθνής δικαιοδοσία και Εφαρμοστέο Δίκαιο, την εποχή της παγκοσμιοποίησης: σημεία απορρόφησης και αντίστασης

Πολύ σημαντικό ζήτημα στις περιπτώσεις διεκδίκησης των πολιτιστικών αγαθών είναι το ποιά δικαστήρια έχουν διεθνή δικαιοδοσία να εκδικάσουν τις εν λόγω αγωγές, αφού η επιτυχία της εκάστοτε υπόθεσης μπορεί σε μεγάλο βαθμό να εξαρτηθεί από την επιλογή του δικαστηρίου.

Κάθε κράτος «*ασκεί τις αρμοδιότητές του στα αγαθά και τα υλικά στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς που βρίσκονται στο έδαφός του, και τα πολιτιστικά αγαθά υπάγονται στην αρμοδιότητα του κράτους στο έδαφος του οποίου βρίσκονται*»⁴⁸. Η αρχή της εδαφικότητας αποτελεί την κύρια βάση δικαιοδοσίας στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας, καθώς η κρατική δικαιοδοσία δίνει το δικαίωμα άσκησης εξουσίας - νομοθετικής, διοικητικής και δικαιοδοτικής- ως προς τα αγαθά ή γενικότερα τα αντικείμενα που βρίσκονται σταθερά ή παροδικά στην εδαφική περιοχή του κράτους. Συνεπώς, το κράτος ασκεί αρμοδιότητες για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στο σύνολο της εδαφικής του επικράτειας.

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά αναφέρει ρητά ότι σε περίπτωση που η εφαρμογή της υπάγεται στην ομοσπονδιακή ή κεντρική νομοθετική εξουσία, οι υποχρεώσεις του ομόσπονδου κράτους είναι οι ίδιες με των υπολοίπων κρατιδίων. Σε διαφορετική περίπτωση, όπου η εφαρμογή της υπάγεται στη δικαιοδοσία των επαρχιών, χωρών ή καντονιών, τα οποία δεν υποχρεούνται να λάβουν νομοθετικά μέτρα, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση οφείλει να μεριμνήσει για την περαιτέρω προώθηση των απαιτούμενων ρυθμίσεων.

Η κυριαρχία του κράτους εκτείνεται, πέρα από την ηπειρωτική επικράτεια και τα εσωτερικά του ύδατα, και για την περίπτωση αρχιπελαγικού κράτους πέρα από τα αρχιπελαγικά ύδατα, στην παρακείμενη θαλάσσια ζώνη που ορίζεται και ως χωρική θάλασσα, στην οποία το κράτος έχει αποκλειστική αρμοδιότητα. Η Σύμβαση για το δίκαιο της Θάλασσας (1982) αναγνωρίζει αρμοδιότητες λειτουργικού χαρακτήρα και σε άλλες ζώνες, όπως στην αρχαιολογική ζώνη και την Περιοχή, ενώ η Σύμβαση 2001, επεκτείνει τις υποχρεώσεις προστασίας στην Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη, αλλά και την Υφαλοκρηπίδα. Στο πλαίσιο αυτό, η εγγραφή πολιτιστικών αγαθών στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, μπορεί να επεκτείνεται σε ενάλια αγαθά εντός της συννορεύουσας ζώνης αλλά και της ΑΟΖ⁴⁹.

⁴⁸ C. Bories, σ. 65. Η αρχή της εδαφικότητας για την άσκηση των αρμοδιοτήτων του κράτους αποτυπώνεται στην Απόφαση για το νησί Palmas, 1924, σύμφωνα με την οποία η εδαφική κυριαρχία είναι, σε γενικές γραμμές, μια κατάσταση που αναγνωρίζεται και οριοθετείται στο χώρο, είτε από τα λεγόμενα φυσικά σύνορα όπως αυτά αναγνωρίζονται από το διεθνές δίκαιο ή από εξωτερικά πλαίσια οριοθέτησης που είναι αδιαμφισβήτητα, ή αλλιώς με νομικές δεσμεύσεις που έχουν συναφθεί μεταξύ των ενδιαφερομένων γειτόνων, όπως διασυνοριακές συμβάσεις ή από πράξεις αναγνώρισης των κρατών εντός συγκεκριμένων ορίων. Υπόθεση Palmas, Ολλανδία/ΗΠΑ, Reports of International Arbitral Awards, UN, vol.II, σ. 838.

⁴⁹ Χ. Ροζάκης «Οι αρμοδιότητες στο χώρο», στο Κ.Ιωάννου, Κ.Οικονομίδη, Χ.Ροζάκη, Α. Φατούρου, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Αρμοδιότητες στο Διεθνές Δίκαιο, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1991, σ. 38.

Αν η Ελλάδα αποφάσιζε να διεκδικήσει δικαστικά τα γλυπτά του Παρθενώνα, θα εφαρμοζόταν ο Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις. Ειδικότερα οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για την εφαρμογή του ανωτέρω Κανονισμού είναι η διαφορά να είναι αστικού ή εμπορικού δικαίου, να συνδέεται με περισσότερες της μίας έννομες τάξεις, δηλαδή να εμφανίζει στοιχείο αλλοδαπότητας σε σχέση με το κράτος στο οποίο βρίσκεται το δικαστήριο ενώπιον του οποίου εισήχθη η υπόθεση και ο εναγόμενος να έχει την κατοικία του σε κράτος μέλος⁵⁰.

Έτσι λοιπόν στην περίπτωση των γλυπτών του Παρθενώνα η διεθνής δικαιοδοσία των δικαστηρίων⁵¹ θα καθοριζόταν από τον εν λόγω Κανονισμό, αφού η διαφορά αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί διαφορά αστικού δικαίου με στοιχείο αλλοδαπότητας, εφόσον τα γλυπτά βρίσκονται στο Λονδίνο της Μ. Βρετανίας και διεκδικούνται από την Ελλάδα. Η κατοικία των εναγομένων, οι οποίοι θα είναι οι Επίτροποι του Μουσείου, είναι η Μ. Βρετανία που είναι κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (όχι πλέον).

Επιπρόσθετα, σύμφωνα και με τον ισχύοντα νόμο 3028/2002, (με την διάταξη της § 2 άρθρου 1) *«Η πολιτιστική κληρονομιά της χώρας αποτελείται από τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται εντός των ορίων της ελληνικής επικράτειας, συμπεριλαμβανομένων των χωρικών υδάτων, καθώς και εντός άλλων θαλασσιών ζωνών στις οποίες η Ελλάδα ασκεί σχετική δικαιοδοσία σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Η πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά»*.

Από την άλλη, το εφαρμοστέο δίκαιο στις περιπτώσεις αυτές αποτελεί άλλη μια γκρίζα ζώνη για το διεθνές δίκαιο, και πεδίο εκτενούς συζήτησης στα διεθνή fora⁵².

⁵⁰ Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου Α./ Παπασιώπη-Πασιά Ζ./ Βασιλακάκη Ε., «Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο» Έκδοση Ε' 2012 Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 419-420.

⁵¹ Επί των αρχαιολογικών αντικειμένων, των κειμένων πέραν των ορίων της αιγιαλίτιδας ζώνης και έως τα 24 ν.μ. από τις γραμμές βάσεις της, εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 303 § 2 σχετικά με τις αρμοδιότητες του Κράτους στην συνορεύουσα ζώνη. Η διάταξη αυτή παρέχει εξουσία στο παράκτιο κράτος σχετικά με τα κείμενα στη ζώνη αυτή αρχαιολογικά και ιστορικά αντικειμένων στη συνορεύουσα ζώνη, δικαιοδοσία που υπερβαίνει τις συνήθεις αρμοδιότητες ελέγχου, καταστολής και τιμωρίας στην ζώνη αυτή. Προσωπική μου άποψη, είναι ότι σε κάθε περίπτωση η ρύθμιση του άρθρου 8 Σύμβασης ΟΥΝΕΣΚΟ δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί κατά τρόπον που να περιορίζει την δικαιοδοσία του παράκτιου κράτους εντός της συνορεύουσας/αρχαιολογικής ζώνης, αλλά ως αναγνώριση του «ενδιαφέροντος» των συμβαλλομένων μερών που έχουν «αναγνωρίσιμο πολιτιστικό, αρχαιολογικό ή ιστορικό δεσμό» με τα εν λόγω πολιτιστικά αγαθά.

⁵² Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών από τις δυνάμεις των ΗΕ απασχολεί την σχετική συζήτηση ήδη από το 1954. Η ελληνική αντιπροσωπεία κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης της Χάγης, πρότεινε την ενσωμάτωση στο αρ. 18 ρήτρας για την δεσμευτικότητα της Σύμβασης σε κράτη που συμμετέχουν στις επιχειρήσεις συλλογικής δράσης, κατόπιν εξουσιοδότησης των αρμόδιων οργάνων των ΗΕ. Μολονότι η αναφορά αυτή δεν ενσωματώθηκε στο τελικό κείμενο της Σύμβασης, υιοθετήθηκε σχετική απόφαση (Resolution I) στη Διάσκεψη, το κείμενο της οποίας έχει ως εξής: The Conference expresses the hope that the competent organs of the United Nations should decide, in the event of military action being taken in implementation of the Charter, to ensure application of the provisions of the Convention by the armed forces taking part in such action.

Κεφάλαιο 1. Η διεθνής δικαιοδοσία κατά τον Κανονισμό 1215/2012 αλλά και το Διεθνές και Ελληνικό Δίκαιο

Σε πρακτικό επίπεδο διαπιστώνεται η αδυναμία του σύγχρονου ιδιωτικού διεθνούς δικαίου να παρέχει, αποτελεσματική προστασία στα πολιτιστικά αγαθά, από τους κινδύνους που εγκυμονεί η παράνομη διακίνηση τους, ακόμη και μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε.

Το γεγονός πως η διεθνής δικαιοδοσία των δικαστηρίων για την εκδίκαση αγωγών που αφορούν στα πολιτιστικά αγαθά, με νομική βάση είτε την αδικοπραξία, είτε την προσβολή του δικαιώματος της κυριότητας, ρυθμίζεται πλέον μεταξύ των κρατών-μελών από τον Κανονισμό (ΕΕ) 1215/2012, προσφέρει αναμφισβήτητα προβλεψιμότητα για το ποιο θα είναι το forum που θα κληθεί να εκδικάσει την εκάστοτε υπόθεση. Αυτό όμως δεν αρκεί...

Ειδικότερα οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για την εφαρμογή του ανωτέρω Κανονισμού είναι η διαφορά να είναι αστικού ή εμπορικού δικαίου, να συνδέεται με περισσότερες της μίας έννομες τάξεις, δηλαδή να εμφανίζει στοιχείο αλλοδαπότητας σε σχέση με το κράτος στο οποίο βρίσκεται το δικαστήριο ενώπιον του οποίου εισήχθη η υπόθεση και ο εναγόμενος να έχει την κατοικία του σε κράτος μέλος.

i. Οι «νομικές βάσεις» διεκδίκησης

Στην περίπτωση που η Ελλάδα ασκούσε αγωγή στηριζόμενη στις διατάξεις περί προσβολής του δικαιώματος της κυριότητας της στα εν λόγω αγαθά, αναμφισβήτητα διεθνή δικαιοδοσία θα είχαν, δυνάμει του αρ. 4 του Κανονισμού στο οποίο προβλέπεται η γενική δωσιδικία της κατοικίας του εναγομένου, στην περίπτωση των γλυπτών του Παρθενώνα, τα βρετανικά δικαστήρια.

Στο ίδιο αποτέλεσμα θα οδηγούμασταν, δυνάμει και της νέας διάταξης του Κανονισμού που βρίσκεται στο αρ. 7 σημ. 4 αυτού, που προβλέπει ότι στις περιπτώσεις άσκησης αστικής αγωγής για την ανάκτηση πολιτιστικού αγαθού, βάσει δικαιώματος κυριότητας, η αγωγή παραδεκτά ασκείται ενώπιον των δικαστηρίων του τόπου όπου βρίσκεται το πολιτιστικό αγαθό κατά το χρόνο άσκησης της αγωγής.

Οι ανωτέρω δύο δωσιδικίες είναι συντρέχουσες. Προς την άποψη αυτή συνηγορεί η ίδια η διάταξη του άρθρου 7 που προβλέπει ότι « *Πρόσωπο που έχει την κατοικία του σε κράτος-μέλος, μπορεί να εναχθεί σε άλλο κράτος-μέλος...* », η διάταξη του αρ. 5 που προβλέπει ότι « *τα πρόσωπα που έχουν την κατοικία τους σε κράτος μέλος μπορούν να εναχθούν ενώπιον των δικαστηρίων άλλου κράτους-μέλους σύμφωνα με τους κανόνες που περιλαμβάνονται στα τμήματα 2 έως 7 του Κανονισμού* » και τέλος το σημείο 16 του προοιμίου που προβλέπει, ότι η δωσιδικία της κατοικίας του εναγομένου πρέπει να συμπληρωθεί από εναλλακτικές δωσιδικίες που θα ισχύουν λόγω του στενού συνδέσμου μεταξύ του δικαστηρίου και της διαφοράς ή για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Το γεγονός βέβαια αυτό δεν έχει ιδιαίτερη πρακτική σημασία στη περίπτωση μας, δεδομένου, ότι και οι δύο οδηγούν στην θεμελίωση της διεθνούς δικαιοδοσίας των

ίδιων δικαστηρίων. Δηλαδή, στην μεν περίπτωση των γλυπτών του Παρθενώνα σε αυτή των βρετανικών.

Στην περίπτωση που η Ελλάδα ασκούσε αγωγή ερειδόμενη στις διατάξεις περί αδικοπραξίας εκτός από την εφαρμογή του αρ. 4 που θεμελιώνει τη γενική δωσιδικία της κατοικίας του εναγομένου, θα μπορούσε να εφαρμοστεί και το αρ. 7 σημ. 2, που προβλέπει την ειδική βάση διεθνούς δικαιοδοσίας για διαφορές από αδικοπραξία. Ειδικότερα η διάταξη αυτή προβλέπει ότι: *«Πρόσωπο που έχει την κατοικία του σε κράτος μέλος μπορεί να εναχθεί σε άλλο κράτος-μέλος ...ως προς ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας, ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός»*.

Η ερμηνεία του όρου «ενοχές από αδικοπραξία» πρέπει να γίνεται, σύμφωνα με την νομολογία του ΔΕΚ αυτόνομα⁵³, με στόχο να διασφαλίζεται *«κατά το μέτρο του δυνατού η ισότητα και η ομοιομορφία των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Σύμβαση για τα συμβαλλόμενα κράτη και τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα»*. Στην έννοια «αδικοπρακτικές ενοχές» εντάσσονται και οι αδικοπρακτικής φύσεως αξιώσεις αποζημίωσης που σχετίζονται με τη προσβολή πολιτιστικών αγαθών. Επιπρόσθετα για την εφαρμογή της διατάξεως του αρ. 7 σημ. 2 του Κανονισμού δεν απαιτείται η τέλεση αξιόποινης πράξης και αρκεί απλώς η ύπαρξη της αδικοπραξίας, ενώ σε καμία περίπτωση δεν απαιτείται το εφαρμοστέο δίκαιο επί της ουσίας της διαφοράς να προβλέπει την ύπαρξη υπαιτιότητας. Εναγόμενος μπορεί να είναι, όχι μόνο ο φυσικός αυτουργός της αδικοπραξίας, αλλά και τα πρόσωπα που συμμετείχαν σε αυτή, ενώ αντικείμενο της αγωγής συνιστά κάθε υλική ζημία που οφείλεται στην αδικοπραξία, όπως επίσης και η αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης ή η χρηματική ικανοποίηση λόγω ψυχικής οδύνης. Σημαντικό επίσης ζήτημα συνιστά ο προσδιορισμός της έννοιας του *«τόπου όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός»*⁵⁴.

Στο ερώτημα αν στη περίπτωση ασκήσεως αγωγής στηριζόμενη στις διατάξεις περί αδικοπραξίας από μέρους της Ελλάδας για τα γλυπτά του Παρθενώνα θα μπορούσε να εφαρμοστεί το αρ. 7 σημ.2 του Κανονισμού η απάντηση οφείλει να είναι θετική. Ειδικότερα, το γεγονός του θανάτου του Έλγιν καθιστά την άσκηση της εν λόγω αγωγής εναντίον του, ως φυσικού αυτουργού της αδικοπραξίας της παράνομης αφαίρεσης των γλυπτών, ανέφικτη. Κατ' επέκταση, η άδικη πράξη θα πρέπει πλέον να εντοπιστεί, είτε στην παράνομη κτήση των γλυπτών από το βρετανικό μουσείο, είτε στην παράνομη κατακράτηση και ιδιοποίηση τους από αυτό, το οποίο και τα έχει έως και σήμερα στην κατοχή του.

Ως προς τον προσδιορισμό του τόπου όπου *«συνέβη το ζημιογόνο γεγονός»* οφείλουμε, όπως έχει εκτεθεί ανωτέρω, να λάβουμε υπόψιν μας τόσο τον τόπο όπου έλαβε χώρα το γενεσιουργό αίτιο της ζημίας, όσο και τον τόπο που αυτή εκδηλώθηκε. Αν και το ουσιαστικό αίτιο της ζημίας που υφίσταται η Ελλάδα είναι η παράνομη αφαίρεση των

⁵³ Η πιο χαρακτηριστική, ΔΕΚ, 27.9.1988 Καλφέλγης/Schröder, Συλλ. Νομολ. 1988, στην οποία η ένδικη αξίωση αφορούσε αποζημίωση για ζημία προερχόμενη από χρηματιστηριακές πράξεις.

⁵⁴ Σύμφωνα με την απόφαση του ΔΕΚ Bier BV v. Mines de Potasse d' Alsace SA το «ζημιογόνο γεγονός» έχει συμβεί τόσο στον τόπο όπου έλαβε χώρα το γεγονός στο οποίο οφείλεται η ζημία, όσο και στον τόπο όπου εκδηλώθηκε η ζημία. Με την ερμηνεία αυτή προφανώς ευνοούνται τα πρόσωπα που έχουν θιγεί από την αδικοπρακτική συμπεριφορά, δεδομένου ότι δεν έχουν συχνά την οικονομική δυνατότητα να εμπλακούν σε δίκες στο εξωτερικό, χωρίς όμως να καθιερώνεται και *forum auctoris*.

γλυπτών από τον Έλγιν , στη συγκεκριμένη περίπτωση που ως παράνομη πράξη προκρίνεται είτε η κτήση αυτών από το Βρετανικό Μουσείο, είτε η ιδιοποίηση και κατακράτηση τους από αυτό, ως τόπος που τελέστηκε η αδικοπραξία, πρέπει να θεωρηθεί η Μ. Βρετανία. Και αυτό διότι τόσο ο τόπος όπου απέκτησε το Βρετανικό Μουσείο τα γλυπτά στην κατοχή του το 1816 και όσο και ο τόπος που λαμβάνει χώρα έως και σήμερα η παρακράτηση τους, είναι η Μ. Βρετανία.

Ως προς τον τόπο όπου έλαβε χώρα η ζημία σύμφωνα και με την νομολογία του ΔΕΚ, πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν ο τόπος της άμεσης ζημίας. Εν προκειμένω, αν και αναμφισβήτητα εξαιτίας της παρακράτησης των γλυπτών επέρχεται ζημία στην Ελλάδα, αυτή θα μπορούσε δύσκολα να χαρακτηριστεί ως άμεση. Και αυτό διότι οι άμεσες συνέπειες της παρακράτησης επέρχονται στο Λονδίνο, όπου και βρίσκονται αυτά χωρίς να μπορούν να αναζητηθούν από τον νόμιμο ιδιοκτήτη τους, ήτοι την Ελλάδα.

ii. Η ενεργητική νομιμοποίηση (locus standi)

Για να νομιμοποιηθεί ένα κράτος μέλος ενεργητικά να τα διεκδικήσει (locus standi), θα πρέπει να αποδείξει πως απέκτησε την κυριότητα αυτών. Το ζήτημα της κτήσης της κυριότητας των αγαθών εν προκειμένω, από την Ελλάδα συνδέεται άμεσα με την διαδοχή των κρατών, όπως αυτή προβλέπεται στο διεθνές δίκαιο.

Ειδικότερα, στο διεθνές δίκαιο η διαδοχή των κρατών διακρίνεται σε ολική και μερική. Ολική διαδοχή υπάρχει όταν ένα κράτος πάψει να υφίσταται εντελώς ως διεθνής οντότητα και αντικατασταθεί από ένα ή περισσότερα. Μερική διαδοχή⁵⁵, έχουμε στην περίπτωση που ένα τμήμα του κράτους αποσχισθεί και αποκτήσει το ίδιο διεθνή υπόσταση, χωρίς όμως να διαλυθεί το κράτος από το οποίο γίνεται η απόσχιση.

Στις περιπτώσεις της μερικής διαδοχής, το νέο κράτος διαδέχεται το παλιό μόνο ως προς τα δικαιώματα που είναι συνδεδεμένα με το έδαφος που αποκτά το νέο κράτος. Δηλαδή η Ελλάδα διαδέχθηκε την οθωμανική Τουρκία σε όσα δικαιώματα είχε η τελευταία στο έδαφος των περιοχών που απελευθερώθηκαν. Μέσα σε αυτά συμπεριλαμβανόταν και η Ακρόπολη η οποία παραδόθηκε στο νέο ελληνικό κράτος από τους Τούρκους το 1833, οπότε και η Ελλάδα διαδέχθηκε την οθωμανική αυτοκρατορία ως προς τα δικαιώματα κυριότητας που είχε αυτή στην Ακρόπολη.

Σε παράρτημα ακολουθούν οι πιο χαρακτηριστικές διεθνείς συμβάσεις αλλά και το ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο για την ρύθμιση των ανωτέρω ζητημάτων. Αξίζει στο σημείο αυτό απλά να τονιστεί η σημασία της Σύμβασης του UNIDROIT για τα κλαπέντα και παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά (Ρώμη, 1995) (ν. 3348/ 2005), που εφαρμόζεται σε αιτήματα διεθνούς χαρακτήρα που αφορούν στην επιστροφή πολιτιστικών αγαθών. Η Σύμβαση του UNIDROIT αποτελεί πλέον ένα **πολιτιστικό κεκτημένο**, διότι συνιστά το minimum της προστασίας που παρέχεται στα πολιτιστικά

⁵⁵ Την περίοδο που ο Έλγιν απομάκρυνε τα γλυπτά από την Ακρόπολη η Ελλάδα ολόκληρη βρισκόταν υπό την οθωμανική κατοχή. Με την επανάσταση του 1821 η νότια Ελλάδα αποσπάστηκε από την οθωμανική αυτοκρατορία κερδίζοντας την ανεξαρτησία της και αποκτώντας κρατική οντότητα, χωρίς όμως να πάψει να υφίσταται η οθωμανική αυτοκρατορία. Δηλαδή στην περίπτωση αυτή είχαμε μία περίπτωση μερικής διαδοχής.

αγαθά των Κρατών. Εισάγεται το **απαράγραπτο της αξιώσεως** για μια μεγάλη κατηγορία πολιτιστικών αγαθών που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος προσδιορισμένου μνημείου ή αρχαιολογικού χώρου, ή ανήκουν σε δημόσια συλλογή (άρθρ. 3 § 3). Καθιερώνεται **δικαίωμα εύλογης και δίκαιης αποζημίωσης στον κάτοχο**, που οφείλει, όμως, να αποδείξει ότι δεν γνώριζε, ούτε εύλογα όφειλε να γνωρίζει, ότι το αντικείμενο ήταν κλαπέν ή παρανόμως εξαχθέν και ότι ενήργησε με την δέουσα επιμέλεια κατά την απόκτηση του αντικειμένου (άρθρ. 4, 6).

iii. Η αρμοδιότητα του Διεθνούς Δικαστηρίου

Η προσφυγή στη Διαιτησία, αποτελεί μία από τις πιο ευέλικτες μεθόδους για την επίλυση των διεθνών διαφορών, δεδομένης της δυνατότητας των κρατών να εμπλακούν στην διαδικασία. Η δικαιοδοτική αυτή αυτονομία μεγιστοποιεί τις πιθανότητες προσφυγής, αλλά και επίλυσης των διαφορών⁵⁶. Στο πλαίσιο αυτό, προσπάθειες καταβάλλονται για την προαγωγή της διαιτητικής επίλυσης πολιτιστικών διαφορών, παρότι η προσφυγή σε αυτή παραμένει ισχνή. Κεντρικό ρόλο στην διαδικασία αυτή, έχει το Διαρκές Διαιτητικό Δικαστήριο, το οποίο έχει αναλάβει σημαντικές πρωτοβουλίες στο πεδίο.

Ομοίως, η Σύμβαση 2001 κατά παραπομπή στη UNCLOS, προβλέπει την προσφυγή σε διαιτησία για την επίλυση διακρατικών διαφορών, με αντικείμενο την ενάλια κληρονομιά. Πέραν αυτών, η σύσταση διαιτητικών οργάνων μπορεί να ερείδεται και σε συμφωνία των μερών, όπως στην περίπτωση της Ερυθραίας.

Η Διαιτητική Επιτροπή Ερυθραίας – Αιθιοπίας, συστήθηκε με τη Συμφωνία Ειρήνης των μερών, για την επίλυση ζητημάτων που άπτονται της διεθνούς ευθύνης των κρατών για παραβιάσεις την περίοδο 1998-2000, και λειτούργησε υπό την αιγίδα του Διαρκούς Διαιτητικού Δικαστηρίου. Η καταστροφή της Στήλης Μάταρα, ενός εκ των πιο γνωστών και σημαντικών αρχαιολογικών μνημείων της Ερυθραίας, κατά τη διάρκεια της κατοχής της Senafe, αποτέλεσε, μεταξύ άλλων, αντικείμενο της διαδικασίας. Στο πλαίσιο αυτό, ζητήθηκε χρηματική αποζημίωση για την βλάβη και καταστροφή του αγαθού, και η δημόσια απολογία της Αιθιοπίας για την ενέργεια αυτή. Η Επιτροπή κατέληξε ότι η συγκεκριμένη ενέργεια συνιστά παραβίαση του εθιμικού διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, παρά το γεγονός ότι οφείλεται σε μεμονωμένες πράξεις στρατιωτών, κάνοντας ωστόσο δεκτή μόνο την χρηματική απαίτηση.

Με βάση τα γενικά χαρακτηριστικά αυτά, η διαιτητική επίλυση των πολιτιστικών διαφορών μπορεί να αποτελέσει το κεντρικό άξονα δικαιοδοτικής διευθέτησης ζητημάτων σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο, καθώς εναρμονίζεται με την ιδιάζουσα φύση των υποθέσεων.

Έτσι λοιπόν, η αρμοδιότητα του ΔΔ μπορεί να ερείδεται μεταξύ άλλων σε αποδοχή προαιρετικής ρήτρας υποχρεωτικής δικαιοδοσίας (αρ.36 Καταστατικού) ή διαιτητική

⁵⁶ M. Granovsky, "A Permanent Resolution Mechanism of Cultural Property Disputes", Pepperdine Dispute Resolution Law Journal: Vol. 8: Iss. 1, σ. 40. Ομοίως και G. Strother, 'Resolving Cultural Property Disputes in the Shadow of the Law', 2012 <http://www.law.harvard.edu/news/2012/06/related-content/fisher-sander-paperwinner-final-strother-resolving-cultural-property-disputes-in-theshadow-of-the-law.pdf>

ρήτρα (αρ.37). Η Σύμβαση 2001 αποτελεί το μοναδικό κείμενο που παραπέμπει έμμεσα στη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου της Χάγης. Ενσωματώνοντας στις διαδικασίες επίλυσης διαφορών τις διαδικασίες της UNCLOS (αρ.25.4), ένα κράτος μπορεί να προσφύγει ενώπιον του ΔΔ για ζήτημα ερμηνείας ή εφαρμογής της Σύμβασης, με την επιφύλαξη διαφορετικής δήλωσης του κράτους, κατ' εφαρμογή του αρ.25.5. Η σχετική διάταξη υπήρξε προϊόν συμβιβασμού, δεδομένου ότι ορισμένα κράτη απέρριπταν την δικαιοδοσία του ΔΔ ρητώς (Κούβα, Γουινέα Μπισσάου) ή εμμέσως, επιλέγοντας εναλλακτικά μέσα (Αίγυπτος, Ρωσία, Ελλάδα, Σλοβενία, Ουκρανία, Τανζανία). Δεδομένου ότι η Σύμβαση μετρά τα πρώτα χρόνια ζωής, η ενεργοποίηση του μηχανισμού θα κριθεί στο πεδίο.

Παρά ταύτα, το Διεθνές Δικαστήριο έχει επιληφθεί σε δύο περιπτώσεις υποθέσεις που άπτονται πολιτιστικών ζητημάτων. Η μεν πρώτη, μεταξύ Καμπότζης και Ταϊλάνδης, αφορά την εδαφική κυριαρχία επί του ναού Preah Vihear και έχει απασχολήσει το Δικαστήριο δύο φορές κατόπιν προσφυγής της Καμπότζης ` το 1959 και το 2011. Η πρώτη απόφαση επιδίκασε την περιοχή γύρω από το Ναό στην προσφεύγουσα. Ταυτόχρονα, αναγνωρίζει την υποχρέωση της Ταϊλάνδης να αποσύρει τις στρατιωτικές και αστυνομικές της δυνάμεις από αυτόν, και να επιστρέψει οποιοδήποτε αντικείμενο έχει απομακρυνθεί από το ναό ή την περιοχή του ναού, χωρίς, ωστόσο, να προβεί σε οποιαδήποτε εξειδίκευσή τους. Το 2011, η προσφεύγουσα ζήτησε την ερμηνεία της Απόφασης του Δικαστηρίου του 1962, με αφορμή διασυνοριακά επεισόδια μεταξύ των δύο κρατών, που είχαν ως αποτέλεσμα την ανεπανόρθωτη βλάβη του Ναού, ο οποίος στο μεταξύ ενεγράφη στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Το Διεθνές Δικαστήριο προέβη στην λήψη προσωρινών μέτρων, καλώντας τα μέρη να αποσύρουν άμεσα τις στρατιωτικές τους δυνάμεις από την προσωρινή αποστρατικοποιημένη ζώνη, καθώς και τη μη διατάραξη της ελεύθερης πρόσβασης της Καμπότζης στο Ναό⁵⁷.

Η Υπόθεση Λιχτενστάιν- Γερμανίας (2005) είχε ως αντικείμενο την κατάσχεση αγαθών από τη δεύτερη ως συνέπεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και έργα τέχνης. Η προσφυγή ωστόσο, απορρίφθηκε ελλείψει δικαιοδοσίας⁵⁸, σηματοδοτώντας μία νομολογιακά χαμένη ευκαιρία στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

Η ενσωμάτωση των διαδικασιών επίλυσης διαφορών στις οικουμενικές πολιτιστικές Συμβάσεις είναι ιδιαίτερα σημαντική, παρά τον πολιτικό χαρακτήρα των περισσότερων διαδικασιών ή ακόμη και την διστακτικότητα των κρατών να προσφύγουν σε αυτές. Σε κάθε περίπτωση, η επίλυση μίας διαφοράς, σε διεθνή πολιτικά ή δικαιοδοτικά όργανα, αποτελεί το τέλος της υποχρέωσης συνεργασίας, ενώ διασφαλίζει το διεθνές καθεστώς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, χωρίς να τα υποβιβάζει σε συναλλακτικά αντικείμενα. Προς τούτου, τα κράτη και η UNESCO, μπορούν να ενισχύσουν τη δυνατότητα προσφυγής στη διαιτησία, όπου διασφαλίζεται σημαντική επιρροή των μερών επί της διαδικασίας, καθιστώντας ευκολότερη την προσφυγή σε αυτή, ή/και να αξιοποιήσουν το παράδειγμα άλλων ειδικών καθεστώτων όπως του περιβάλλοντος

⁵⁷ Υπόθεση για το Ναό Preah Vihear (Καμπότζη κατά Ταϊλάνδης), Merits, Judgment of 1.5 June 1962: I.C. J. Reports 1962, σ. 37

⁵⁸ Υπόθεση Λιχτενστάιν κατά Γερμανίας, Preliminary Objections, Judgment, ICJ.Reports 2005, σ.6

αλλά και του ΠΟΕ⁵⁹, με την ενεργοποίηση ενδεχομένως των εμπιστευτικών διαβουλεύσεων. Στο πλαίσιο αυτό, η σύσταση μόνιμων εξειδικευμένων μηχανισμών μπορεί να ενισχύσει την ειρηνική επίλυση διαφορών, καθώς τα παραδοσιακά πρότυπα προστασίας δεν καλύπτουν πάντα τις ειδικές απαιτήσεις και ιδιομορφίες των περιπτώσεων πολιτιστικής προστασίας.

iv. Οι νέες προκλήσεις και αμφιλεγόμενες νομικές καταστάσεις

Τα πολιτιστικά αγαθά προστατεύονται κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης, δηλαδή, *κάθε περίπτωση που υπάρχει προσφυγή στην ένοπλη βία μεταξύ κρατών (διεθνής ένοπλη σύρραξη) ή παρατεταμένη ένοπλη βία μεταξύ των κυβερνητικών αρχών και οργανωμένων ένοπλων ομάδων ή μεταξύ τέτοιων ομάδων στο εσωτερικό ενός κράτους (μη διεθνούς σύρραξη)*. Η ίδια απόφαση του ΔΠΔΓ (Tadic) αναφορικά με το πεδίο εφαρμογής *ratione temporis*, προσδιορίζει τη χρονική διάρκεια της ‘εμπόλεμης’ κατάστασης, η οποία εκτείνεται και μετά την παύση των εχθροπραξιών ως την γενική συμφωνία για ειρήνη, ή την ειρηνική διευθέτηση της κατάστασης σε περίπτωση μη διεθνούς σύρραξης. Η νομολογιακή αυτή προσέγγιση αντανακλά το ισχύον συμβατικό και εθιμικό πλαίσιο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, το οποίο εφαρμόζεται μόνο σε περίοδο διεθνούς ή μη διεθνούς ένοπλης σύρραξης. Ακόμη και η αναγνώριση εθιμικών κανόνων προστασίας, στη νομολογία αλλά και στο πλαίσιο της ΔΕΕΣ, επικεντρώνεται στο διττό αυτό διαχωρισμό.

Παρά την παραπάνω γενική αρχή και διάκριση των ένοπλων καταστάσεων σε διεθνείς και μη, η διεθνής πρακτική – πιο ευφάνταστη από τα διεθνή κείμενα – δε περιορίζεται στο δίπτυχο διεθνείς και μη συρράξεις. Τι γίνεται, όμως, με τις ‘γκρίζες ζώνες’ που το διεθνές δίκαιο είτε δεν καλύπτει είτε ρητά εξαιρεί, όπως π.χ. ταραχές; Το πρόσφατο παράδειγμα της Αιγύπτου είναι χαρακτηριστικό, καθώς από τη μία πλευρά οι πολιτικές αναταραχές είχαν ως αποτέλεσμα την κλοπή πολιτιστικών αγαθών και βανδαλισμούς αρχαιοτήτων στο Μουσείο του Κάιρο, ενώ από την άλλη, η εγγύτητα του Μουσείου με την πλατεία Tahrir το τοποθέτησε στην πρώτη γραμμή του πυρός.

Η συζήτηση είναι ανοικτή σχετικά με την αναζήτηση ελάχιστων εγγυήσεων (*minimum humanitarian standards*) που εφαρμόζονται σε εσωτερικές ταραχές. Σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση αποτέλεσε με πρωτοβουλία του Meron⁶⁰, η Διακήρυξη του Ινστιτούτου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στη Φινλανδία το 1990, που αποκρυστάλλωσε σε ενιαίο κείμενο τις βασικές κατευθύνσεις προστασίας. Στο πλαίσιο αυτό, εντοπίζονται ψήγματα για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, όπως η απαγόρευση της λαφυραγωγίας, καθώς και συλλογικών κυρώσεων κατά των πολιτών και της ιδιοκτησίας τους. Το εν λόγω κείμενο αποτέλεσε τη βάση για συζήτηση στο

⁵⁹ σ. 103. Βλέπε Άρθρο 4, WTO Dispute Settlement Understanding, 1994. Αναλυτικά για το πλαίσιο Διαβούλευσης στον ΠΟΕ, το οποίο αποτελεί προαπαιτούμενο για την ενεργοποίηση των διαδικασιών των Πάνελ, βλέπε G. Yang, Br. Mercurio, Y. Li, Wto Dispute Settlement Understanding: A Detailed Interpretation, Kluwer Law International, 2005, σ.37 επ., F. Schorkopf, ‘Article 4’, in R. Wolfrum, P.-T. Stoll, K. Kaise (eds.), Wto: Institutions And Dispute Settlement, BRILL, 2006, σ.315-330.

⁶⁰ T. Meron, “On the Inadequate Reach of Humanitarian and Human Rights Law and the Need for a New Instrument”, (1983) 77 AJIL σ. 589. Ομοίως T. Meron, & Al. Rosas, “A Declaration of Minimum Humanitarian Standards”, (1991) 85 AJIL, σ. 375, A. Eide, Al. Rosas & T. Meron, “Combating Lawlessness in Gray Zone Conflicts Through Minimum Humanitarian Standards”, (1995) 89 AJIL, σ.215επ.

πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών όπου το ζήτημα των Θεμελιωδών Ανθρωπιστικών Αρχών παραμένει στην agenda των οργάνων των ΗΕ, χωρίς όμως απτά αποτελέσματα για την υιοθέτηση σχετικής Διακήρυξης⁶¹. Μάλιστα, μέρος της θεωρίας υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου, ιδίως με τις εξελίξεις στο διεθνές ποινικό δίκαιο, αλλά και τα Γενικά Σχόλια της Επιτροπής του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, έχουν καλύψει το προηγούμενο δικαιοκέντρο⁶².

Οι εξελίξεις αυτές έχουν απομακρυνθεί από την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Το βάρος, σήμερα, δίνεται ιδίως στην διασφάλιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών του, παρέχοντάς στα άτομα στοιχειώδη προστασία σε περιόδους αναταραχών, δεδομένου ότι οι ρήτρες παρέκκλισης συχνά αίρουν την εφαρμογή του δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου, χωρίς να υπάρχει παράλληλα εφαρμογή του ανθρωπιστικού δικαίου. Ως εκ τούτου, τα πολιτιστικά αγαθά που προστατεύονται από το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς ως *lex generalis* μπορούν να ενταχθούν στο πλαίσιο αυτό ως συνάρτηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς ο 'σεβασμός της αξιοπρέπειας ενός λαού είναι το ίδιο με το σεβασμό του πολιτισμού του'⁶³. Αξίζει ωστόσο, να επισημανθεί η καθολική εφαρμογή του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, καθώς δεν περιέχει ρήτρα παρέκκλισης, με σημαίνουσα σημασία!

Τα τελευταία χρόνια πολυεθνικές επιχειρήσεις των ΗΕ βρέθηκαν στο πεδίο των ένοπλων συρράξεων με αρμοδιότητες επιβολής ή διατήρησης της ειρήνης, αλλά και σε περιπτώσεις Διεθνούς Διοίκησης. Το εφαρμοστέο δίκαιο στις περιπτώσεις αυτές αποτελεί άλλη μια γκρίζα ζώνη για το διεθνές δίκαιο, και πεδίο εκτενούς συζήτησης στα διεθνή fora.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών από τις δυνάμεις των ΗΕ απασχολεί την σχετική συζήτηση ήδη από το 1954. Η ελληνική αντιπροσωπεία κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης της Χάγης, πρότεινε την ενσωμάτωση στο αρ. 18 ρήτρας για την δεσμευτικότητα της Σύμβασης σε κράτη που συμμετέχουν στις επιχειρήσεις συλλογικής δράσης, κατόπιν εξουσιοδότησης των αρμόδιων οργάνων των ΗΕ. Μολονότι η αναφορά αυτή δεν ενσωματώθηκε στο τελικό κείμενο της Σύμβασης, υιοθετήθηκε σχετική απόφαση (Resolution I) στη Διάσκεψη, το κείμενο της οποίας έχει ως εξής:

The Conference expresses the hope that the competent organs of the United Nations should decide, in the event of military action being taken in implementation of the Charter, to ensure application of the provisions of the Convention by the armed forces

⁶¹ Σχετικά βλέπε E. Crawford, "Road to Nowhere? The Future for a Declaration on Fundamental Standards of Humanity", 2011, <http://ssrn.com/abstract=1810151> D.Petrasek, "Moving Forward on the Development of Minimum Humanitarian Standards", (1998). 92AJIL3, 557-563

⁶² A.Schüller, "Fundamental standards of humanity - still a useful attempt or an expired concept?," (2010) 14 IJHR 5, ιδίως σ. 764-765.

⁶³ Σ.Περράκης, Μ.Ντ. Μαρούδα, Ανθρωπιστικό Δίκαιο και σύγχρονες πολεμικές επιχειρήσεις: Τι νεότερα από το μέτωπο;', στο Σ.Περράκης (επιμ.), Η Διεθνής Κοινότητα σε κίνηση, εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2006, σ.291- 328. Ομοίως και Y.Sandoz, "Competing priorities: placing cultural property on the humanitarian law agenda" στο Dutli,T., Martignoni, J.B., Gaudreau, J., (επιμ.), Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, ICRC, Geneva, 2002. σ. 22.

taking part in such action.

Η πρακτική των ΗΕ αναφορικά με τη σύσταση ειρηνευτικών επιχειρήσεων καταδεικνύει τη βούληση του οργανισμού να επιφορτίσει τα όργανά του με σχετικές υποχρεώσεις προστασίας. Έτσι, οι Κανονισμοί λειτουργίας της UNFICYP της 25^{ης} Απριλίου 1964 επιβάλλουν τη γενική εφαρμογή των διεθνών συνθηκών που εφαρμόζονται από στρατιωτικό προσωπικό, και οι οποίες περιλαμβάνουν και τη Σύμβαση της UNESCO για τα πολιτιστικά αγαθά⁶⁴. Τη δεκαετία του '90, μετά το τέλος του διπολισμού και τον πολλαπλασιασμό των αποστολών των ΗΕ στο πεδίο, σχετικές ρήτρες ενσωματώνονται στις επιμέρους συμφωνίες που προσδιορίζουν το καθεστώς της αποστολής των ΗΕ, με την εκάστοτε χώρα, όπως στη Ρουάντα, Αϊτή, Κροατία, Λίβανο, και αλλού. Πέραν από την εφαρμογή του ανθρωπιστικού δικαίου και των γενικών υποχρεώσεων προστασίας, οι ειρηνευτικές επιχειρήσεις υπάγονται στους περιορισμούς της Χάγης 1954 για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών.

Συνεπώς, τα όργανα των Ηνωμένων Εθνών δεσμεύονται από τους κανόνες του παράγωγου δικαίου του οργανισμού, χωρίς να εξισώνονται με τα συμβαλλόμενα μέρη των Συμβάσεων αναλαμβάνοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, ρόλο προστάτιδας δύναμης. Το κρίσιμο και ουσιαστικό ζήτημα που ανακύπτει είναι η θεμελίωση ενεργητικής ευθύνης προστασίας των πολιτιστικών αγαθών από τις ειρηνευτικές δυνάμεις, και η ύπαρξη υποχρέωσης επέμβασης για την προάσπισή τους. Η πρακτική αντανάκλα την αμφίσημη θέση των ΗΕ ως προς το βαθμό δεσμευτικότητάς τους από το ανθρωπιστικό δίκαιο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση, εντολής προστασίας του νοσοκομείου στην πόλη Bihać από τη UNPROFOR, με αφορμή το ειδικό καθεστώς προστασίας που απολαμβάνει σύμφωνα με τις Συμβάσεις της Γενεύης. Το πετυχημένο αυτό παράδειγμα δεν κατάφερε να αποτελέσει προηγούμενο, καθώς το Γραφείο Νομικών Υποθέσεων των ΗΕ έσπευσε να διευκρινίσει ότι οι δυνάμεις των ΗΕ δεσμεύονται μόνο από την εντολή τους, και δεν έχουν νομική υποχρέωση εφαρμογής των Συμβάσεων αυτών, από τις οποίες δεσμεύονται μόνο τα κράτη⁶⁵. Το παράδειγμα 'Bihać' λειτουργεί τελικά ως φωτεινή εξαίρεση και όχι ως κανόνα στο αρρυθμιστο κατά τα λοιπά πλαίσιο λειτουργίας των ειρηνευτικών αποστολών.

Το Κόσοβο τοποθέτησε την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, στα επείγοντα ζητήματα που ανέκυψαν λόγω της διαφορετικής πολιτιστικής ταυτότητας των αντίπαλων μερών – χριστιανών Σέρβων και μουσουλμάνων Αλβανών του Κοσόβου. Η σκόπιμη και ολοκληρωτική καταστροφή πολλών πολιτιστικών μνημείων, οι βανδαλισμοί και οι λεηλασίες, καταγράφονται σε σειρά εκθέσεων της UNESCO και του Συμβουλίου της Ευρώπης⁶⁶. Η Απόφαση 1244 του Συμβουλίου Ασφαλείας είχε

⁶⁴ Αναλυτικά για την υποχρέωση συμμόρφωσης των μελών των ειρηνευτικών επιχειρήσεων με τη Σύμβαση της Χάγης 1954 σύμφωνα με τις συμφωνίες SOFAs (Status of Forces Agreements) βλέπε K. Okimoto, 'Violations of IHL by UN forces and their legal consequences', (2003) Yearbook of International Humanitarian Law σ.205-6.

⁶⁵ Βλέπε R. Murphy, 'UN Peacekeeping in Lebanon, Somalia and Kosovo: Operational and Legal Issues in Practice'. (2008) 13 J Conflict Security Law 2, σ. 293-298, S. Van Der Auwera, 'Peace Operations and the Protection of Cultural Property During and After Armed Conflict', (2010) 17 International Peacekeeping, σ.12-13.

⁶⁶ Συμβούλιο της Ευρώπης, Κοινοβουλευτική Συνέλευση, Reports Cultural situation in Kosovo", Doc 8930 (2001), Doc 9053 (2001), Recommendation 1511 (2001), Doc. 10127 (2004)

ήδη θέσει το ζήτημα της προστασίας των πατρογονικών μνημείων στην περιοχή. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αναλήφθηκε αρχικά από το Κέντρο Συντονισμού, καθώς η UNMIK επικεντρώθηκε σε τομείς επείγοντος χαρακτήρα. Παρά ταύτα, η τελευταία δεσμεύτηκε αμέσως για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών και την εφαρμογή της Σύμβασης της Χάγης. Μέχρι σήμερα, η UNMIK συνδράμει στη συνεργασία Βελιγραδίου και Πρίστινας ενισχύοντας τη συνεργασία σε ζητήματα Πολιτιστικής Κληρονομιάς και την υλοποίηση προγραμμάτων π.χ. της Επιτροπής για την Εφαρμογή της Ανοικοδόμησης υπό την πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για την αποκατάσταση της σερβικής ορθόδοξης κληρονομιάς στο Κόσοβο.

Ιδιαίτερα είναι και τα προβλήματα που δημιουργούνται σε σχέση με την λειτουργία κατ' εξουσιοδότηση πολυεθνικών επιχειρήσεων που δρουν στο πεδίο. Λόγω της μεικτής φύσης των οργάνων αυτών, ως οργάνων που συστήνονται κατόπιν απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας των ΗΕ, αλλά υπό τον έλεγχο και διοίκηση των ιδίων των κρατών ή περιφερειακών οργανισμών, το εφαρμοστέο δίκαιο αλλά και η ευθύνη για την προστασία παραμένουν συγκεχυμένα. Στο πλαίσιο αυτό, ο Γενικός Διευθυντής της UNESCO συνεργάζεται στενά με τα ΗΕ και το NATO για την εφαρμογή της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων από τις ένοπλες δυνάμεις σε πολυεθνικές επιχειρήσεις.

Η KFOR⁶⁷ ανέλαβε την φύλαξη σημαντικών πολιτιστικών τοποθεσιών όπως το Πατριαρχείο Pejë/ Peć, τα Μοναστήρια Visoki Dečani, Gorioč, Budisalc/Budisavci, Sokolica, η εποπτεία των οποίων σταδιακά μεταβιβάζεται στην αστυνομική δύναμη του Κοσόβου.

Η επέμβαση στο Ιράκ καταδεικνύει τα παράδοξα της λειτουργίας των επιχειρήσεων αυτών. Από την μία πλευρά, η Πολωνία χρησιμοποίησε στρατιωτικούς αρχαιολόγους για τη διαφύλαξη σημαντικών πολιτιστικών αγαθών στην περιοχή δικαιοδοσίας τους, με στόχο την καταγραφή, φύλαξη και προστασία τους, ενώ από την άλλη πλευρά, οι ίδιες οι συμμαχικές δυνάμεις προκάλεσαν βλάβες και καταστροφές σε σημαντικές πολιτιστικές τοποθεσίες. Χαρακτηριστικά, η αρχαιολογική τοποθεσία της Βαβυλώνας, που συγκαταλέγεται στα επτά θαύματα του κόσμου, χρησιμοποιήθηκε ως στρατιωτική βάση, δημιουργώντας γύρω από αυτή στρατιωτική ζώνη, έργα οχύρωσης και άμυνας, χρήση βαρέων οχημάτων, κλπ. δραστηριοτήτων που είχαν ως αποτέλεσμα την έμμεση και άμεση ζημία σημαντικών πολιτιστικών αγαθών⁶⁸.

Οι περιπτώσεις αυτές καταδεικνύουν τις νέες προκλήσεις στο πεδίο εφαρμογής της πολιτιστικής προστασίας. Προκλήσεις που ωθούν τους διεθνείς οργανισμούς στην επεξεργασία και υιοθέτηση κανόνων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διενέργεια αποστολών στο πεδίο, καθώς και την εφαρμογή του εθιμικού δικαίου, σε περιπτώσεις που τα κράτη δεν έχουν προσχωρήσει στο ισχύον συμβατικό πλαίσιο

⁶⁷ KFOR Chronicle, June 2012. <http://www.nato.int/kfor>

⁶⁸ Αναλυτικά, Report on Damage Assessments in Babylon, CLT/EO/CIP/2009/RP/114. Ομοίως και M.U.Moussa, The Damages sustained to the Ancient City of Babel as a consequence of the Military presence of coalition forces in 2003, στο Peter G. Stone, Joanne Farchakh Bajjalay, Robert Fisk (ed.), The Destruction of Cultural Heritage in Iraq, Boydell & Brewer Ltd, 2008, σ. 143-151, Rothfield, L. (ed.) Antiquities Under Siege: Cultural Heritage Protection after the Iraq War, Altamira Press, 2008, Lawrence Rothfield, The Rape of Mesopotamia: Behind the Looting of the Iraq Museum, University of Chicago Press, 2009, 228 σ.

προστασίας. Ταυτόχρονα όμως, τα ζητήματα αυτά είναι άμεσα συνδεδεμένα με την ευθύνη προστασίας κράτους/διεθνή οργανισμού στο πεδίο, και το κατά πόσο υπάρχει συντρέχουσα ή αποκλειστική ευθύνη.

Κεφάλαιο 2. Το ζήτημα του εφαρμοστέου δικαίου επί της ουσίας της διαφοράς

Στις περιπτώσεις παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών, αυτό που επιδιώκει συνήθως ο αρχικός τους κύριος είτε αυτός είναι κράτος, είτε νομικό πρόσωπο, είτε ιδιώτης είναι η ανάκτηση του πολιτιστικού αγαθού. Από τα πιο σημαντικά λοιπόν ζητήματα που πρέπει να εξεταστούν είναι πως επέρχεται η μεταβίβαση της κυριότητας αυτών.

i. Ο κανόνας της *lex rei sitae* και της *lex originis*

Ο πιο παραδοσιακός κανόνας με διεθνώς γενική ισχύ είναι, ότι τα εμπράγματα δικαιώματα διέπονται από τη *lex rei sitae*, δηλαδή το δίκαιο του τόπου όπου βρίσκεται το πράγμα⁶⁹. Ο κανόνας αυτός ισχύει τόσο για τα κινητά όσο και για τα ακίνητα.

Η λύση αυτή έχει αρκετά πλεονεκτήματα δεδομένου ότι επιτρέπει στη χώρα όπου βρίσκεται το αντικείμενο να έχει αποτελεσματικό έλεγχο πάνω σε αυτό, στηρίζει την αρχή της διεθνούς αβροφροσύνης επιτρέποντας στην κάθε χώρα να καθορίζει τους κανόνες που διέπουν τα πράγματα που βρίσκονται στο έδαφος της και τέλος εξασφαλίζει προβλεψιμότητα και ασφάλεια στον εκάστοτε αγοραστή που πραγματοποιεί μία αγορά σε μία άλλη χώρα. Η βεβαιότητα όμως των συναλλαγών και η προστασία των τρίτων βρίσκονται κατά κανόνα σε αντίθεση με τα συμφέροντα του αρχικού κυρίου και στην πραγματικότητα η επιλογή του κανόνα αυτού ενθαρρύνει την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών⁷⁰. Και ενώ στην περίπτωση των ακινήτων ο *situs rei* παραμένει αμετάβλητος, στην περίπτωση των κινητών η τοποθεσία τους δύναται να μεταβληθεί. Το γεγονός αυτό εγκυμονεί τον κίνδυνο δημιουργίας των λεγόμενων μεταβλητών συγκρούσεων (*conflicts mobiles*), ο οποίος για να αποφευχθεί απαιτείται η αποκρυστάλλωση του εν λόγω συνδέσμου σε κάποια χρονική στιγμή.

Στην περίπτωση των πολιτιστικών αγαθών, οι πιθανές επιλογές είναι να αποκρυσταλλώνεται χρονικά ο σύνδεσμος, είτε κατά την αφαίρεση του αντικειμένου, είτε κατά την μεταβίβαση του, είτε τέλος να λαμβάνεται υπόψιν ο τόπος στον οποίο αυτό μεταφέρεται μετά την μεταβίβαση του. Η ανωτέρω επιλογή συνδέεται άρρηκτα με τον στόχο που επιδιώκεται να επιτευχθεί και την πολιτική που επιλέγεται να ακολουθηθεί⁷¹.

⁶⁹ Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου ο.π σελ. 151

⁷⁰ Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου ο.π σελ. 152-153

⁷¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση *Wincorth c. Christie, Mason & Woods Ltd and Another* στην οποία είχε τεθεί το ζήτημα αν ο καλόπιστος κάτοχος είχε καταστεί κύριος πραγμάτων που είχαν πωληθεί στην Ιταλία, αφού προηγουμένως είχαν κλαπεί από την Αγγλία. Τα αγγλικά δικαστήρια που επελήφθησαν της διαφοράς, επειδή τα κλαπέντα αντικείμενα επαναπεστάλησαν στην Αγγλία, αυτή τη φορά για να πωληθούν μέσω δημοπρασίας, εφάρμοσε το ιταλικό δίκαιο ως *lex rei*

Από την άλλη, η λύση της εφαρμογής του δικαίου του τόπου προέλευσης του πράγματος (*lex originis*) προστατεύει τα δικαιώματα του αρχικού κυρίου , αφού δεν επιτρέπει, η μετακίνηση του αντικειμένου σε μία χώρα που παρέχει ευνοϊκές ρυθμίσεις για τον καλόπιστο αποκτώντα, να χρησιμοποιείται ως μέθοδος, ώστε να στερείται αυτός της δυνατότητας να το διεκδικήσει και να το επανακτήσει. Ουσιαστικά πρόκειται για την εξειδίκευση του κανόνα της *lex rei sitae*, με αποκρυστάλλωση του συνδέσμου στην αρχική τοποθεσία του πράγματος. Το ότι η χώρα προέλευσης έχει το στενότερο σύνδεσμο με τα πολιτιστικά αγαθά και τη νομιμότερη απαίτηση να καθοριστεί το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς με βάση το δικό της δίκαιο είναι δύσκολα αμφισβητήσιμο.

Υπάρχει ακόμη και το λειτουργικό κριτήριο που εφαρμόζεται στις περιπτώσεις κατά τις οποίες υπάρχει στενή λειτουργική σύνδεση μεταξύ ενός αγαθού και ενός ακινήτου (είτε μνημείου είτε αρχαιολογικού χώρου), όπου ήταν αυτό ενσωματωμένο πριν την απόσπασή του, και ως χώρα προέλευσης αυτού θεωρείται η χώρα όπου βρίσκεται το ακίνητο. Τέλος, την αναγνώρισή της μία χώρα, ως χώρα προέλευσης ενός πολιτιστικού αγαθού, μπορεί να την πετύχει χρησιμοποιώντας μία διαδικασία δημοσιότητας του, διεθνώς αποδεκτή, όπως είναι η κατηγοριοποίηση ή η καταγραφή του⁷².

Η προτεινόμενη λύση

Τα περισσότερα εθνικά δικάια δεν έχουν ειδικές διατάξεις ιδιωτικού διεθνούς δικαίου που να ρυθμίζουν την διεθνή διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών. Όπως εκτέθηκε και ανωτέρω ούτε η εφαρμογή της *lex rei sitae* συνιστά την κατάλληλη λύση, αλλά ούτε και η *lex originis* παρά τα πλεονεκτήματα που έχει ως λύση.

Ένας κανόνας ιδιωτικού διεθνούς δικαίου που έχει προταθεί και προσπαθεί να εξισορροπήσει τα συμφέροντα του αρχικού κυρίου και του καλόπιστου τρίτου που απέκτησε δικαιώματα στο κλαπέν πολιτιστικό αγαθό, λαμβάνοντας υπόψιν του και όλα τα ανωτέρω, είναι αυτός που διατηρεί ως αφετηρία το δίκαιο της χώρας καταγωγής περιορίζοντας όμως το ρόλο του σε ένα ισχυρό, πλην όμως μαχητό, τεκμήριο.

Από την άλλη, το πιο σύνηθες επιχείρημα των χωρών εισαγωγής πολιτιστικών αγαθών είναι, ότι το δίκαιο της χώρας καταγωγής αυτών δεν δίνει τη δυνατότητα στους καλόπιστους τρίτους, στην κατοχή των οποίων περιήλθαν ενδεχομένως τα εν λόγω αγαθά, να προστατευθούν. Η εισαγωγή λοιπόν του δικαίου της χώρας καταγωγής, ως του κατ' αρχήν εφαρμοστέου δικαίου, με δυνατότητα διαφυγής στην περίπτωση που πληρούνται οι προϋποθέσεις που θέτει ο κανόνας, αποτελεί μία ενδιάμεση και συγκαταβατική λύση.

Από την άλλη, οι περί χρησικτησίας διατάξεις, στερούν από τον αρχικό κύριο το δικαίωμα να διεκδικήσει το αγαθό, εφόσον ο αποκτών νέμεται το αγαθό για το προβλεπόμενο από το εφαρμοστέο δίκαιο χρονικό διάστημα, αδιαφορώντας και πάλι

sitae, δεδομένου ότι κατά το χρόνο που πραγματοποιήθηκε η πώληση τα επίδικα αντικείμενα βρίσκονταν στην Ιταλία.

⁷² Βλ. και Reichelt ο.π UniformLR σελ. 125-127 που προτείνει ότι στην περίπτωση των κλαπέντων ή απολεσθέντων πολιτιστικών αγαθών πρέπει να εφαρμόζεται η *lex rei sitae* μόνο στην περίπτωση που δεν μπορεί να εξακριβωθεί η χώρα με την οποία συνδέεται στενότερα το πολιτιστικό αγαθό, ώστε να εφαρμοστεί το δίκαιο αυτής, καθώς και την Οδηγία 93/7 που προβλέπει την εφαρμογή της *lex originis* για τον καθορισμό της κυριότητας ενός πολιτιστικού αγαθού μετά την επιστροφή του στη χώρα προέλευσης του.

για το αν ο αρχικός κύριος του αγαθού γνώριζε ή όφειλε να γνωρίζει τα απαραίτητα πραγματικά περιστατικά που θα του επέτρεπαν να διεκδικήσει το αγαθό. Σαφές καθίσταται πως από τη σκοπιά της χρησικτησίας, έμφαση δίδεται στην δραστηριότητα αυτού που απέκτησε το πράγμα και όχι στην δραστηριότητα του κυρίου⁷³.

ii. Οι κανόνες αλλοδαπού δημοσίου δικαίου και το ζήτημα της παραγραφής

Όπως αναπτύχθηκε και ανωτέρω, η εφαρμογή του δικαίου της χώρας προέλευσης του πολιτιστικού αγαθού μπορεί να επιτευχθεί και μέσα από την εφαρμογή του ως κανόνες αλλοδαπού δημοσίου δικαίου.

Επιπρόσθετα στην περίπτωση της εφαρμογής του ελληνικού δικαίου ως αλλοδαπών κανόνων δημοσίου δικαίου θα ανέκυπτε και το ζήτημα της αναδρομικής εφαρμογής του. Η επικρατούσα άποψη της θεωρίας είναι πως το αλλοδαπό δίκαιο εφαρμόζεται στο σύνολο του, μαζί δηλαδή με τις μεταβατικές του διατάξεις και αυτό αποδεικνύει και η πρακτική των δικαστηρίων της ηπειρωτικής Ευρώπης⁷⁴. Ανεξάρτητα όμως από το ζήτημα της αναδρομικής εφαρμογής των ελληνικών διατάξεων, το πιθανότερο είναι ένα δικαστήριο να αρνηθεί την εφαρμογή τους, ως αλλοδαπών κανόνων δημοσίου δικαίου, οι οποίοι δεν έχουν εξωχωρική εφαρμογή.

Πέρα από τους κανόνες αμέσου εφαρμογής, οι κανόνες του δημοσίου δικαίου μιας έννομης τάξης, μπορούν να αποτελέσουν λόγο αποκλεισμού εφαρμογής. Η πρώτη εμπειρισταωμένη έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο ζήτημα περί του ορίου εφαρμογής του αλλοδαπού δίκαιο, έγινε από τον γερμανό συγγραφέα Savigny.

Η επέμβαση της δημόσιας τάξης μπορεί να είναι αρνητική, δηλαδή να αποκρούει την εφαρμογή της αλλοδαπής διάταξης, όχι γενικά και αφηρημένα αλλά *in concreto*, καθώς και θετική στις περιπτώσεις που στο εφαρμοστέο αλλοδαπό δίκαιο δεν υπάρχει σχετική με το ζήτημα νομοθετική ρύθμιση και ο δικάζων δικαστής θα αναπληρώσει το κενό αυτό εφαρμόζοντας τη *lex fori*.

Στις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, η έννοια της «δημόσιας τάξης», που αποδίδεται με τον όρο «*ordre public*», περιλαμβάνει συγκεκριμένες θεμελιώδεις αρχές του δικαίου του *forum*, οι οποίες αποτελούν και τον πυρήνα της. Συνεπώς, το κάθε *forum* μπορεί να αποκλείσει την εφαρμογή του αλλοδαπού δικαίου, όταν προσβάλλονται βασικές και θεμελιώδεις αντιλήψεις της ημεδαπής έννομης τάξης, επικαλούμενο την επιφύλαξη της

⁷³ Από τον Συμεών Συμεωνίδη με αφορμή την απόφαση για τα ψηφιδωτά της Κανακαριάς. Βλ. αναλυτικά για τον κανόνα, Συμεωνίδης ο.π., σελ. 64 κ. επόμεν. και για την προγενέστερη μορφή του Symeonides ο.π. σελ. 752 κ.επ.

⁷⁴ Σχετικό νομολογιακό παράδειγμα, αν και αφορά σε απόφαση που εξεδόθη από ιταλικό δικαστήριο, αποτελεί η υπόθεση *Casa della cultura ecuatoriana v. Danusso*. Κρίθηκε από το δικαστήριο ως εφαρμοστέο, το δίκαιο του Εκουαδόρ, ως το δίκαιο του τόπου όπου αγοράστηκαν τα αγαθά από τον Danusso. Ειδικότερα έκρινε, ότι ο Danusso δεν απέκτησε ποτέ την κυριότητα τους βασιζόμενο στην έλλειψη της άδειας εξαγωγής, και διέταξε την επιστροφή τους στο Εκουαδόρ, παρά το γεγονός, ότι σύμφωνα με το δίκαιο του τα αγαθά αυτά δεν αποτελούσαν ιδιοκτησία του κράτους. Αξίζει όμως στο σημείο αυτό να παρατηρηθεί, ότι οι προστατευτικές διατάξεις του κράτους προέλευσης εφαρμόστηκαν, γιατί η *lex originis* αποτέλεσε την *lex causae* κατά τον ιταλικό κανόνα σύνδεσης, και όχι ως αλλοδαπές διατάξεις δημοσίου δικαίου.

δημόσιας τάξης. Χαρακτηριστικό είναι ακόμη, ότι η έννοια της δημόσιας τάξης διαφοροποιείται χρονικά και τοπικά.

Γι' αυτό και όταν το forum που δικάζει μία υπόθεση, η οποία έχει ως αντικείμενο πολιτιστικά αγαθά άλλης χώρας, θα πρέπει να κρίνει, ότι η εφαρμογή των προστατευτικών ρυθμίσεων της χώρας προέλευσης αυτών, δεν προσκρούει στην εγχώρια δημόσια τάξη του. Επιπρόσθετα, η αντίθεση των αλλοδαπών κανόνων δημοσίου δικαίου δεν θα πρέπει να κρίνεται μόνο σε σχέση με την εγχώρια δημόσια τάξη, αλλά και με τη διεθνή, η οποία, όπως προκύπτει και από τα διεθνή συμβατικά κείμενα, εξυπηρετείται με την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στην χώρα καταγωγής τους. Άλλωστε, ο σεβασμός της πολιτιστικής κληρονομιάς άσχετα από την προέλευση της, καθώς και η διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών μέσα στο περιβάλλον από το οποίο προέρχονται, αποτελούν παγκόσμιο πρόβλημα και κοινό συμφέρον.

Σε αυτά έρχεται να προστεθεί και μία από τις πιο συνηθισμένες άμυνες του εναγομένου στις περιπτώσεις που ασκείται εναντίον του διεκδικητική αγωγή που είναι η ένσταση της παραγραφής του δικαιώματος του αρχικού κυρίου να ασκήσει το δικαίωμα του αυτό, καθώς και η κτήση της κυριότητας από αυτόν δια χρησικτησίας.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η βρετανική απόφαση στην υπόθεση *City of Gotha and Federal Republic of Germany v. Sotheby's and Cobert Finance SA*. Το English High Court of Justice έκρινε ως εφαρμοστέο το γερμανικό δίκαιο, σύμφωνα με το οποίο δεν είχε συμπληρωθεί ο προβλεπόμενος τριακονταετής χρόνος παραγραφής. Επειδή όμως, το αγγλικό δίκαιο δεν προβλέπει παραγραφή για τον κακόπιστο κάτοχο (όπως συνέβαινε στην εν λόγω υπόθεση) κρίθηκε, ότι η εφαρμογή του γερμανικού κανόνα παραγραφής αντίκειται στην αγγλική δημόσια τάξη.

Αναλογικά, αν εφαρμοσθούν λοιπόν τα ανωτέρω και στην υπόθεση των γλυπτών από το βρετανικό δικαστήριο θα πρέπει να θεωρηθεί, ότι το δικαίωμα της Ελλάδας να τα διεκδικήσει δεν έχει παραγραφεί, αφού κάτι τέτοιο θα ήταν αντίθετο με τη βρετανική δημόσια τάξη.

Πολύ σημαντικό λοιπόν ζήτημα στο θέμα της παραγραφής, με οποιοδήποτε όνομα και αν εμφανίζεται αυτή στα διάφορα δίκαια (statute of limitations, liberative prescription, acquisitive prescription κτλ) είναι το χρονικό σημείο από το οποίο ξεκινά (dies quo). Το χρονικό αυτό σημείο μπορεί να είναι: η στιγμή της κλοπής ή της απώλειας, η στιγμή που ο αληθινός κύριος πληροφορείται ποιος είναι ο κάτοχος του αγαθού που αφαιρέθηκε από αυτόν καθώς και η στιγμή που ζητά την επιστροφή του και εισπράττει αρνητική απάντηση.

Θα πρέπει να σημειωθεί, πως το διεθνές δίκαιο δεν αναγνωρίζει την παραγραφή της αξίωσης της οποιαδήποτε χώρας να διεκδικήσει τα πολιτιστικά της αγαθά⁷⁵. Το απαράγραπτο της αξίωσης επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών, θα έπρεπε να ισχύει και στα εθνικά δίκαια, γιατί μόνο με τον τρόπο αυτό μπορεί να επιτευχθεί η εξασφάλιση της επιστροφής τους στις χώρες προέλευσης τους. Χαρακτηριστικό είναι ότι ούτε η Σύμβαση της Χάγης του 1954, ούτε η Σύμβαση της Unesco 1970 προβλέπουν

⁷⁵ Βλ. Stamatoudi ο.π σελ. 516/Merryman ο.π 1900-1901

παραγραφή. Η προβολή άλλωστε της χρησιμότητας και της παραγραφής, μπορεί μεν να θεωρούνται χρήσιμες για διάφορους λόγους από το δίκαιο, αλλά και αν γίνονται ανεκτές, ασφαλώς δεν επαινούνται από την ηθική!

iii. Η αναγκαιότητα σφαιρικής θέασης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο κατακερματισμένο διεθνές νομικό πλαίσιο

Ο «κατακερματισμός» του διεθνούς δικαίου αποτελεί μία πραγματικότητα. Η ανάγκη αντιμετώπισης εξειδικευμένων προβλημάτων είχε ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση και ανάπτυξη ειδικών κλάδων του διεθνούς δικαίου, που μοιάζουν να διάγουν μία ανεξάρτητη πορεία. Ειδικότερα, η διασπορά των διεθνών κανόνων προστασίας των υλικών στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι εμφανής. Τέσσερις διεθνείς συμβάσεις οικουμενικής εφαρμογής, και πλήθος άλλων κειμένων (Συστάσεων, Διακηρύξεων, Αποφάσεων διεθνών οργάνων, περιφερειακές συμβάσεις) ρυθμίζουν την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τρόπο αποσπασματικό.

Ο πολλαπλασιασμός αυτός οδηγεί στην διασπορά των υποχρεώσεων του κράτους, δυσχεραίνοντας την υλοποίησή τους στην πράξη. Ομοίως, ο έλεγχος και η παρακολούθηση των υποχρεώσεων εναπόκειται σε πληθώρα διεθνών οργάνων συμβατικού και μη χαρακτήρα, με αποτέλεσμα τα κράτη να ανταποκρίνονται ελλιπώς στην υποχρέωση περιοδικού ελέγχου, καθώς η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στην εσωτερική έννομη τάξη πραγματοποιείται με ενιαία εκτελεστικά νομοθετήματα, καθιστώντας δυσχερή τη διάκριση των υποχρεώσεων προστασίας ανά κείμενο.

Για το λόγο αυτό, η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί μία συνολική αντιμετώπιση της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, με στόχο διττό: αφενός, να επιτευχθεί, μία σύνθετη αποτύπωση των υποχρεώσεων προστασίας, με κριτήριο, όχι το διεθνές κείμενο από το οποίο απορρέουν, αλλά το περιεχόμενο της υποχρέωσης προστασίας, αφετέρου δε, να ληφθεί υπόψη η περιφερειοποίηση του διεθνούς δικαίου και η συνακόλουθη ανάγκη αξιολόγησης των συγκλίσεων και αποκλίσεων σε οικουμενικό και περιφερειακό επίπεδο, καθώς και συλλειτουργία με άλλους κλάδους του διεθνούς δικαίου, όπως του δικαίου του περιβάλλοντος, του δικαίου της θάλασσας, του ανθρωπιστικού δικαίου και του δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου, από τους οποίους δανείζεται γενικές αρχές και υποχρεώσεις.

Η ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών αγαθών είναι αδιαμφισβήτητη και αποδεκτή ως γενική αρχή. Αποσκοπεί στη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς για τις επόμενες γενιές στο πλαίσιο της «διαγενεακής ευθυδικίας». Οι ειδικότερες υποχρεώσεις αποτελούν εξειδίκευση του γενικού κανόνα προστασίας για την επίτευξη του ως άνω σκοπού.

Η συγκριτική μελέτη των διεθνών συμβατικών κειμένων ανέδειξε την ομοιογένεια των ειδικότερων υποχρεώσεων. Παρά το γεγονός, ότι οι διεθνείς συμβάσεις έχουν περιορισμένο πεδίο εφαρμογής με στόχο την αντιμετώπιση εξειδικευμένων προβλημάτων π.χ. παράνομη διακίνηση, ενάλια κληρονομιά, υποβάθμιση της παγκόσμιας κληρονομιάς, οι υποχρεώσεις των κρατών μπορούν να ομαδοποιηθούν και να ταξινομηθούν ανάλογα με το περιεχόμενό τους. Έτσι, το κράτος δύναται να υιοθετήσει μία ολιστική προσέγγιση που ενισχύει την αποτελεσματικότητα της

πολιτιστικής προστασίας και επιτυγχάνει τη συμμόρφωσή του με τις διεθνείς του υποχρεώσεις. Όπως προέκυψε από την ανάλυση, ειδικά η προαγωγή και η διαφύλαξη της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών επαφίεται στην κρατική πρωτοβουλία, αλλά και τη διαθεσιμότητα πόρων και δυναμικού. Αποτέλεσμα αυτού, είναι η αδυναμία ελέγχου συμμόρφωσης των κρατών, που συχνά περιορίζονται σε μία γενικόλογη αναφορά των μέτρων εφαρμογής.

Οι διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους αναπτύσσονται σε δύο επίπεδα, στο εσωτερικό, όπου καλείται να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για την υλοποίηση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στην εσωτερική τάξη και στο εξωτερικό, υποβάλλοντας περιορισμούς στη διεθνή δράση του κράτους. Έτσι, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών μετατρέπεται από δικαίωμα του κράτους σε ευθύνη για την διαφύλαξη του παγκόσμιου πολιτισμού.

Ο νομικός προσδιορισμός των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί μία από τις βασικές υποχρεώσεις προστασίας και μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η υλοποίησή της διασφαλίζει την διαφύλαξη της πολιτιστικής ετερότητας στο εσωτερικό του κράτους. Απουσία αντικειμενικών κριτηρίων, ο προσδιορισμός των προστατευόμενων αγαθών εμπίπτει στη διακριτική ευχέρεια του κράτους, το οποίο καλείται να ερμηνεύσει το υποκειμενικό κριτήριο της «σπουδαιότητας» και της «σημασίας». Παρά την ανθρωποκεντρική θέαση των κριτηρίων αυτών, η υπαγωγή ενός πολιτιστικού αγαθού στο πεδίο της διεθνούς προστασίας παραμένει συνάρτηση της κρατικής βούλησης, περιοριζόμενη συχνά στην προστασία του κυρίαρχου πολιτισμού.

Η αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους υφίσταται ρωγμές μέσα από τη λειτουργία διεθνών οργάνων. Εντούτοις, και σε αυτήν την περίπτωση, τα όργανα ελέγχου, όπως η Επιτροπή για την Παγκόσμια Κληρονομιά περιορίζεται τελικά στην αξιολόγηση των ήδη προταθέντων από το κράτος πολιτιστικών στοιχείων, χωρίς να διαβρώνεται το κρατικό μονοπώλιο για τον προσδιορισμό των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός του, με αποτέλεσμα σημαντικά πολιτιστικά αγαθά μειονοτικών ομάδων να παραμένουν εκτός του κανονιστικού πλαισίου προστασίας.

Η Σύμβαση για την ενάλια κληρονομιά διαφοροποιείται με την υιοθέτηση του αντικειμενικού κριτηρίου της εκατονταετίας. Ωστόσο, και σε αυτήν την περίπτωση το κράτος μπορεί να ερμηνεύσει κατά βούληση την αρχαιολογική, ιστορική ή πολιτιστική σημασία του. Ταυτόχρονα, ένας γενικός προσδιορισμός των πολιτιστικών αγαθών με χρονικό κριτήριο, δεν λαμβάνει υπόψη το διαρκώς εξελισσόμενο χαρακτήρα της πολιτιστικής δημιουργίας, ενώ *de facto* εξαιρεί από την προστασία νεότερα πολιτιστικά αγαθά.

Προς την αντίθετη κατεύθυνση, χαρακτηριστική είναι η πρακτική των κρατών στο πεδίο αυτό, ιδίως κατά την υποβολή υποψηφιοτήτων για τον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, λ.χ. με την εγγραφή του γερμανικού ναζιστικού στρατοπέδου συγκέντρωσης του Auschwitz στην Πολωνία, τόπου συλλογικής μνήμης του ολοκαυτώματος, ενθύμησης της πολεμικής θηριωδίας και της γενοκτονίας των Εβραίων, σύμβολο για το ανθρώπινο πνεύμα, την αξιοπρέπεια και την ελευθερία ενάντια στις ολοκληρωτικές ιδεολογίες. Ομοίως, η Όπερα του Σύννεϋ χαρακτηρίστηκε ως έργο μοναδικής αρχιτεκτονικής του 20^{ου} αιώνα και ενεγράφη στον Κατάλογο. Στο

ίδιο πλαίσιο, η Σύσταση 2011 της UNESCO για την προστασία των ιστορικών βιομηχανικών τοπίων ενισχύει το δυναμικό χαρακτήρα της πολιτιστικής δημιουργίας που δεν μπορεί να υπαχθεί σε χρονικούς περιορισμούς.

Στο πλαίσιο αυτό, η επίδραση του διεθνούς δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι καταλυτική για την ενίσχυση του πολιτιστικού πλουραλισμού. Το δικαίωμα στην πολιτιστική ταυτότητα, την ελεύθερη έκφραση, η αρχή της μη διάκρισης, και τα πολιτιστικά δικαιώματα *stricto sensu* διαμορφώνουν το γενικό πλαίσιο προστασίας της πολιτιστικής δημιουργίας και ετερότητας. Ταυτόχρονα, από το ατομικό δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή ως τα συμμετοχικά δικαιώματα των ομάδων, το κράτος υποχρεούται να διασφαλίζει τη συμμετοχή του ατόμου και των ομάδων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, περιορίζοντας σημαντικά την κρατική πρωτοβουλία στο πεδίο αυτό. Δεδομένου δε, του αγωγίμου χαρακτήρα των δικαιωμάτων, τα άτομα μεταβάλλονται σε ενεργούς δρώντες διεκδικώντας την προστασία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, ενώπιον διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων. Έτσι, η διακριτική ευχέρεια του κράτους να χαρακτηρίζει κατά βούληση προστατευόμενα αγαθά ή να αίρει την προστασία τους, οριοθετείται από τη δράση του ατόμου και των ομάδων, με αποτέλεσμα την συρρίκνωση της κρατικής ελευθερίας και αυθαιρεσίας.

Η σκόπιμη καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί τη δεύτερη σημαντική πρόκληση στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας. Τα κράτη, υπό το πρόσχημα της ανάπτυξης και της θρησκευτικής ή πολιτιστικής καθαρότητας, τείνουν να καταστρέφουν στο εσωτερικό τους πολιτιστικά αγαθά, τα οποία δεν κρίνουν ως σημαντικά για να προστατευθούν, απειλώντας την παγκόσμια πολιτιστική πολυμορφία.

Η απαγόρευση της σκόπιμης καταστροφής αποτελεί άμεση απόρροια της γενικής υποχρέωσης προστασίας. Πώς θα ήταν άλλωστε, δυνατόν να διαφυλαχθούν τα πολιτιστικά αγαθά, αν δεν απαγορεύεται η καταστροφή τους; Παρά την απουσία ρητής συμβατικής διατύπωσης, γίνεται δεκτό ότι η απαγόρευση της σκόπιμης καταστροφής πολιτιστικών αγαθών αποτελεί εθιμικό κανόνα. Μέσα από την ανάλυση, αποτυπώθηκε η κοινή πεποίθηση δικαίου για την μη καταστροφή των στοιχείων της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας και η ομοιόμορφη πρακτική των κρατών, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη σχετικής εθιμικής υποχρέωσης. Ειδικά, η προστασία των στοιχείων παγκόσμιας κληρονομιάς της Σύμβασης 1972 αποτελεί υποχρέωση *erga omnes* λόγω της εγνωσμένης σημασίας τους για την κληρονομιά της ανθρωπότητας.

Παράλληλα, η αξιοποίηση του κεκτημένου του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου μπορεί να οδηγήσει υπό όρους στην διεθνή ευθύνη του κράτους σε περιπτώσεις ακούσιας καταστροφής πολιτιστικών αγαθών, λόγω φυσικών καταστροφών, εφόσον, το κράτος δεν έχει λάβει τα απαραίτητα μέτρα πρόληψης κατ' εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης.

Η διττή αυτή ευθύνη του κράτους για την σκόπιμη ή ακούσια καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός του εν καιρώ ειρήνης, αποτελεί ένα κεκτημένο που πρέπει να ενσωματωθεί *expresis verbis* στο διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς διασφαλίζοντας την αποτελεσματική προστασία της.

Μέχρι τότε, το δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου και η αρχή της μη διάκρισης αποτελούν παράγοντα ενίσχυσης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Οι ομάδες

και το άτομο μπορούν να διασφαλίσουν μέσα από την άσκηση των δικαιωμάτων τους την προστασία των στοιχείων της πολιτιστικής τους κληρονομιάς έναντι της σκόπιμης καταστροφής τους.

Η ρύθμιση των ζητημάτων που ανακύπτουν από την παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών και η επιστροφή τους στη χώρα «κτήσης», δηλαδή το κράτος από το οποίο έχουν παράνομα εξαχθεί, αποτελεί κατεξοχήν αντικείμενο του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, όπου προσδιορίζονται οι κανόνες προσφυγής σε εθνικά δικαιοδοτικά μέσα, σύμφωνα με τη Σύμβαση UNESCO 1970 και UNCITRAL 1995. Η ανομοιομορφία ωστόσο, των εθνικών μηχανισμών και κανόνων μπορεί όχι μόνο να οδηγήσει στο ατιμώρητο των δραστών, αλλά και την νομιμοποίηση μίας παράνομης κτήσης, προϊόν κλοπής, παράνομης εξαγωγής ή διακίνησης. Έτσι, κράτη και μη κρατικές οντότητες – άτομα, μειονότητες, κοινότητες αυτοχθόνων, μουσεία – κινδυνεύουν να στερηθούν για πάντα σημαντικά πολιτιστικά αγαθά.

Η υποχρέωση συνεργασίας μεταξύ των κρατών, βασικός πυλώνας της σύγχρονης πολιτιστικής προστασίας, διασφαλίζει το διάλογο μεταξύ των κρατών αλλά δεν εγγυάται το αποτέλεσμα τους. Το κενό αυτό μπορεί να καλυφθεί μέσα από τη «δημοσιοποίηση» της προστασίας τους, δηλαδή τη θέσπιση πρόσθετων υποχρεώσεων προστασίας έναντι των αποτελεσμάτων της παράνομης διακίνησης· διεθνείς κανόνες που θα δεσμεύουν τα κράτη, τα οποία θα φέρουν την ευθύνη για την επανόρθωση των «θυμάτων». Στο πλαίσιο αυτό, τα δικαιώματα, όπως η θρησκευτική ελευθερία και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, μπορεί να επιδράσουν σημαντικά, για παράδειγμα μέσω της άσκησης διπλωματικής προστασίας από το κράτος. Ειδικότερα, το δικαίωμα των αυτοχθόνων στην πολιτιστική κληρονομιά επιφορτίζει τα κράτη με την πρόσθετη υποχρέωση επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών που έχουν απολέσει χωρίς την συναίνεσή τους. Η συμβατική αποτύπωσή της θα έχει καταλυτική επίδραση για την προστασία όχι μόνο του πολιτισμού, αλλά της ταυτότητας και της ίδιας της ύπαρξής τους.

Στο ίδιο πλαίσιο, η λειτουργία διεθνών διαιτητικών μηχανισμών μπορεί να δημιουργήσει ένα πρόσφορο έδαφος για την δικαιοδοτική επίλυση διαφορών σε διεθνές επίπεδο, ακόμη και σε μεικτής φύσης διαφορές, ιδίως μεταξύ κρατών και μη κρατικών δρώντων, ενισχύοντας, τελικά, την προστασία των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς και την επανατοποθέτησή τους στο φυσικό περιβάλλον.

Η ανάλυση λοιπόν του κανονιστικού πλαισίου κατέδειξε τον αποσπασματικό χαρακτήρα των διεθνών κειμένων προστασίας, που στόχο έχουν την διαμόρφωση συγκεκριμένων υποχρεώσεων για την αντιμετώπιση εξειδικευμένων προβλημάτων. Έτσι, το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς στερείται σήμερα μία ενιαία δέσμη υποχρεώσεων για την διαφύλαξη και προστασία των πολιτιστικών αγαθών εν γένει. Μία προστασία, που δεν θα περιορίζεται στα αγαθά του Καταλόγου Παγκόσμιας Κληρονομιάς ή των Ενδεικτικών Καταλόγων των κρατών, αλλά θα επεκτείνεται στο σύνολο των νομικά προσδιορισθέντων πολιτιστικών αγαθών εντός της επικράτειας ενός κράτους. Ένα κείμενο, που θα θέτει υπό κοινή σκέπη τις υποχρεώσεις του κράτους έναντι της ανθρωπότητας, αλλά και των ομάδων στο έδαφός του, με στόχο την διαφύλαξη της πολιτιστικής πολυμορφίας.

Άλλωστε, η συμβατική αποτύπωση της ανθρωποκεντρικής διάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς και η αξιοποίηση του κεκτημένου των δικαιωμάτων του ανθρώπου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών καθίσταται πλέον αναγκαία.

iv. Η διαχρονική αντιμετώπιση και διαχείριση της αφαίρεσης πολιτιστικών αγαθών από τον τόπο προέλευσής τους. Η σημερινή πραγματικότητα

Η περιφερειοποίηση του διεθνούς δικαίου οδήγησε στην ανάπτυξη των περιφερειακών συμβάσεων προστασίας, εξέλιξη που δεν άφησε ανεπηρέαστο το δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Έτσι, η πολιτιστική εγγύτητα περιφερειακών κρατών οδήγησε στην υιοθέτηση περιφερειακών συμβάσεων προστασίας αλλά και την ενεργοποίηση των περιφερειακών οργανισμών, ιδίως στον ευρωπαϊκό και αμερικανικό, και προσφάτως στον αφρικανικό χώρο.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιφερειακής προστασίας αποτελεί η πλήρης εναρμόνιση των περιφερειακών κειμένων με τα οικουμενικά πρότυπα προστασίας της UNESCO. Έτσι, τα κείμενα είτε ρυθμίζουν ειδικότερες παραμέτρους που ενισχύουν την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, είτε διαμορφώνουν πρόσθετα fora συνεργασίας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπου πέραν των ειδικών συμβάσεων έχει διαμορφώσει ένα πολυμερές πλαίσιο συνεργασίας μέσα από την εκπόνηση προγραμμάτων και κοινών δράσεων, όπως το πρόγραμμα Μέρες Ευρωπαϊκής Κληρονομιάς, Πολιτιστικές Διαδρομές κτλ. Ομοίως, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε πρόσφατα το Σήμα Ευρωπαϊκής Κληρονομιάς, που έχει ως στόχο την προαγωγή της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, εξαιρώντας ρητά από το πεδίο εφαρμογής του ζητήματα προστασίας, τα οποία ρυθμίζονται αποκλειστικά από τις ισχύουσες συμβάσεις.

Προκύπτει, λοιπόν, ότι οι υποχρεώσεις προστασίας των πολιτιστικών αγαθών διαμορφώνονται και εξειδικεύονται, καταρχήν, σε οικουμενικό επίπεδο. Ακολούθως, τα κράτη αναλαμβάνουν πρόσθετες υποχρεώσεις προστασίας σε περιφερειακό επίπεδο, αποβλέποντας κυρίως σε ένα πλαίσιο ενισχυμένης πολιτιστικής συνεργασίας για την προαγωγή της κοινής κληρονομιάς.

Καταδεικνύεται ο θεσμικός πλουραλισμός στο πεδίο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών που χαρακτηρίζεται από την δράση διεθνών και περιφερειακών οργάνων με κύρια ή παρεμπίπτουσα αρμοδιότητα στο πεδίο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και τη δράση εξειδικευμένων συμβατικών μηχανισμών.

Τα όργανα αυτά έχουν διττή λειτουργία. Αφενός, διαμορφώνουν πολλαπλά «σημεία ελέγχου» της συμμόρφωσης των κρατών, ειδικά για σοβαρές παραβιάσεις που στρέφονται κατά πολιτιστικών αγαθών, όπως π.χ. με την ενεργοποίηση της Γενικής Συνέλευσης για την πολιτιστική προστασία στα κατεχόμενα εδάφη ή του Συμβουλίου Ασφαλείας για το Ιράκ. Αφετέρου, ενισχύουν την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από το παράγωγο δίκαιο, και ειδικότερα την υιοθέτηση αποφάσεων ή διακηρύξεων.

Η UNESCO ηγείται της πολιτιστικής προστασίας σε διεθνές επίπεδο. Μέσα από την ανάπτυξη ενός ιδιότυπου κανονιστικού πλαισίου, λόγω της αυξημένης νομικής αξίας των Συστάσεων της προς τα κράτη, αποτελεί τον κεντρικό μηχανισμό επεξεργασίας διεθνών προτύπων προστασίας. Ταυτόχρονα, αποτελεί το βασικότερο forum για τον έλεγχο της συμμόρφωσης των κρατών με τα διεθνή πρότυπα προστασίας.

Εντούτοις, η UNESCO «φέρει» τα βασικά μειονεκτήματα των διακυβερνητικών οργανισμών. Ως εκ τούτου, η ενασχόλησή της με καίρια ζητήματα και προκλήσεις στο πεδίο της προστασίας περιορίζεται από την πολιτική agenda των κρατών.

Ταυτόχρονα, η απουσία κυρωτικών μηχανισμών στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας είναι έντονη. Στο πλαίσιο αυτό, η ενίσχυση της συνεργασίας με τα κύρια όργανα του ΟΗΕ θα ενδυνάμωνε την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Άλλωστε, υπό το πρίσμα της ανθρώπινης διάστασης της πολιτιστικής προστασίας, οι ενέργειες που στρέφονται κατά των πολιτιστικών αγαθών αποτελούν όχι μόνον παραβίαση του διεθνούς δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά σωρευτικά των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του ανθρωπιστικού δικαίου θέτοντας σε κίνδυνο την διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Διαγράφονται έτσι, οι προκλήσεις που καλείται η UNESCO να απαντήσει αποτελεσματικά στον μέλλον και την ανάγκη ενίσχυσης της συνεργασίας της με τα κύρια όργανα των ΗΕ.

Η θεσμική διάρθρωση της πολιτιστικής προστασίας ακολουθεί την γενική δομή και οργάνωση της διεθνούς δικαιοταξίας, ενώ εμπνέεται από το δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου. Έτσι, συμβατικοί και εξωσυμβατικοί μηχανισμοί – ειδικά όργανα και επιτροπές που συστήνονται με απόφαση των κύριων οργάνων διεθνών οργανισμών – δραστηριοποιούνται στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

Ειδικότερα, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποκτά ουσιαστικό περιεχόμενο μέσα από τη λειτουργία εξειδικευμένων συμβατικών οργάνων που επιφορτίζονται με την εφαρμογή και τον έλεγχο της εκάστοτε σύμβασης, και λειτουργούν κατά το πρότυπο των συμβατικών οργάνων δικαιωμάτων του ανθρώπου (treaty bodies). Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί το θεσμικό πλαίσιο της Σύμβασης 1972 και του 2001, που υπογραμμίζουν την ανάγκη αναθεώρησης της Σύμβασης 1970 με στόχο την διαμόρφωση ενός αυτόνομου θεσμικού μηχανισμού, αντίστοιχα.

Η ύπαρξη επιμέρους συμβατικών μηχανισμών απορρέει από τον κατακερματισμό των διεθνών κανόνων. Είναι άλλωστε εμφανές ότι το υπάρχον κανονιστικό πλαίσιο δεν επιτρέπει την αποτελεσματική εποπτεία του από τα όργανα της UNESCO, η δράση της οποίας επεκτείνεται και σε άλλα πεδία πέραν του πολιτισμού. Γεγονός, που επιβεβαιώθηκε, κατά την ανάλυση, με την αναπροσαρμογή του μηχανισμού περιοδικού ελέγχου της Σύμβασης 1972. Ταυτόχρονα, τα όργανα αυτά έχουν εξειδικευμένο χαρακτήρα επιτρέποντας μία σε βάθος γνώση των ζητημάτων της Σύμβασης και των ιδιαιτεροτήτων της. Μάλιστα, τα όργανα περιορισμένης σύνθεσης, παρά το διακυβερνητικό τους χαρακτήρα απαρτίζονται από άτομα με εξειδίκευση στο πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενισχύοντας την αποτελεσματικότητά τους στην πράξη.

Συνεπώς, οι συμβατικοί μηχανισμοί αποτελούν ένα αποτελεσματικό πλαίσιο για την προαγωγή, εφαρμογή και έλεγχο της προστασίας από τα κράτη, παρά την εγγενή αδυναμία λήψης μέτρων κατά του κράτους παραβάτη, στοιχείο που διέπει ολόκληρο το θεσμικό πλαίσιο της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ο «εξανθρωπισμός» του διεθνούς δικαίου επηρέασε καταλυτικά και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέσα από τη μελέτη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του ανθρωπιστικού δικαίου, αποτυπώθηκε η αμφίδρομη σχέση προστασίας ατόμου και «πολιτιστικών αγαθών». Έτσι, στην «νέα ανθρωπιστική τάξη»⁷⁶ το άτομο από ωφελούμενο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς μετατρέπεται σε ενεργό δρώντα στο πεδίο του διεθνούς δικαίου. Επιφορτίζεται έτσι με δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η ανθρώπινη διάσταση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς δε συνεπάγεται την περιθωριοποίηση του κράτους. Κάθε άλλο! Το κράτος επιφορτίζεται με πρόσθετες υποχρεώσεις προστασίας που πηγάζουν από το διεθνές δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο.

Εντούτοις, οι υποχρεώσεις αυτές συνεπάγονται τη διάβρωση της κρατικής κυριαρχίας στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας. Έτσι, η κρατική δράση για την πολιτιστική κληρονομιά διαμορφώνεται υπό την πίεση του ατόμου και των ομάδων, με στόχο την διαφύλαξη επιμέρους πολιτιστικών στοιχείων που, σε κάθε άλλη περίπτωση, θα εξαιρούσε της προστασίας ή θα τα κατέστρεφε.

Έτσι, η καταστροφή ενός πολιτιστικού αγαθού που δεν αναγνωρίζεται από το κράτος ως τέτοιο μπορεί να συνεπάγεται την έγερση της διεθνής του ευθύνης κατ' εφαρμογή των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Συνεπώς, το κράτος όχι μόνο δεν περιθωριοποιείται, αλλά η παρουσία και δράση του είναι αναγκαία για την διασφάλιση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από ένα πλέγμα αυξημένων διεθνών υποχρεώσεων.

Η περίοδος, όπου το άτομο εθεωρείτο απλό αντικείμενο της προστασίας έχει παρέλθει. Το άτομο αποτελεί φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών μέσα από την επίδραση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του διεθνούς ποινικού δικαίου.

Ακολούθως, το άτομο και συλλογικά οι ομάδες αποκτούν ενεργό ρόλο για την προστασία των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η μελέτη προσδιόρισε ειδικότερες όψεις συγκεκριμένων δικαιωμάτων που μπορούν να λειτουργήσουν ως νομική βάση για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Ταυτόχρονα, η δυνατότητα προσφυγής ενώπιον οικουμενικών και περιφερειακών δικαιοδοτικών οργάνων, συμβάλλει ουσιαστικά στην πραγμάτωση της πολιτιστικής προστασίας. Από την άλλη πλευρά, γίνεται αντιληπτό ότι η λειτουργία του διεθνούς δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν αποτελεί πανάκεια, ούτε αίρει τη λειτουργία του δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς.

⁷⁶ Βλ. Σ.Περράκης, Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου : Προς ένα Jus Universalis, εκδ. Ι.Σιδέρης, 2013

Πέραν των δικαιωμάτων, τα άτομα επιφορτίζονται με υποχρεώσεις προστασίας. Η Διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης ΗΕ 53/144⁷⁷ επισημαίνει ότι όλοι επιφορτίζονται με υποχρεώσεις έναντι και εντός της κοινότητας. Άτομα, ομάδες, θεσμοί και μη διακυβερνητικοί οργανισμοί φέρουν την ευθύνη για την διαφύλαξη της δημοκρατίας, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και θεμελιωδών ελευθεριών.

Η αντίληψη αυτή ενισχύεται μέσα από την αναγνώριση της ατομικής ποινικής ευθύνης υπό την επίδραση των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων. Έτσι, η αναγόρευση της καταστροφής σε διεθνές έγκλημα, έγκλημα πολέμου, έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, ακόμη και πράξη γενοκτονίας αντανακλά την ένταση των υποχρεώσεων του ατόμου για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση το άτομο δεν αίρει την ευθύνη του κράτους. Αντίθετα, λειτουργεί συμπληρωματικά για την ενίσχυση του διεθνούς δικαίου⁷⁸.

Η αποτυχία του διεθνούς συστήματος να προλάβει ή/και να αντιμετωπίσει έγκαιρα και αποτελεσματικά εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, περιπτώσεις γενοκτονίας και εθνοκάθαρσης, οδήγησε στην ανάδυση της ‘Ευθύνης Προστασίας’, η οποία περιγράφεται στο κείμενο της Παγκόσμιας Συνόδου Κορυφής του 2005 (παρ.138-139). Η “ευθύνη προστασίας”, κατά τον Γενικό Γραμματέα ΗΕ, δεν αποτελεί ένα νέο κώδικα ανθρωπιστικής επέμβασης, αλλά μία νέα, περισσότερο θετική και αποτελεσματική αντίληψη για την κρατική κυριαρχία πρωτίστως ως ευθύνη για την προστασία του πληθυσμού.

Βασικός στόχος της «ευθύνης προστασίας» αποτελεί η προστασία του ίδιου του πληθυσμού, όταν το κράτος διαπράττει σε βάρος του ειδεχθή εγκλήματα ή όταν αδυνατεί να δράσει αποτελεσματικά. Άμεση απόρροια αυτής της αρχικής παραδοχής είναι η διασφάλιση τόσο της φυσικής υπόστασης του πληθυσμού αλλά και του περιβάλλοντός του, διασφαλίζοντας την ευρύτερη ύπαρξη του. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αποκτά ιδιαίτερη σημασία, ιδίως σε περιπτώσεις σκόπιμης καταστροφής στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς συγκεκριμένων ομάδων. Προς τούτο καταλυτική ήταν η συμβολή του ΔΠΔπΓ, *καθώς για πρώτη φορά μετά τις Δίκες της Νυρεμβέργης, ένα δικαιοδοτικό όργανο επισήμανε την υποχρέωση της διεθνούς κοινότητας να μην παραβλέπει κάθε σοβαρή καταστροφή που πλήττει την κοινή μας πολιτιστική κληρονομιά*⁷⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, η ‘ευθύνη προστασίας’ θέτει τη διεθνή κοινότητα προ των ευθυνών της. Έτσι, πέραν του κράτους και του ατόμου, η διεθνής κοινότητα καλείται να προασπίσει το κοινό συμφέρον για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, πραγματώνοντας το όραμα για ένα νέο *jus gentium*.

⁷⁷ A/RES/53/144. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms, 1999, αρ. 18

⁷⁸ Μ. Ντ. Μαρούδα, 2006, σ. 626

⁷⁹ S.Buijs, ‘Protecting our cultural property: article 3d of the Statute of the ICTY’, African Yearbook of IHL, 2009/2010, 70-85, σ.85

Τα πολιτιστικά αγαθά αποτελούν στοιχεία της ανθρώπινης σημειολογίας. Μία κοινή γλώσσα έκφρασης, σύμβολο του χθές και στοιχείο συλλογικής μνήμης για το αύριο. Άρρηκτα συνδεδεμένα με την ανθρώπινη ύπαρξη, μετατρέπονται σε κινητήριο μοχλό.

Η αναγόρευση του 2010 ως έτους για την εγγύτητα των πολιτισμών καταδεικνύει την προσπάθεια της UNESCO για την εμπέδωση της σημασίας του πολιτισμού ως στοιχείου για την ειρήνη και τη σταθερότητα. Απομακρυνόμενοι από τις θεωρίες συγκρούσης ετερογενών πολιτισμικών ομάδων, προχωράμε σε μία νέα ανθρωπιστική τάξη, όπου ο σεβασμός του άλλου, μετατρέπεται σε δομικό συστατικό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, της δημοκρατίας και τελικά της ειρήνης. Διαμορφώνεται έτσι, ένα νέο σύμφωνο αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων που ερείδεται στον ανθρωπισμό και επαν-αξιολογεί τη σχέση του πολιτισμού και της ανάπτυξης.

Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αποσκοπεί στην διαφύλαξη του παγκόσμιου πολιτισμού. Μία παγκοσμιότητα, ωστόσο, που σύμφωνα με τον Aimé Césaire αποτελεί

a universal rich with all that is particular, rich with all the particulars there are, the deepening of each particular, the coexistence of them all⁸⁰

Συναφώς, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί μέσο για την πραγμάτωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου αναδεικνύοντας το ρόλο κρατικών και μη δρώντων ως φορέων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για την υλοποίησή τους.

Οι εξελίξεις αυτές αντανακλούν, τελικά, το πολυδιάστατο ρόλο που καλείται το διεθνές δίκαιο να διαδραματίσει για την πραγμάτωση των προσδοκιών της διεθνούς κοινότητας ως κοινότητας δικαιοσύνης, αλλά και του ανθρωπιστικού οράματος των πατέρων του διεθνούς δικαίου, οικοδομώντας το νέο διεθνές δίκαιο για την ανθρωπότητα⁸¹.

⁸⁰ Aimé Césaire in *Lettre à Maurice Thorez* (Paris, 1956)

⁸¹ A.A. Cancado Trindade, 2006, σ. 282

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΜΕΡΟΥΣ 1.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μία προσπάθεια συνθετικής αποτύπωσης του σύγχρονου πλέγματος προστασίας των πολιτιστικών αγαθών υπό το πρίσμα των ευρύτερων εξελίξεων στο πεδίο του συγκριτικού δικαίου. Η ανάδυση των πολιτιστικών αγαθών στο διεθνές δίκαιο και η σταδιακή μετεξέλιξή των κανόνων αυτών σ' ένα σύγχρονο δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς υπήρξε το αποτέλεσμα μίας πολυσύνθετης διαδικασίας, υπό την πίεση ευρύτερων πολιτικοκοινωνικών διεργασιών και της καθοριστικής επίδρασής τους στο συγκριτικό δίκαιο. Η αποαποικιοποίηση⁸², το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, και η προσπάθεια δημιουργίας μίας νέας διεθνούς τάξης που ερείδεται στις αρχές της ευθυδικίας, της αλληλεξάρτησης των λαών και της συνεργασίας μεταξύ των κρατών, επέδρασαν καθοριστικά στην ανάπτυξη του δικαίου αυτού. Η διεθνής αλληλεγγύη αλλάζει τους κανόνες και διαμορφώνεται νέα αντίληψη.....

Ο 'κατακερματισμός του διεθνούς δικαίου', που οδηγεί σύμφωνα με την ΕΔΔ στην δημιουργία ειδικών κανόνων, γεωγραφικά ή λειτουργικά περιορισμένων, αποτελεί το σημείο εκκίνησης του προβληματισμού. Οι ειδικοί κλάδοι του διεθνούς δικαίου που λειτουργούν ως *lex specialis*⁸³ διαμορφώνονται υπό την πίεση αντιμετώπισης εξειδικευμένων προβλημάτων που ξεπερνούν τα κρατικά σύνορα και απαιτούν κοινές λύσεις, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, τα δικαιώματα του ανθρώπου, το διεθνές εμπόριο κ.ά. με αποτέλεσμα, την λειτουργική διαφοροποίηση και εξειδίκευση της διεθνούς δικαιοταξίας. Η διασπορά του διεθνούς δικαίου έχει απασχολήσει και ενίοτε διχάσει τους νομικούς διεθνολόγους. Η παρούσα μελέτη υποστηρίζει ότι τα εξειδικευμένα συμβατικά κείμενα και οι μηχανισμοί προστασίας των πολιτιστικών αγαθών είναι απόλυτα ενταγμένα στο «γενικό» διεθνοδικαϊκό πλαίσιο, δεδομένου ότι οι θεμελιώδεις κανόνες του διεθνούς δικαίου διέπουν ολόκληρο το σύστημα αυτού του δικαίου⁸⁴. Πολλώ δε, το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς λόγω του μικρού βαθμού ανάπτυξης και αυτονόμησής του όχι μόνο αλληλεπιδρά, αλλά συλλειτουργεί με αυτούς, καθώς «δανείζεται» σημαντικές αρχές, κανόνες και μηχανισμούς προστασίας, όπως το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, το δίκαιο του περιβάλλοντος κ.ά.

Ταυτόχρονα, σημαντική είναι η επίδραση της 'περιφερειοποίησης' του διεθνούς δικαίου. Η γεωγραφική γειννίαση και εγγύτητα των προβλημάτων, εν προκειμένω και η πολιτιστική συγγένεια των κρατών, ενισχύουν την συνεργασία στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας, ιδίως σε περιφέρειες με υψηλό βαθμό διακυβερνητικής – θεσμοποιημένης και μη – συνεργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, μελετάται το ουσιαστικό και θεσμικό πλαίσιο διεθνούς προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, αναζητώντας

⁸² Ενδεικτικά βλ. A. Anghie, *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law*, CUP, 2004, R.Falk, Balakrishnan Rajagopal, J. Stevens, eds. *International Law and the Third World: Reshaping Justice*, RoutledgeCavendish, 2008, J. Gathii, "Imperialism, Colonialism and International Law." (2007) 54 *Buff. L. Rev.* 1013, S. Pahuja, "The Postcoloniality of International Law." (2005) 46 *Harv.I.L.J.* 459.

⁸³ ILC, *Conclusions of the work of the Study Group on the Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the Diversification and Expansion of International Law*, U.N. Doc. A/61/10, 2006, παρ. 11.

⁸⁴ Ε. Ρούκουνας, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη*, 2010, σ.160. Ομοίως, ο A.Saab υποστηρίζει ότι κάθε εξειδικευμένο καθεστώς «must have its anchorage in general international law». στο, 'Concluding Remarks', in: V. Gowlland-Debbas (ed.), *Multilateral Treaty-making*, Martinus Nijhoff Publishers, 2000, σ. 141

παράλληλα, το βαθμό συμμόρφωσης ή σύγκρουσης των περιφερειακών υποσυστημάτων και σύγκρισης αυτών, με στόχο την ανάδειξη συγκλίσεων και αποκλίσεων στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας.

Με βάση το διεθνές δίκαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτυπώνονται οι βασικές διεθνείς υποχρεώσεις προστασίας σε οικουμενικό, και δευτερευόντως σε περιφερειακό επίπεδο. Επιδιώκεται μία ολιστική προσέγγιση της προστασίας, όχι ανά κείμενο προστασίας, αλλά ανά υποχρέωση, καταγράφοντας «κανονικότητες» που επιτρέπουν, τελικά, μία συγκροτημένη αποτύπωση των βασικών υποχρεώσεων προστασίας.

Η επιλογή αυτή έχει διττή στόχευση. Αφενός, τα ειδικότερα κείμενα προστασίας έχουν αποτελέσει αντικείμενο ενδελεχούς έρευνας και μελέτης, όπως αποτυπώνεται σε σημαντικό αριθμό εκτενών άρθρων και μονογραφιών⁸⁵, πολλών εν είδει ενδελεχούς σχολιασμού. Στο πλαίσιο αυτό, μία ακόμη 'κάθετη' ανάλυση, δεν θα είχε να προσδώσει κάτι νέο στη θεωρία του συγκριτικού δικαίου, παρά, ομολογουμένως, τις προκλήσεις στο πεδίο εφαρμογής.

Αφετέρου, η υλοποίηση των διεθνών κανόνων στην εσωτερική έννομη τάξη γίνεται κατά τρόπο ενιαίο, δηλαδή, με ειδικούς εκτελεστικούς νόμους που ρυθμίζουν πολλαπλά ζητήματα της πολιτιστικής προστασίας. Άλλωστε, οι ίδιες υποχρεώσεις απορρέουν από περισσότερα διεθνή κείμενα, δεσμευτικής και μη ισχύος. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει την αξιολόγηση του κράτους ως φορέα υποχρεώσεων για την πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας, αλλά και την ανάδειξη του πολλαπλού ρόλου του ατόμου' ως τελικού ωφελούμενου, ως βασικού δρώντα για την επιτυχή υλοποίηση της προστασίας σε τοπικό επίπεδο, αλλά και ως θύμα της κρατικής αυθαιρεσίας μέσα από την σκόπιμη καταστροφή πολιτιστικών αγαθών ανηκόντων σε μειονοτικές ομάδες.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η μελέτη επιβεβαιώνει ότι η φύση και η δομή του κλασσικού συστήματος πολιτιστικής προστασίας αποτελούν την εγγενή του αδυναμία. Η γενικότητα των διατάξεων, η διακριτική ευχέρεια του κράτους να λαμβάνει μέτρα, το παραδοσιακό κρατικό μονοπώλιο νομικού προσδιορισμού των πολιτιστικών αγαθών, αλλά και η απουσία μέτρων αναγκαστικής συμμόρφωσης των κρατών διαμορφώνουν

⁸⁵ Ενδεικτικά βλ. Α. Γραμματικάκη- Αλεξίου, Διεθνής διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, 2002, Γραμματικάκη - Αλεξίου, Α., Στρατή, Α., Μουαμελετζή Ε.(επιμ.), Νόμιμη και παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών υπό το πρίσμα του διεθνούς, κοινοτικού και ελληνικού δικαίου, Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2001, Grammatikaki Alexiou A., "International Trade in Cultural Goods: Private International Law Issues From a Greek Perspective" στο Marella, F.,(ed.), *Le opere d' arte tra cooperazione internazionale e conflitti armati*, (Cedam 2006), Ε. Μουσταίρα, Συγκριτικό Δίκαιο και Πολιτιστικά Αγαθά, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, Stamatoudi I., *Cultural Property Law and Restitution: A Commentary to International Conventions and European Union Law*, Edward Elgar Publishing, 2011, Α. Strati , *The Protection of the Underwater Cultural Heritage: An Emerging Objective of the Contemporary Law of the Sea* Martinus Nijhoff Publishers, 1995, S. Dromgoole, *Legal protection of the underwater cultural heritage: national and international perspectives*, Kluwer Law International, 1999, R.Garabello, T.Scovazzi, *The Protection of the Underwater Cultural Heritage: Before and After the 2001 UNESCO Convention*, Martinus Nijhoff Publishers, 2003, Ντ. Κόνσολα, Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, Παπαζήσης, 1995, F. Francioni, F. Lenzerini (eds.), *The 1972 World Heritage Convention: A Commentary*, OUP, 2008, Toman, J., *The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, Dartmouth, UNESCO Publishing, 1996.

τα βασικά χαρακτηριστικά πάνω στα οποία δομήθηκε η σύγχρονη προστασία. Αναδύεται έτσι, η ανάγκη εναρμόνισης και συλλειτουργίας τόσο των ειδικών καθεστώτων της πολιτιστικής προστασίας μεταξύ τους, όσο και με το γενικό πλαίσιο του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου, υπό το πρίσμα της ανθρώπινης διάστασης που αποτελεί την βασική ερμηνευτική προσέγγιση.

Η απουσία ενός κοινά αποδεκτού ορισμού των πολιτιστικών αγαθών, και ο εν γένει προβληματισμός για την ratio της προστασίας των έχει τις ρίζες του στην προσπάθεια επιβολής, από πλευράς πολλών κρατών, ενός νέου είδους πολιτιστικού ιμπεριαλισμού που σκοπεύει στον εμπλουτισμό των παγκόσμιων μουσείων, την νομιμοποίηση της υφαρπαγής πολιτιστικών αγαθών από τον τόπο κτήσης και την αποστέωση της πολιτιστικής κληρονομιάς ολόκληρων λαών και ομάδων, με το προκάλυμμα της καλύτερης και ασφαλέστερης προστασίας των αγαθών. Μία αντίληψη, που όχι μόνο προσκρούει σε θεμελιώδεις έννοιες του διεθνούς δικαίου, όπως της κρατικής κυριαρχίας, της αυτοδιάθεσης των λαών, της διεθνούς αλληλεγγύης, αλλά στερείται οποιασδήποτε νομικής βάσης. Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς προσδοκά, ίσως, να απαντήσει σε διάφορα ζητήματα που μονοπώλησαν τη διεθνή συζήτηση τις προηγούμενες δεκαετίες και εγκλώβισαν την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε τεχνητές θεωρητικές κατασκευές (*διεθνισμός vs. εθνικισμός, κράτος vs. διεθνής κοινότητα*).

Το γνωστό δίλημμα «εθνικισμός – διεθνισμός», της δεκαετίας του '80, αποτελεί μία αδόκιμη προσπάθεια νομιμοποίησης των «πολιτιστικών κτήσεων» αλλογενών πολιτιστικών αγαθών. Υπό το πρόσχημα του προοιμίου της Σύμβασης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης (1954), όπου τα πολιτιστικά αγαθά κάθε λαού αναγνωρίζονται ως τμήμα της «πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας», ο Merryman διακηρύττει την ύπαρξη ενός γενικού ενδιαφέροντος για την προστασία και απόλαυση της πολιτιστικής κληρονομιάς όπου και αν βρίσκεται και ανεξάρτητα από την πολιτιστική ή γεωγραφική της προέλευση, το οποίο αυθαίρετα εφαρμόζει στην περίπτωση των Μαρμάρων του Παρθενώνα για να καταλήξει

«All of us, from every country, have an interest in the preservation and disposition of the Marbles; the matter does not touch only on Greek and English interests. The Marbles are the cultural heritage of all mankind»⁸⁶.

Η ερμηνεία αυτή, ωστόσο, παραβλέπει τους γενικούς κανόνες της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών (1969). Δεν θεμελιώνεται νομικά, καθώς όχι μόνο δεν λαμβάνει υπόψη τη γραμματική διατύπωση του κειμένου, αλλά ουσιαστικά αποκόπτει τη σχετική διάταξη του Προοιμίου από το context της. Ο εξαιρετικός χαρακτήρας της Σύμβασης της Χάγης (1954), που εφαρμόζεται σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, καθιστά επιβεβλημένη την ανάγκη διεθνούς προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς όταν τα ίδια τα εμπόλεμα μέρη δεν τηρούν τις διεθνείς υποχρεώσεις

⁸⁶ J.H. Merryman, 'Thinking about the Elgin Marbles', (1984-1985) 83 Mich. L. Rev.1916. Του ίδιου "Whither the Elgin Marbles", in J.H Merryman (ed.), Thinking About the Elgin Marbles: Critical Essays on Cultural Property, Art and Law, Kluwer Law, 2009, σ. 68

σεβασμού και διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών. Πρόκειται άλλωστε για ένα επικουρικό πλαίσιο προστασίας.

Το παράδοξο, του νομικά αβάσιμου, επιχειρήματος αυτού ήταν η ίδια η απήχησή του έκτοτε, κράτη και θεωρία είτε τάσσονται υπέρ του «κοσμοπολιτισμού» των παγκόσμιων μουσείων, είτε συντάσσονται με τα πολιτιστικά πλούσια – και στην πλειονότητά τους οικονομικά αδύναμα – κράτη, που υπεραμύνθηκαν της διατήρησης των πολιτιστικών αγαθών στο έδαφός τους εν είδει, ενός ακραίου συχνά, εθνικισμού. Στην προσπάθεια απόρριψης των δύο αυτών τάσεων, συχνά υιοθετούνται σκωπτικές αναλύσεις, όπως κατά πόσο τα Μάρμαρα ανήκουν στο σύγχρονο ελληνικό κράτος ως ιστορική συνέχεια των αρχαίων Ελλήνων, ή αν Ιταλικά αναγεννησιακά έργα ανήκουν στην Ιταλία, ή οι κώδικες των Αζτέκων στο Μεξικό, ή κατά πόσο το Stonehenge αποτελεί πράγματι τμήμα της βρετανικής πολιτιστικής κληρονομιάς.....

Υπογραμμίζουμε, ωστόσο, αναφορικά με τους επιβαλλόμενους περιορισμούς στη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών, ότι λόγω της ιδιαίτερης εγνωσμένης σημασίας τους, τα αγαθά αυτά έχουν εξαιρεθεί από τους κανόνες του διεθνούς εμπορίου τόσο στο πλαίσιο του ΠΟΕ, όσο και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συνεπώς, οι επιβαλλόμενοι περιορισμοί στην απόλαυση του δικαιώματος στην ιδιοκτησία και την οικονομική ελευθερία του ιδιώτη, δεν αποτελούν απόρροια κάποιας εθνοκεντρικής θεώρησης, όπως ισχυρίζονται οι υποστηρικτές του διεθνιστικού επιχειρήματος, αλλά νόμιμα επιβαλλόμενους περιορισμούς σύμφωνους, όπως αναδείχθηκε, με το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Σε κάθε περίπτωση η επιχειρηματολογία αυτή κατάφερε να υποσκάψει τα θεμέλια της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών μέσα από την έντονη πολιτικοποίηση των θέσεων κρατών και θεωρητικών. Ως εκ τούτου, η ανθρωποκεντρική θεώρηση της πολιτιστικής προστασίας είναι όχι μόνον αναγκαία, αλλά και επιβεβλημένη, καθώς αποτελεί το κλειδί για την ενίσχυση της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.

Η σύνδεση των πολιτιστικών αγαθών με τον άνθρωπο οδηγεί αναπόφευκτα στον «εξανθρωπισμό του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου». Το διεθνές δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου⁸⁷ και η λειτουργία δικαιοδοτικών οργάνων και μηχανισμών επιδρούν καταλυτικά, προς αυτήν την κατεύθυνση, αφού η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί συχνά μέσο για την πραγμάτωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και αντίστροφα. Στο ίδιο πλαίσιο, η εφαρμογή των θεμελιωδών αρχών του ανθρωπιστικού δικαίου για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών κατά τη διάρκεια ενόπλων συρράξεων, η αναγόρευση της καταστροφής ή βλάβης τους σε διεθνές έγκλημα, η αναγνώριση της ατομικής ποινικής ευθύνης συντείνουν στην ανθρωπινή θεώρηση της πολιτιστικής προστασίας. Θεώρηση, που απαντά στα παραδοσιακά αντιθετικά δίπολα και διλήμματα της πολιτιστικής προστασίας: «πολιτιστική κληρονομιά» ή «πολιτιστικά αγαθά»; «εθνικισμός» ή «διεθνισμός»;

⁸⁷ Μεταξύ άλλων Λ.-Α. Σισιλιάνος, Η ανθρωπινή διάσταση του διεθνούς δικαίου. Αλληλεπιδράσεις γενικού διεθνούς δικαίου και δικαιωμάτων του ανθρώπου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010. Ομοίως, ο ίδιος, 'L'influence des droits de l'homme sur la structure du droit international, la hiérarchisation de l'ordre juridique international', (2012) 116 RGDIP 1, 5-30.

Η ανθρωποκεντρική θεώρηση της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς πηγάζει ήδη από το έργο των πατέρων του διεθνούς δικαίου Grotius, Vitoria, Suarez κ.ά.) οι οποίοι προέβαλλαν το αίτημα προστασίας μνημείων και έργων τέχνης σύμφωνα με τους νόμους και τους δεσμούς της κοινής μας ανθρωπότητας. Πρόκειται για το δίκαιο των ανθρώπων και των λαών ως επαρκής νομική βάση για την επιστροφή των Μαρμάρων του Παρθενώνα, σ' αντίθεση με την μεταγενέστερη διεθνιστική αντίληψη του Merryman, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως.

Η προσέγγιση αυτή ενισχύεται από την εμπέδωση σημαντικών αρχών όπως είναι η διεθνής αλληλεγγύη και η αειφόρος ανάπτυξη, αλλά και την ενσωμάτωση σε συμβατικά κείμενα της έννοιας της κοινής κληρονομιάς ή της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας, τη διασύνδεση των δικαιωμάτων του ανθρώπου με την πολιτιστική κληρονομιά, την αναγνώριση της ατομικής ποινικής ευθύνης και την αναγόρευση της καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών σε διεθνές έγκλημα, σε συνδυασμό με την προοδευτική ανάπτυξη του δικαίου της ευθύνης του κράτους για την σκόπιμη καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς⁸⁸. Ζητήματα στα οποία εστιάζουμε με στόχο να καταγραφεί ο «εξανθρωπισμός» του διεθνούς δικαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς, και η ανάγκη μίας νέας σφαιρικής θεώρησής του.

Ερμηνευτική πυξίδα αποτελεί, λοιπόν, η ανθρώπινη διάσταση, που αποτυπώνει κατά τον Cançado Trindade, τις κοινές προσπάθειες όλων των πολιτισμών να διατηρήσουν ένα εποικοδομητικό διάλογο και την αμοιβαία κατανόηση, διαμορφώνοντας το έδαφος για ένα νέο *jus gentium*, του Συγκριτικού Δίκαιου για την ανθρωπότητα Δίκαιο που αντανακλά το 'οικουμενικό ενδιαφέρον' για την διατήρηση της παγκόσμιας κληρονομιάς, και παράγει υποχρεώσεις προστασίας έναντι όλων⁸⁹.

Επιχειρείται μία σύνθετη αποτύπωση των βασικών υποχρεώσεων των διεθνών δρώντων στο πεδίο του υλικού πολιτισμού, με την προσδοκία να απαντήσει σε σειρά ερωτημάτων, όπως γιατί η πολιτιστική κληρονομιά συνεχίζει να απειλείται παρά την ύπαρξη εξειδικευμένων κανόνων σε οικουμενικό και περιφερειακό επίπεδο; πρόκειται για έλλειψη ουσιαστικού δικαίου ή ανεπάρκειας - αναποτελεσματικότητας των θεσμών; και τελικά, τι μέσα διατίθενται για να καλυφθούν τα κενά προστασίας; απαιτείται μία νέα σύμβαση, ένας νέος οικουμενικός Χάρτης για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς; και αν ναι, μέχρι τότε, η πολιτιστική προστασία παραμένει συνάρτηση της κρατικής πρωτοβουλίας, ελευθερίας ή και αδράνειας;

Με βάση τις θεωρητικές προσεγγίσεις που αναλύθηκαν παραπάνω, όλες αυτές οι πτυχές της πολιτιστικής κληρονομιάς συνενώνονται για να φωτίσουν την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, η οποία αναπτύσσεται σήμερα μέσα από τρεις ομόκεντρους κύκλους. Το κράτος παραμένει ο βασικός δρών στο υφιστάμενο πλαίσιο πολιτιστικής προστασίας, καθώς είναι πρωταρχικά υπεύθυνο για την υλοποίηση των διεθνών υποχρεώσεων⁹⁰ για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ταυτόχρονα, όμως,

⁸⁸ F. Francioni, F. Lenzerini, 'The Destruction of the Buddhas of Bamiyan and International Law', (2003) 14 EJIL 619

⁸⁹ Κατά το παράδειγμα των ομόκεντρων κύκλων όπου στον πυρήνα τίθεται το άτομο ως φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, εν συνεχεία ακολουθούν ευρύτερες ομάδες - αυτόχθονες/μειονότητες, λαοί -, το κράτος και η διεθνής κοινότητα.

⁹⁰ A.Vrdoljak, 'Intentional Destruction of Cultural Heritage and International Law', in K.Koufa (ed.), *Multiculturalism and International Law*, Sakkoulas, 2007, σ.386

η δράση του περιορίζεται μέσα από την επιβολή πρόσθετων υποχρεώσεων προστασίας τόσο εσωτερικά λόγω της λειτουργίας του ατόμου και των ομάδων για την προστασία των πολιτιστικών τους αγαθών, όσο και εξωτερικά από τη διεθνή κοινότητα, ως συλλογικό ‘υποκείμενο’ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας⁹¹ και την διαμορφούμενη ‘ευθύνη προστασίας’, περιορίζοντας την κρατική αυθαιρεσία.

Έτσι, η μελέτη σκοπεί να αποδείξει ότι μία ανθρωποκεντρική, λειτουργική αξιοποίηση των δυνατοτήτων του συγκριτικού δικαίου θα ενισχύσει την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ως τμήμα της παγκόσμιας κληρονομιάς, καθώς πέραν του κράτους, επιφορτίζονται με δικαιώματα και υποχρεώσεις προστασίας το άτομο, οι ομάδες και η ανθρωπότητα στο σύνολό της.

⁹¹ F.Francioni, ‘Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity’, (2003-2004) 25 Mich. J. Int’l L. 1209. Ομοίως για τη διάβρωση της κρατικής κυριαρχίας στο πεδίο της πολιτιστικής προστασίας βλ. K. Wangkeo, Monumental Challenges: The lawfulness of destroying cultural heritage during peacetime, (2003) 28 Yale J.Int’l L. 186

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΜΕΡΟΥΣ 2.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών απαιτεί συχνά την ανάληψη συντονισμένης δράσης μεταξύ των κρατών για την υλοποίηση ειδικών πτυχών της προστασίας. Η ειδική αυτή υποχρέωση συνεργασίας εξειδικεύεται συχνά μέσα από διεθνή συμβατικά ή άλλα κείμενα. Στο πλαίσιο αυτό, ως βασικές ειδικές πτυχές της πολιτιστικής συνεργασίας εξετάζονται αφενός η διασυνοριακή προστασία πολιτιστικών αγαθών, αφετέρου δε η συνεργασία για την πρόληψη και αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών, καθώς και την προστασία της ενάλιας κληρονομιάς. Η τυπολογία αυτή επιλέγεται για συστηματικούς λόγους που διευκολύνουν την ανάπτυξη της μελέτης. Η συνεργασία είναι επιβεβλημένη είτε λόγω της θέσης των αγαθών, που συχνά εκτείνεται στο έδαφος δύο ή περισσότερων κρατών, ή και πέρα από την κρατική κυριαρχία (ανοικτή θάλασσα προκειμένου για ενάλια πολιτιστικά αγαθά), είτε, από τη φύση των προβλημάτων που καλούνται τα κράτη να αντιμετωπίσουν. Πρέπει να σημειωθεί δε, ότι οι ειδικές υποχρεώσεις συνεργασίας που αναφέρονται αποτελούν υποχρεώσεις μέσου, π.χ. εκπλήρωση με καλή πίστη, και όχι αποτελέσματος...

Η διακρατική συνεργασία για την επίλυση των διεθνών προβλημάτων πολιτιστικού χαρακτήρα συγκαταλέγεται καταρχάς στους σκοπούς και στόχους των ΗΕ, όπως διατυπώνονται στο άρθρο 1 του Χάρτη. Πολλώ δε, ο Οργανισμός καλείται να προάγει τη διεθνή πολιτιστική συνεργασία (αρ. 55 παρ.β), ενώ τα κράτη δεσμεύονται να αναλάβουν δράση – από κοινού ή μεμονωμένα- για την υλοποίηση του στόχου αυτού (αρ. 56). Η Διακήρυξη για τις αρχές του Διεθνούς Δικαίου σχετικά με τις ειρηνικές και φιλικές σχέσεις μεταξύ των κρατών, συμπληρώνει το γενικό διεθνοδικαϊκό αυτό πλαίσιο συνεργασίας. Αποκρυσταλλώνοντας εθιμικό δίκαιο σύμφωνα με την νομολογία του ΔΔ στην Υπόθεση Νικαράγουα, επιβεβαιώνει την υποχρέωση συνεργασίας των κρατών, για την προαγωγή της διεθνούς πολιτιστικής προόδου⁹².

Οι διαβαθμίσεις της υποχρέωσης συνεργασίας για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών ποικίλλουν με κριτήριο το πλαίσιο λειτουργίας της ως πρωτογενής κανόνας που απορρέει από διεθνή σύμβαση ή παράγωγο δίκαιο διεθνή οργανισμού, το βαθμό δεσμευτικότητας για τα κράτη συμβατικός, εθιμικός κανόνας, γενική αρχή του διεθνούς δικαίου ή διακηρυκτικό δίκαιο, και το πεδίο εφαρμογής σε οικουμενική ή περιφερειακή υποχρέωση.

⁹² Ο Delbruck σημειώνει ότι παρά την αναγνώριση της αναγκαιότητας της διεθνούς συνεργασίας, δεν υπάρχει consensus για τη δεσμευτικότητα μίας γενικής υποχρέωσης συνεργασίας των κρατών, αλλά οι υποχρεώσεις συνεργασίας προσδιορίζονται ειδικότερα από τις διεθνείς συνθήκες, καθώς δεν υπάρχει γενικός ορισμός του περιεχομένου της, καταλήγοντας ότι: *international obligation to cooperate is not a completely empty shell. And it can also be concluded that in the process of developing international obligations to cooperate a number of specific duties to cooperate have reached the status of hard law. But it must also be admitted that the hard law obligations to cooperate share the fate of other binding rules of international law, i.e. that some states still prefer not to comply with the hard law obligations.* J.Delbruck, 'The International Obligation to Cooperate—An Empty Shell or a Hard Law Principle of International Law?— A Critical Look at a Much Debated Paradigm of Modern International Law', in H. P. Hestermeyer, D. Knig, N. Matz-Lück, V. Röben, A. Seibert-Fohr, P.-T. Stoll, S. Vöneky (eds.), *Coexistence, Cooperation and Solidarity, Liber Amicorum Rüdiger Wolfrum*, vol.I, Martinus Nijhoff, 2011, σ.3-16.

Σημαντικό μέσο για την υλοποίησή της αποτελεί η σύναψη διεθνών συμβάσεων και συμφωνιών, ή ανάληψη πολιτικών για την από κοινού διαχείριση και προαγωγή των εκάστοτε σκοπών, είτε κατ' επιταγή άλλης συνθήκης είτε ad hoc. Η Galenskaya⁹³ κατηγοριοποιεί τη δεκαετία του '80 τις συνθήκες αυτές σε α. συνθήκες για προβλήματα που αφορούν τον πολιτισμό, την επιστήμη και της εκπαίδευση, β. συνθήκες για την πολιτιστική συνεργασία, γ. συνθήκες για συγκεκριμένο ζητήματα πολιτιστικής συνεργασίας (κινηματογράφος, βιβλία κτλ.). Αναμφισβήτητα, ο διαχωρισμός αυτός αντανακλά τους βασικούς άξονες των διεθνών συνθηκών. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί η συχνή αδυναμία αυστηρής υπαγωγής τους στις κατηγορίες αυτές, λόγω της συχνής διαπλοκής και ποικιλομορφίας των θεμάτων....

Μέχρι σήμερα, στο πλαίσιο των ΗΕ έχουν κατατεθεί πολυάριθμες πολυμερείς και διμερείς συνθήκες στο πεδίο του πολιτισμού, ενδεικτικές της δραστηριότητας των κρατών. Η πλειονότητα αυτών αναφέρεται στη συνεργασία του πολιτισμού εν γένει, ενώ συχνή είναι και η υπογραφή διεθνών συμφωνιών διμερούς χαρακτήρα για την επιστροφή αγαθών στη χώρα προέλευσης. Μάλιστα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και η συνεργασία κρατών χωρίς καμία γεωγραφική εγγύτητα ενδεικτική της φύσης και διάχυσης των προβλημάτων στο πεδίο του πολιτισμού, που ξεπερνούν ακόμη και τα όρια της περιφερειακής δράσης, αλλά και των πολιτικών επιδιώξεων των κρατών (π.χ. Συμφωνία Μεξικό με Ταϊλάνδη- 2003, Αιθιοπία με Ισραήλ- 2003, Αίγυπτος με Λιθουανία- 2005, Εσθονία με Φιλιππίνες-2005 και Ιαπωνία- 2005, Συρία με Μεξικό - 2004, Λίβανος με Μεξικό -2000, κ.ά.).

Στο πλαίσιο της UNESCO, η συνεργασία στο πεδίο του πολιτισμού αποτελεί ένα από τους διακηρυγμένους σκοπούς της όπως περιγράφεται στο Καταστατικό, καθώς συμβάλλει στις φιλικές σχέσεις μεταξύ των κρατών και την εμπέδωση της ειρήνης και σταθερότητας. Η 5^η Σύνοδος της Γενικής Διάσκεψης (1950) υπογραμμίζει την ανάγκη αποτελεσματικής διεθνούς συνεργασίας, όπως διαμορφώθηκε ήδη στην Κοινωνία των Εθνών και το Διεθνές Γραφείο Μουσείων, με έμφαση σε εκπαιδευτικές, τεχνικές και οικονομικές πτυχές είτε μέσω της υιοθέτησης κατάλληλης νομοθεσίας ή μέσω διεθνών συμφωνιών, με στόχο την προστασία, διαφύλαξη και αποκατάσταση έργων τέχνης και ιστορίας, αρχαιολογικών τοποθεσιών κ.ά.

Η Συνεργασία συνδέεται εν συνεχεία με την έννοια της αλληλεγγύης. Η Διακήρυξη για τις Αρχές της Διεθνούς Πολιτιστικής Συνεργασίας (1966), και παρά το soft law χαρακτήρα της, αναγορεύει την πολιτιστική συνεργασία σε δικαίωμα και υποχρέωση των λαών και των εθνών (αρ.5), επιτυγχάνοντας τον αμοιβαίο εμπλουτισμό των πολιτισμών με σεβασμό της αυθεντικότητας του άλλου (αρ.6). Μέσα από την αμοιβαία αλληλεπίδραση άλλωστε, ενισχύεται ο πλούτος της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και ετερότητας που συνθέτει στο σύνολό του την κοινή κληρονομιά που ανήκει σε ολόκληρη την ανθρωπότητα. Οι αρχές της ειρηνικής συνύπαρξης και φιλίας μεταξύ των λαών, της αμοιβαιότητας, της ισότητας και της μη επέμβασης στα εσωτερικά του κράτους διατρέχουν το κείμενο της Διακήρυξης, που ενσωματώνει τις διεθνείς επιταγές του Χάρτη των ΗΕ, και τις οποίες επαναδιατυπώνει στο πεδίο του πολιτισμού. Παρά ταύτα, όπως σημειώνουν οι Wouters και Vidal το κείμενο δεν έτυχε της απαιτούμενης

⁹³ L.Galenskaya, International Co-operation in cultural Affairs, RCDI, 1986, σ.278 επ

προσοχής, καθώς οι μεταγενέστερες Συμβάσεις δεν παραπέμπουν σε αυτή, ενώ μόνο ο Πολιτιστικός Χάρτης της Αφρικής περιλαμβάνει σχετική αναφορά⁹⁴.

Η συνεργασία αναδεικνύεται σε βασικό πυλώνα της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών ιδίως με τη Σύμβαση του 1970, καθώς αναγνωρίζεται ως το πιο αποτελεσματικό μέσο για την αποτροπή των αυξανόμενων απειλών (αρ.2), και την επανόρθωση σε περίπτωση παράνομης διακίνησης αγαθών. Εν συνεχεία, η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά θεμελιώνει τη διεθνή προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στη δημιουργία ενός συστήματος διεθνούς συνεργασίας και βοήθειας για την συνδρομή των συμβαλλόμενων μερών στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν και να ταυτοποιήσουν τα προστατευόμενα αγαθά (αρ.7). Η αμοιβαία βοήθεια και συνδρομή αποτελούν έτσι τη βάση για την οικοδόμηση ενός συστήματος προστασίας των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η δημιουργία ενός καθεστώτος προστασίας για τη διαχείριση του κοινού συμφέροντος, δηλαδή την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για τις μελλοντικές γενιές, αποτελεί την προστιθέμενη αξία της Σύμβασης. Χωρίς αυτό, τόσο η συγκεκριμένη αναφορά όσο και η Σύμβαση στο σύνολό της θα περιοριζόταν σε μία συντηρητική θέαση της προστασίας.

Η γενική υποχρέωση συνεργασίας διέπει και ολόκληρο το πλαίσιο προστασίας της ενάλιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Από τη Σύμβαση του Μοντέγκο Μπέυ ως τη Σύμβαση της UNESCO, τα κράτη έχουν υποχρέωση προστασίας των πολιτιστικών αγαθών και προς επίτευξη του στόχου αυτού οφείλουν να συνεργάζονται. Τέλος, και η Σύμβαση του 2005, θέτει ως γενική αρχή τη διεθνή αλληλεγγύη και συνεργασία για τη διαφύλαξη και προαγωγή της πολιτιστικής δημιουργίας.

Σημαντική είναι και η συμβολή των Συστάσεων της UNESCO, καθώς επαναλαμβάνουν την σπουδαιότητα της διακρατικής άμιλλας και συνεργασίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προστασία των ιστορικών και περιοχών, για την οποία όχι μόνο υπογραμμίζεται η υποχρέωση διεθνούς συνεργασίας, αλλά προσδιορίζονται βασικοί άξονες για την υλοποίησή της. Στο πλαίσιο αυτό, η πολυμερής ή διμερής συνεργασία μπορεί να λάβει τη μορφή ανταλλαγής πληροφοριών για επιστημονικές και τεχνικές δημοσιεύσεις, την διοργάνωση σεμιναρίων, την ανταλλαγή επιστημονικού, τεχνικού και διοικητικού δυναμικού, την κοινή δράση για την αντιμετώπιση της ρύπανσης, την υλοποίηση ευρείας κλίμακας σχεδίων για την διαφύλαξη, ανοικοδόμηση και αποκατάσταση ιστορικών περιοχών, τη δημιουργία δικτύων ανταλλαγής γνώσεων (knowledge- sharing) και ενίσχυσης των ικανοτήτων (capacity- building). Επιπλέον, προβάλλεται η ανάγκη δημιουργίας κοινών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, και σύναψης διεθνών συμφωνιών για τη νομική συνδρομή μεταξύ των κρατών και την πρόληψη των αδικημάτων...

Πέραν των συμβατικών ρητρών, η UNESCO υπήρξε αρωγός στην προσπάθεια εναρμόνισης των πολιτιστικών πολιτικών και συνεργασίας μεταξύ των κρατών μέσα από την υλοποίηση διακυβερνητικών διασκέψεων. Η Διάσκεψη της Βενετίας (1970) αποτέλεσε την πρώτη έκφραση μιας νέας αντίληψης για την πολιτιστική προστασία. Η

⁹⁴ J. Wouters, M. Vidal, 'UNESCO and the Promotion of Cultural Exchange and Cultural Diversity', in A.A.Abas, 2007 σ. 153-4

ανάγκη εκδημοκρατισμού του πολιτισμού, ενίσχυσης της πρόσβασης και συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, και διαφύλαξης των πολιτιστικών αξιών, διεύρυναν την αντίληψη για τον πολιτισμό συνδέοντάς τον άμεσα με την ζωή των πληθυσμών, αλλά και την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Οι Διασκέψεις του Ελσίνκι (1972), της Υογυακάρτα (1973), Accra (1975), Bogota (1978), Βαγδάτης (1981) αποτέλεσαν διεθνή fora, συζήτησης και μελέτης των ζητημάτων αυτών σε περιφερειακό επίπεδο, που αποτέλεσαν τις βασικές θεματικές συζήτησης της Διάσκεψης του Μεξικού που ακολούθησε το 1982 και ολοκλήρωσε την «πρώτη δεκαετία για την πολιτιστική ανάπτυξη».

Πέραν του διεθνή διαλόγου, οι περιοδικές αυτές συναντήσεις ανέδειξαν τα ζητήματα του πολιτισμού, στην agenda των κρατών. Σύμφωνα με την Τελική Έκθεση της Διάσκεψης του Μεξικού, η κατάσταση των εθνικών δομών στο πεδίο του πολιτισμού είναι σε εμβρυακό στάδιο τη δεκαετία '70, καθώς αρκετά κράτη στερούνται κυβερνητικής εκπροσώπησης, αφού τα ζητήματα του πολιτισμού διαχειρίζονται είτε διοικητικές υπηρεσίες είτε υπουργεία με παρεμπόπτουσες αρμοδιότητες στο πεδίο αυτό, ενώ συγκεχυμένες παρέμεναν και οι αντίστοιχες αρμοδιότητες και πολιτικές⁹⁵. Η Διάσκεψη ενδυνάμωσε την πολιτιστική συνεργασία, η οποία χαρακτηρίζεται ως παράγοντας αμοιβαίας ανοχής (tolerance), διεθνούς κατανόησης και προόδου μεταξύ των λαών και ειρήνης των εθνών, τονίζοντας την αναγκαιότητα ανάληψης συναφών πρωτοβουλιών σε οικουμενικό, περιφερειακό, διαπεριφερειακό και υπο-περιφερειακό επίπεδο. *Ο σεβασμός άλλωστε, της πολιτιστικής ταυτότητας, αξίας και σημασίας κάθε πολιτισμού, της κρατικής κυριαρχίας αποτελούν προαπαιτούμενα για την συνεργασία, αφού στις συνεργατικές σχέσεις μεταξύ των εθνών, κάθε μορφή υποταγής ή αντικατάστασης ενός πολιτισμού από άλλο θα πρέπει να αποφεύγεται, ενώ είναι επίσης σημαντικό να αποκατασταθεί η ισορροπία μεταξύ των, ώστε οι λιγότερο γνωστοί πολιτισμοί, ιδίως ορισμένων αναπτυσσόμενων χωρών, να διαδίδονται ευρύτερα σε όλες τις χώρες.*⁹⁶

Έτσι, από το 'διεθνές δίκαιο της συνύπαρξης' και της μη επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα ενός κράτους, η έμφαση δίδεται στο 'διεθνές δίκαιο της συνεργασίας' που βασίζεται στη συνειδητοποίηση του κοινού ενδιαφέροντος και των κοινών αξιών. Με βάση τα παραπάνω, η υποχρέωση διεθνούς συνεργασίας που διέπει το σύνολο των διεθνών σχέσεων των κρατών, εκτείνεται στο πεδίο του πολιτισμού γενικά και την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, ειδικότερα, άλλοτε ως συμβατική δέσμευση και άλλοτε ως γενική αρχή του διεθνούς δικαίου.

Σε περιφερειακό επίπεδο, η γεινίαση και εγγύτητα των κοινωνικοπολιτικών και πολιτισμικών συστημάτων μεταξύ των χωρών επιτρέπουν συχνά την ευκολότερη συνεργασία τους στο πεδίο του πολιτισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ευρωπαϊκή περιφέρεια, όπου το Συμβούλιο της Ευρώπης αποτέλεσε βασικό αρωγό της

⁹⁵ Σύσταση για την Προστασία των κινητών Πολιτιστικών Αγαθών, 28 Νοέμβρη 1978, παρ. 25 επ.. Ομοίως και παρ. 31 Σύσταση σχετικά με τη διατήρηση των πολιτιστικών αγαθών που απειλούνται με εξαφάνιση από δημόσια ή ιδιωτικά έργα, 19 Νοέμβρη 1968.

⁹⁶ Παρ. 43-50, Mexico City Declaration on Cultural Policies World Conference on Cultural Policies, Mexico City, 26 July - 6 August 1982. Για τη σύνδεση της πολιτιστικής συνεργασίας με την ανάπτυξη βλέπε και K. Karanko, Cultural Cooperation as a Dimension of Development Cooperation, (1992) 1 Nordic Journal of African Studies 2 : 58-62

πολιτιστικής συνεργασίας, υλοποιώντας σήμερα πληθώρα προγραμμάτων που ενισχύουν τις κοινές δραστηριότητες μεταξύ των συμβαλλόμενων κρατών– όπως ενδεικτικά, οι ευρωπαϊκές πολιτιστικές διαδρομές, ευρωπαϊκές μέρες κληρονομιάς, η δικτυακή βάση καταγραφής των εθνικών πολιτιστικών πολιτικών, η ενίσχυση της εκπαίδευσης για την κληρονομιά κ.ά.

Η Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Σύμβαση (1954) την επαύριον του πολέμου αποτελεί πρώιμη μαρτυρία της πολιτιστικής συνεργασίας στο χώρο της Ευρώπης. Η Σύμβαση καλεί τα συμβαλλόμενα κράτη να διαβουλεύονται στο πλαίσιο του οργανισμού και να αναπτύσσουν συντονισμένη δράση για την προαγωγή πολιτιστικών δραστηριοτήτων ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος (αρ.3). Το πολιτιστικό ενδιαφέρον των κρατών ‘συλλογικοποιείται’, καθώς μετατοπίζεται από την προστασία των εθνικών πολιτιστικών αγαθών ως τμήμα της παγκόσμιας κληρονομιάς, στην προστασία και από κοινού διαχείριση της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέσα από την αμοιβαία συνεργασία και εναρμόνιση των πολιτικών επιτυγχάνεται η προστασία και προαγωγή της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, αφού κάθε κράτος πρέπει να θεωρεί τα αγαθά ευρωπαϊκής πολιτιστικής αξίας που βρίσκονται υπό τον έλεγχό τους ως αναπόσπαστο τμήμα της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, και να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία τους (αρ.5). Η αναφορά αυτή δε συνεπάγεται κάποια εκχώρηση αρμοδιοτήτων ή κυριαρχίας του κράτους υπέρ ενός του ευρωπαϊκού πλαισίου προστασίας. Αντίθετα, μαρτυρά την πολιτιστική εγγύτητα, την ετοιμότητα και ‘ωριμότητα’ των συμβαλλόμενων κρατών για την ανάληψη κοινής δράσης.

Ειδικότερα, η υποχρέωση συνεργασίας, και δη ως βασική αρχή προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, ενσωματώνεται στην Σύμβαση για την αρχαιολογική κληρονομιά (1969). Έτσι, κάθε κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση, στο πλαίσιο των δεσμεύσεων που απορρέουν από τη Σύμβαση, να συνεργάζεται ενεργά με τα άλλα κράτη (αρ.7). Η υποχρέωση αυτή επεκτείνεται σε κάθε επίπεδο (πολιτικό και διοικητικό) και στάδιο προστασίας προκειμένου για την αρχιτεκτονική κληρονομιά σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γρανάδα (1985).

Παραμένοντας στον ευρωπαϊκό χώρο, η πολιτιστική συνεργασία αποτελεί αρχικά στοιχείο των σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης μεταξύ των κρατών μελών, αλλά και με τρίτες χώρες, ενώ σταδιακά μετεξελίσσεται σε αναγκαίο στοιχείο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτιστική διάσταση της συνεργασίας ενδυναμώνεται με την ενσωμάτωση σχετικών ρητρών συνεργασίας σε διεθνείς συμφωνίες, ή την εκπόνηση προγραμμάτων κτλ. Ωστόσο, η πολιτιστική συνεργασία εντός της Ένωσης, γίνεται αντιληπτή ως πραγματικότητα παρά ως αναγκαιότητα. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, σηματοδότησε μία ολική μεταστροφή των κρατών στο πεδίο αυτό με αποτέλεσμα η πολιτιστική συνεργασία να αποκτά τη δική της αυτονομία και να χαρακτηρίζεται ως ένας στρατηγικός «τρίτος πυλώνας» πέραν της πολιτικής και της οικονομίας. Μάλιστα, σε γενικές γραμμές, η ευρωπαϊκή πολιτιστική συνεργασία, ιδίως σε εξειδικευμένα ζητήματα, έχει μετατοπιστεί από την άμεση κυβερνητική δράση στην υποστήριξη δραστηριοτήτων που προτείνονται από ιδιωτικούς ή μη κερδοσκοπικούς πολιτιστικούς οργανισμούς, καθώς τα κράτη τείνουν να εμπλέκονται στη διεθνή πολιτιστική συνεργασία έχοντας πολιτικούς και όχι πολιτιστικούς στόχους. Εντούτοις, η ενσωμάτωση της διακυβερνητικής πρωτοβουλίας του Σήματος

Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς στις δράσεις της Ένωσης αποσκοπεί στην ενίσχυση της ευρωπαϊκής ταυτότητας και του διαπολιτισμικού διαλόγου⁹⁷ στο πλαίσιο της ΕΕ.

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται εμφανές ότι η υποχρέωση συνεργασίας έχει ενσωματωθεί στο πεδίο πολιτισμού, τόσο σε οικουμενικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, όπου η εγγύτητα των κρατών ενισχύει την κατανόηση και αλληλεγγύη των κρατών, ενώ αναδεικνύεται σε θεμέλιο της σύγχρονης πολιτιστικής προστασίας.

⁹⁷ Τα αμερικανικά κράτη κατέχουν τα πρωτεία στην περιφερειακή πολιτιστική συνεργασία, καθώς οι πρώτες σημαντικές πρωτοβουλίες καταγράφονται από τις αρχές του 20ου αιώνα⁴⁸². Το Σύμφωνο Roerich παρότι αποτελεί τη πιο γνωστή, δεν αποτελεί τη μοναδική πρωτοβουλία στην αμερικανική ήπειρο για τη συνεργασία στο πεδίο του πολιτισμού, που τροφοδοτήθηκε ιδιαίτερα από την Παναμερικανική κίνηση. Εκκινώντας από το πεδίο των 'low politics' (συνεργασία για εκπαιδευτικά ιδρύματα και χρήση ισπανικής/αγγλικής γλώσσας στους θεσμούς αυτούς, Παν-Αμερικανικές Επιστημονικές Διασκέψεις), η συνεργασία στο πεδίο του πολιτισμού κλιμακώνεται. Η Σύμβαση για την Προαγωγή των Δι-Αμερικανικών Πολιτιστικών Σχέσεων του Μπουένος Άιρες (1936). Η συνεργασία αποτελεί έτσι κατεξοχήν πολιτικό και διπλωματικό μέσο και στοχεύει στην ενίσχυση της αλληλεγγύης στην αμερικανική ήπειρο, ιδίως υπό την απειλή του γερμανικού επεκτατισμού του μεσοπολέμου, αλλά και της Σοβιετικής Ένωσης την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου.

Από την άλλη πλευρά, η ενθάρρυνση της πολιτιστικής συνεργασίας συναντάται και στον Αφρικανικό πολιτιστικό χάρτη. Ο σεβασμός της εθνικής ιδιαιτερότητας και αυθεντικότητας στο πεδίο του πολιτισμού συμπληρώνεται με την αρχή της ανταλλαγής και διάδοσης πολιτιστικών πρακτικών και εμπειριών μεταξύ των κρατών στο πεδίο της πολιτιστικής από-αποικιοποίησης (αρ.2). Η δι-αφρικανική πολιτιστική συνεργασία αποσκοπεί στην αμοιβαία κατανόηση των εθνικών πολιτισμών και τον εμπλουτισμό της αφρικανικής πολιτιστικής ποικιλομορφίας, μέσα από κοινές πολιτιστικές δράσεις και διάδραση (διενέργεια κοινών συζητήσεων, ανταλλαγή πληροφοριών, τεκμηρίωσης, πολιτιστικού υλικού, ακαδημαϊκές/ επιστημονικές ανταλλαγές κ.ά.). Το 2006, ο Χάρτης για την Πολιτιστική Αναγέννηση της Αφρικής διατήρησε το βασικό πλαίσιο υποχρεώσεων, ενώ η πολιτιστική συνεργασία ενθαρρύνεται με στόχο την ενίσχυση της αφρικανικής ενότητας και την καλύτερη κατανόηση μεταξύ των λαών. Σκοπός της 'αναγέννησης' αυτής αποτελεί η εμπέδωση των αφρικανικών πολιτιστικών ταυτοτήτων, η αποκατάσταση της ιστορικής μνήμης και η διαμόρφωση μίας κοινής παναφρικανικής αντίληψης (Pan-Africanism).

ΣΥΝΟΨΗ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών αναπτύσσεται από το κυρίαρχο κράτος στο πλαίσιο της χωρικής του αρμοδιότητας. Εντούτοις, κάποια πολιτιστικά αγαθά ή για την ακρίβεια σύνολα ακίνητων μνημείων ή πολιτιστικών τοπίων, εκτείνονται στο έδαφος δύο ή περισσότερων κρατών. Τα κράτη αυτά καλούνται να διαμορφώσουν μια ολοκληρωμένη πολιτική για την προώθηση της διασυνοριακής συνεργασίας στον πολιτιστικό τομέα ενισχύοντας την ειρηνική συνύπαρξη και διάλογο μεταξύ των δύο λαών και των ντόπιων πληθυσμών, αλλά και την αποτελεσματικότητα των μέτρων προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά περιέχει μία περιορισμένη αναφορά σχετικά με την συμπερίληψη στον Κατάλογο ενός ακινήτου το οποίο βρίσκεται σε αμφισβητούμενο έδαφος⁹⁸ αντικείμενο διεκδίκησης από περισσότερα από ένα κράτη (αρ.11). Η εγγραφή του Ναού Preah Vihear το 2008, που βρίσκεται στο επίκεντρο της διασυνοριακής διαφοράς μεταξύ Καμπότζης και Ταϊλάνδης, τυροδότησε εκ νέου τις σχέσεις των δύο κρατών, με αποτέλεσμα τη προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο. Το Διεθνές Δικαστήριο στην πρώτη απόφασή του το 1962 αναγνώρισε την κυριότητα του Ναού στην Καμπότζη, ενώ το 2011, σε συνέχεια της έντονης (πολιτικής και στρατιωτικής) αντίδρασης της Ταϊλάνδης στην εγγραφή του Ναού στον Κατάλογο, η πρώτη προσέφυγε εκ νέου με αίτημα ερμηνείας της προηγούμενης απόφασης. Η περίπτωση του Ναού αποδεικνύει έμπρακτα την ανάγκη συνεργασίας των κρατών για την προστασία διασυνοριακών αγαθών, και τους κινδύνους για την ακεραιότητα των αγαθών από την έλλειψή της.

Η εφαρμογή της Σύμβασης και η διαρκής επεξεργασία των Επιχειρησιακών Οδηγιών της Επιτροπής, επέτρεψε την υποβολή κοινών ή ενιαίων υποψηφιοτήτων για διασυνοριακά ή διαδοχικά αγαθά στην εδαφική επικράτεια ενός ή περισσότερων κρατών (διαδοχικά διασυνοριακά αγαθά) με πολιτιστική, κοινωνική ή λειτουργική σύνδεση μεταξύ των, ως τμήμα μίας πολιτιστικής ενότητας. Πρόκειται δηλαδή, για αγαθά που βρίσκονται στα σύνορα γειτονικών κρατών, ξεπερνώντας τα εδαφικά όρια ενός κράτους, ενώ ως διαδοχικά προσδιορίζονται σύνολα αγαθών που συνδέονται 'πολιτιστικά' μεταξύ τους, αποτελούν τμήμα μίας ευρύτερης ομάδας και εντοπίζονται σε δύο ή περισσότερα κράτη⁹⁸. Στις περιπτώσεις αυτές τα κράτη καλούνται όχι μόνο να υποβάλλουν από κοινού αίτηση για την εγγραφή των αγαθών αυτών στον Κατάλογο, αλλά και να προβούν στην από κοινού διαχείρισή τους μέσω π.χ. κοινών επιτροπών διαχείρισης⁹⁹.

⁹⁸ Συγκεκριμένα στις Κατευθυντήριες Γραμμές της Επιτροπής χαρακτηρίζονται ως «Serial properties will include two or more component parts related by clearly defined links: Component parts should reflect cultural, social or functional links over time that provide, where relevant, landscape, ecological, evolutionary or habitat connectivity». Παρ. 137

⁹⁹ Πετυχημένο παράδειγμα κοινής εγγραφής αποτελεί η Γεωδαιτική Αψίδα Struve, ένα σύνολο 34 πολιτιστικών στοιχείων, σε δέκα κράτη, με ταυτόχρονη υπαγωγή τους σε φορέα κοινής διαχείρισης (Επιτροπή Συντονισμού). Ομοίως, το 2005, η προστασία των 'Καμπαριών' στις Βαλωνίες και τη Φλάνδρα, αντιπροσωπευτικών έργων της αστικής αρχιτεκτονικής του 13ου αιώνα με έντονα ιστορικοπολιτικό χαρακτήρα, επεκτάθηκε και στη Γαλλία ως κοινή εγγραφή των δύο κρατών. Εγγραφές διασυνοριακών πολιτιστικών αγαθών στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς υπάρχουν επίσης από την Αργεντινή και Βραζιλία (προστασία πολιτιστικών αγαθών των Ιησουϊτικών Αποστολών των

Η διασυνοριακή συνεργασία για την προστασία πολιτιστικών αγαθών έλαβε ιδιαίτερο περιεχόμενο στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού χώρου. Η Σύμβαση για την Προστασία των Τοπίων στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, έδωσε νέα ώθηση στην συνεργασία μεταξύ των κρατών υπό την έννοια της από κοινού οργάνωσης και διαχείρισης της προστασίας πολιτιστικών τοποθεσιών, την δημιουργία πολιτιστικών διαδρομών, ενώ και στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκπονούνται και χρηματοδοτούνται προγράμματα με στόχο τη συνεργασία μεταξύ των κρατών για την προστασία διασυνοριακών πολιτιστικών αγαθών (π.χ. Interreg).

Η Σύμβαση για την ενάλια κληρονομιά (2001) ανάγει τη διεθνή συνεργασία σε βασικό πυλώνα της προστασίας. Στο πλαίσιο αυτό, προσδιορίζει επίσης ειδικές υποχρεώσεις συνεργασίας μεταξύ των κρατών, στις θαλάσσιες ζώνες εκτός της εδαφικής κυριαρχίας, ή όπου ασκούνται μόνο ορισμένες λειτουργικές αρμοδιότητες, εισάγοντας ένα σύστημα πολυμερούς συντονισμού προς όφελος της ανθρωπότητας. Από την υποχρέωση διαβούλευσης, συντονισμού και ανταλλαγής πληροφοριών σχετικά με τα ενάλια αγαθά, ως τη λήψη μέτρων και τη διενέργεια ερευνών, μελετών και έργων συντήρησης, την καταγραφή και την παρουσίαση των εν λόγω αγαθών, τα κράτη οφείλουν να δρουν ή έστω να αποφασίζουν από κοινού. Ταυτόχρονα, το Κράτος Συντονιστής δεν πράττει με γνώμονα το ατομικό συμφέρον, αλλά το συλλογικό. Το ειδικό αυτό πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ των κρατών γίνεται κατανοητό και δικαιολογείται από την προτεραιότητα που δίνεται στην *in situ* προστασία των ενάλιων πολιτιστικών αγαθών, καθώς και την απαγόρευση οικονομικής εκμετάλλευσης των ενάλιων αγαθών (αρ.2 παρ.5, Κανόνας 1). Ως εκ τούτου η συνεργασία αποσκοπεί στην επίτευξη του στόχου αυτού, που δεν είναι άλλος από την διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς στο βυθό, στόχος που απαιτεί σημαντική δαπάνη πόρων και τεχνογνωσία. Ουσιαστικά, η Σύμβαση δημιουργεί ένα ρυθμιστικό πλαίσιο για το συντονισμό των κρατών και την ανάληψη κοινής δράσης, με αποτέλεσμα η προστασία της ενάλιας κληρονομιάς να θεμελιώνεται στην υποχρέωση συνεργασίας μεταξύ των κρατών (αρ.2.2).

Ως εκ τούτου, αναδύεται η κοινή διαχείριση πολιτιστικών αγαθών που αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα διαφύλαξης και προβολής, όχι μόνο των ίδιων των αγαθών, αλλά και της ενότητας τους με το πολιτιστικό πλαίσιο αναφοράς τους, μετατρέποντάς τα *ipso facto* σε σύμβολα της κοινής κληρονομιάς.

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών συχνά απαιτεί τη συντονισμένη δράση των κρατών λόγω της φύσης των προβλημάτων που ξεπερνούν τα όρια ενός κράτους. Η παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών αποτελεί το αντιπροσωπευτικότερο και βασικότερο πρόβλημα, όπου η συνεργασία των κρατών είναι αναγκαία στο πεδίο της πρόληψης και της αποκατάστασης, ιδίως με την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στη χώρα προέλευσης. Πέραν των εθνικών μέτρων που τα κράτη οφείλουν να λάβουν (υιοθέτηση νομικού πλαισίου προστασίας, καταγραφή των αγαθών, επίβλεψη

Γουαρινών), Αυστρία και Ουγγαρία για την πολιτιστική τοποθεσία Fert / Neusiedlersee, τη Πορτογαλία και Ισπανία, Γερμανία και Πολωνία, Ιταλία και Αγία Έδρα, Ιταλία και Ελβετία, την πρόσφατη κοινή εγγραφή Αυστρίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Σλοβενίας, Ελβετίας για την προστασία 111 σειριακών/διαδοχικών προϊστορικών σπιτιών πάνω σε πασσάλους στις Άλπεις, καθώς και την εγγραφή από την Γκάμπια και τη Σενεγάλη για την προστασία των 'Πέτρινων Κύκλων'.

αρχαιολογικών ανασκαφών, απαγόρευση εξαγωγής χωρίς τα απαραίτητα πιστοποιητικά, κ.ά.), τα κράτη αναλαμβάνουν ειδικές υποχρεώσεις συνεργασίας.

Ακολουθώντας, κάθε κράτος που πλήττεται από παράνομη ανασκαφή ή εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών, μπορεί να 'ενεργοποιεί' αυτό το σύστημα συλλογικής βοήθειας της Σύμβασης 1970. Σύμφωνα με το αρ. 9, τα κράτη αναλαμβάνουν να συμμετέχουν στη διεθνή προσπάθεια εντοπισμού τους με την υιοθέτηση μέτρων ελέγχου των εξαγωγών, εισαγωγών ή εν γένει του διεθνούς εμπορίου επί των συγκεκριμένων αγαθών. Μάλιστα, τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν ακόμη και προσωρινά μέτρα¹⁰⁰.

Ταυτόχρονα, τα κράτη πρέπει να διασφαλίζουν τη συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων υπηρεσιών για την αποκατάσταση και επιστροφή των αγαθών, την αποδοχή αιτημάτων επιστροφής και τη διευκόλυνση της επιστροφής τους (αρ.13)¹⁰¹.

Οι ειδικές πτυχές της συνεργασίας για την πρόληψη και αποκατάσταση της παράνομης εμπορίας πολιτιστικών αγαθών περαιτέρω προσδιορίζονται μέσα από διμερείς διεθνείς συμφωνίες, είτε σε εφαρμογή της Σύμβασης του Παρισιού, είτε ad hoc. Πρόκειται συχνά για Μνημόνια Συνεργασίας, με βασικά στοιχεία την απαγόρευση εισαγωγής αγαθών χωρίς τα απαιτούμενα πιστοποιητικά, την επιστροφή αγαθών που εμπεριέχονται στους «Ειδικούς Καταλόγους», την παροχή τεχνικής βοήθειας, την δυνατότητα ανταλλαγών αρχαιολογικών αντικειμένων για πολιτιστικούς, εκθεσιακούς, εκπαιδευτικούς και επιστημονικούς σκοπούς, χωρίς να βλάπτεται η πολιτιστική

¹⁰⁰ Σχετικά, οι ΗΠΑ έχουν υιοθετήσει ειδική νομοθεσία για την εφαρμογή των ειδικών υποχρεώσεων συνεργασίας στο πεδίο της παράνομης διακίνησης, με την έγκριση της «Πράξης Εφαρμογής της Σύμβασης» το 1983. Στο πλαίσιο αυτό συστάθηκε και Συμβουλευτική Επιτροπή για τα Πολιτιστικά Αγαθά, η οποία επιλαμβάνεται των αιτημάτων των τρίτων κρατών σχετικά με κλαπέντα ή παράνομα εξαχθέντα αγαθά. Ως βασικό κράτος – αγορά πολιτιστικών αγαθών, άλλωστε, η υλοποίηση των διεθνών της υποχρεώσεων θεωρήθηκε επιβεβλημένη λόγω των επιπτώσεων στις διεθνείς σχέσεις.

Συγκεκριμένα κατά την υιοθέτηση της Πράξης στη Γερουσία υπογραμμίστηκε ότι :

The legislation is important to our foreign relations, including our international cultural relations. ... The governments which have been victimized have been disturbed at the outflow of these objects to foreign lands, and the appearance in the United States of objects has often given rise to outcries and urgent requests for return by other countries. The United States considers that on grounds of principle, good foreign relations, and concern for the preservation of the cultural heritage of mankind, it should render assistance in these situations..

Μάλιστα, οι ΗΠΑ επιδεικνύουν πνεύμα συνεργασίας μέσα από την υλοποίηση των ειδικών αυτών συμβατικών υποχρεώσεων και την επιβολή έκτακτων μέτρων ελέγχου για τη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών σε κίνδυνο, κατόπιν αιτήματος των κρατών προέλευσης, όπως του Ελ Σαλβαδόρ (1987), της Βολιβίας (1989), το Μάλι (1990), της Γουατεμάλα (1991), το Μάλι (1993), της Καμπότζης (1999), της Κύπρου (1999) κ.ά. Ειδικότερα, τα κράτη στο αίτημά τους, κατ' εφαρμογή της Σύμβασης του 1970 (αρ.9), πρέπει να εξειδικεύουν τα αγαθά για τα οποία απαιτείται η λήψη προσωρινών μέτρων λόγω των έκτακτων περιστάσεων, ενώ το κράτος αποδέκτης του αιτήματος από την πλευρά του οφείλει να ενισχύσει τους ελέγχους επί των αγαθών αυτών. Έτσι, στην περίπτωση της Κύπρου κρίθηκε απαραίτητη η υιοθέτηση πρόσθετων μέτρων για την εισαγωγή αγαθών βυζαντινού και εκκλησιαστικού εθνολογικού χαρακτήρα, στην περίπτωση του Μάλι, οι περιορισμοί αφορούσαν αρχαιολογικά αγαθά από την περιοχή της κοιλάδας του Νίγηρα και του γκρεμού Bandiagara, ενώ για τη Βολιβία, τα μέτρα αφορούσαν σε αγαθά εθνολογικού χαρακτήρα της κοινότητας Κορόμα. Παρατηρείται έτσι, ότι πρόκειται για μέτρα που λαμβάνονται σε ειδικές περιστάσεις απειλής συγκεκριμένων κατηγοριών αγαθών.

¹⁰¹ Βλέπε και Κεντρο-Αμερικανική Σύμβαση για την επιστροφή αρχαιολογικών, ιστορικών και καλλιτεχνικών αντικειμένων, Γουατεμάλα 1995, αρ.2

κληρονομιά της χώρας, αλλά και τη χορήγηση αδειών σε ακαδημαϊκούς, ερευνητές και άλλους ενδιαφερόμενους για τη μελέτη του υλικού στα μουσεία.

Διαφαίνεται από τα παραπάνω, ότι η διεθνής συνεργασία αποτελεί προϋπόθεση και αναγκαίο όρο, όχι μόνο για τον έλεγχο τον εισαγωγών των πολιτιστικών αγαθών, αλλά κυρίως για την επιστροφή τους στη χώρα κτήσης¹⁰².

Η απαγόρευση της παράνομης διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών συνδέεται άρρηκτα με το δικαίωμα επιστροφής των παράνομα εξαχθέντων, μεταβιβασθέντων ή κλαπέντων αγαθών στη χώρα προέλευσης. Η αποδοχή της Σύμβασης της UNESCO 1970 και δη από τα ισχυρότερα κράτη διακινητές πολιτιστικών αγαθών αναδεικνύει την διευρυνόμενη συναντίληψη των κρατών στο πεδίο αυτό, σχετικά με την ρύθμιση της διακίνησης των αγαθών, τη λήψη προληπτικών μέτρων, και τη συνδρομή τους για την επιστροφή τους στα κράτη από τα οποία έχουν παράνομα αποσπαστεί. Καίρια είναι άλλωστε, η αναγνώριση του απαράγραπτου δικαιώματος του κράτους να κατατάσσει και να κηρύσσει ως αναπαλλοτρίωτα ορισμένα πολιτιστικά αγαθά. Εντούτοις, η απουσία ρητής νομικής δέσμευσης επιστροφής, αντί της διευκόλυνσης και συνδρομής για την ανάκτηση, αγαθών που έχουν εξαχθεί παράνομα, σε συνδυασμό με την μη αναδρομικότητα των συμβατικών κανόνων, συρρικνώνουν σημαντικά το πεδίο εφαρμογής της. Αξίζει να σημειωθεί δε, ότι ακόμη και σε αυτές τις περιπτώσεις, οι συμφωνίες επιστροφής πολιτιστικών αγαθών σπάνια δημοσιοποιούνται, ενώ συχνά υπερτερεί ο εξωδικαιϊκός και οικειοθελής χαρακτήρας των επιστροφών.

Από την άλλη πλευρά, η επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης, καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής, καθώς διαμορφώνεται ένα πλαίσιο διαδικασιών με κατεξοχήν πολιτικό χαρακτήρα. Πρόκειται, όπως ήδη ελέχθη, ιδίως για αιτήματα κρατών που διαμορφώθηκαν μετά την ανεξαρτητοποίησή τους. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη τείνουν να συνάπτουν διμερείς συνθήκες για την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών στο πλαίσιο προαγωγής των φιλικών σχέσεων μεταξύ των κρατών. Η τάση αυτή αποτυπώνει στην πράξη την υποχρέωση συνεργασίας μεταξύ των κρατών, που απορρέει τόσο από διεθνείς συμβάσεις, όσο και άλλα κείμενα. Ήδη έγινε αναφορά στην υποχρέωση συνεργασίας στο πεδίο του πολιτισμού. Στο ίδιο πλαίσιο, οι αποφάσεις της ΓΣ επαναλαμβάνουν την ανάγκη συνεργασίας μεταξύ των κρατών για την επίλυση διαφορών που αναδύονται σχετικά με τα πολιτιστικά αγαθά. Η κοινή αυτή πεποίθηση των κρατών διατυπώνεται και σε Συστάσεις της UNESCO, με αντιπροσωπευτικότερη τη Σύσταση του 1964, σύμφωνα με την οποία τα κράτη μέλη πρέπει να συνεργάζονται διασφαλίζοντας ή διευκολύνοντας την αποκατάσταση ή επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που έχουν εξαχθεί παράνομα, διαδικασία που σε κάθε

¹⁰² Το ζήτημα της επιστροφής ή αποκατάστασης των πολιτιστικών αγαθών τίθεται ως προς δύο διαφορετικές αφετηρίες: η πρώτη αφορά τα πολιτιστικά αγαθά που έχουν εξαχθεί παράνομα και εμπίπτουν στο κανονιστικό πλαίσιο της Σύμβασης 1970 και η δεύτερη, πολιτιστικά αγαθά που έχουν εξαχθεί πριν την θέση σε ισχύ ή σε κάθε περίπτωση εκπίπτουν του πεδίου εφαρμογής της. Ειδικά στην δεύτερη περίπτωση, παρά τις προσπάθειες των παγκόσμιων μουσείων να υπογραμμίσουν το ρόλο και τη σημασία τους για την προαγωγή της πολιτιστικής κληρονομιάς, το αίτημα για τον επαναπατρισμό των πολιτιστικών αγαθών είναι δύσκολο να αποσιωπηθεί.

περίπτωση πραγματοποιείται σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο του κράτους στην επικράτεια του οποίου βρίσκονται¹⁰³.

Για τη θεμελίωση όμως ενός εθιμικού κανόνα απαιτείται ταυτόχρονα και ομοιόμορφη και μακρόχρονη πρακτική. Γενικά, τα κράτη υπήρξαν εξαιρετικά διστακτικά στην επιστροφή πολιτιστικών αγαθών στις χώρες κτήσης, λόγω της προσπάθειας διαφύλαξης των παγκόσμιων μουσείων στα μητροπολιτικά κέντρα των βασικών χωρών εισαγωγής. Η απουσία διεθνών μηχανισμών και η προσπάθεια διευκόλυνσης της επιστροφής αγαθών που δεν υπάγονται στο συμβατικό πλαίσιο του 1970, οδήγησαν στη δημιουργία της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Προαγωγή της Επιστροφής πολιτιστικών αγαθών στα κράτη προέλευσης ή για την επανόρθωσή τους σε περιπτώσεις παράνομης οικειοποίησης τους (1978)¹⁰⁴.

Λαμβάνοντας υπόψη τις εν γένει αδυναμίες του συστήματος προστασίας, ιδιαίτερα για τον έλεγχο της διασυνοριακής κίνησης των πολιτιστικών αγαθών, βλέπουμε ότι αν κινηθούμε στο πρότυπο της Σύμβασης της Βασιλείας για τον έλεγχο των διασυνοριακών

¹⁰³ Απουσία συμβατικής υποχρέωσης επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών, κρίνεται σκόπιμη η διερεύνηση εθιμικής θεμελίωσής της. Από το 1972 έως σήμερα, 23 Αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης καλούν τα κράτη να υιοθετήσουν συγκεκριμένα μέτρα για την πρόληψη και αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης των αγαθών αυτών, προβάλλοντας την ανάγκη δημιουργίας εθνικού κανονιστικού πλαισίου, εκπαίδευσης των αστυνομικών και τελωνειακών αρχών, καταγραφής των αγαθών σε βάσεις δεδομένων, και τη δημιουργία συστημάτων ταυτοποίησης κτλ. Η ατομία των κρατών να καταψηφίσουν τις σχετικές αποφάσεις για την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες κτήσης, σε συνδυασμό με την προσπάθεια αιτιολόγησης της αποχής τους με ήσσοнос σημασίας επιχειρήματα διαμορφώνοντας έτσι την εξωτερική νομοθετική πολιτική τους, επιβεβαιώνει *a contrario* το κυριαρχικό δικαίωμα του κράτους επί των πολιτιστικών του αγαθών. Πέραν της σημασίας τους ως *soft law* κείμενα, οι Αποφάσεις της ΓΣ είναι γενικά αποδεκτό ότι αποκρυσταλώνουν την *opinio juris* των κρατών.

¹⁰⁴ Η Επιτροπή αποτελεί ανεξάρτητο συμβουλευτικό διακυβερνητικό όργανο, που ουσιαστικά διευκολύνει τις συζητήσεις μεταξύ των κρατών μελών, ενώ επιτελεί λειτουργίες διαμεσολαβητικού οργάνου, προάγει την διεθνή και διμερή συνεργασία στο πεδίο αυτό, καθώς και τις ανταλλαγές αγαθών. Βασική προϋπόθεση για την υπαγωγή ενός αιτήματος στην Επιτροπή αποτελεί η διενέργεια διμερών διαπραγματεύσεων, που έχουν αποτύχει ή σταματήσει. Από το 1983, έξι υποθέσεις έχουν περατωθεί στο πλαίσιο της Επιτροπής, ενώ εκκρεμεί το αίτημα για την επιστροφή των Μαρμάρων του Παρθενώνα. Ο αριθμός αυτός είναι αποκαλυπτικός της περιορισμένης πρακτικής, αφού συχνά η αδυναμία απόδειξης της «ιδιοκτησίας» επί των αγαθών ή η έλλειψη νομίμων προϋποθέσεων για την προβολή σχετικών αξιώσεων καθιστούν ανέφικτη την επιστροφή αγαθών.

Συνεπώς, η πρακτική των κρατών ούτε ομοιόμορφη, ούτε μακρόχρονη είναι, για να θεμελιώσει μία εθιμική υποχρέωση επιστροφής. Κατά τον ίδιο τρόπο, η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών δεν τεκμαίρεται ως *jus cogens* κανόνας, όπως πρότεινε η *ad hoc* Επιτροπή του ICOM το 1977, αλλά μάλλον αποτελεί ηθική αρχή, που αντανακλά το δέον και όχι το ισχύον νομικό πλαίσιο. Η πρακτική των κρατών στο ζήτημα της επιστροφής πολιτιστικών αγαθών, δίνει την αίσθηση μίας υποχρέωσης με όρους ηθικής που προσομοιάζει σε *opinio necessitates* που αποτελεί προϋπόθεση για τη διαμόρφωση εθίμου, στερείται όμως πετυχημένων παραδειγμάτων.

Η υποχρέωση συνεργασίας, η οποία δε ταυτίζεται πάντα με την υποχρέωση επιστροφής. Σε κάθε περίπτωση, τα κράτη επιδεικνύουν πνεύμα συνεργασίας, ακόμη και αν *de facto* η διαδικασία ειρηνικής επίλυσης (απευθείας διμερείς διαπραγματεύσεις, καλές υπηρεσίες UNESCO, διαπραγμάτευση υπό την αιγίδα της Διακυβερνητικής Επιτροπής της UNESCO), καθίστανται χρονοβόρες όπως στη περίπτωση της επιστροφής της Σφίγγας *Bogazkoy*, από τη Γερμανία στη Τουρκία κατόπιν διαπραγματεύσεων που διήρκησαν 24 χρόνια (1987- 2011) ή αδιέξοδες. Συνήθως δε, η επιτυχής έκβασή τους επισφραγίζεται με τη σύναψη διμερούς συμφωνίας, που διευκρινίζει τους όρους επιστροφής και επανατοποθέτησης του αγαθού στο πλαίσιο αναφοράς του.

κινήσεων επικινδύνων αποβλήτων και της επεξεργασίας τους (1989) μπορεί να αποτελέσει αφετηρία μελλοντικών εξελίξεων ενόψει των συζητήσεων για την αναθεώρηση/ συμπλήρωση της Σύμβασης 1970. Σε κάθε περίπτωση, οι γενικές επιταγές του δικαίου, και η αρχή ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, θέτουν τη διεθνή συνεργασία ως *minimum* υποχρέωση στη διαδικασία επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών.

Να σημειωθεί ότι η οικονομική κρίση σίγουρα καθήλωσε πολλά πράγματα. Αναμφίβολα όμως σε θέματα εξωτερικής πολιτικής (εν προκειμένω πολιτιστικής πολιτικής) σε δύσκολους καιρούς πρέπει να συνεχίζουμε να υποστηρίζουμε την ηθική διάσταση των πραγμάτων.

Η Αίγυπτος, προ των τελευταίων γεγονότων, είχε αναπτύξει μία πολιτική που στηριζόταν ολοκληρωτικά στην προσωπικότητα του τέως αρχηγού της, καταγράφοντας σημαντικές επιτυχίες τελικά, μέσα από διπλωματικές συμφωνίες. Κάθε αίτημα λοιπόν, για την επιστροφή αγαθών συνδέεται με τη βαθμίδα στήριξης της πολιτείας.

Η Ελλάδα διαπραγματεύεται με την Βρετανική κυβέρνηση από το 1982, οπότε επεβλήθη το αίτημα, που αποτελεί ένα διπλωματικά δύσκολο 'αντίπαλο', καθώς ασκούνται πάντα σημαντικές πιέσεις αξιοποιώντας τις περιστάσεις. Το 1983, ήρθε η πρώτη αρνητική απάντηση, καθώς το αίτημα είχε ξαφνιάσει και σοκάρει λόγω του πρωτόγνωρου χαρακτήρα του αιτήματος, το οποίο είχε στηριχτεί στην εθνική ταυτότητα των Ελλήνων και την αξία των αγαθών αυτών για τους Έλληνες τους ίδιους. Το 1984, η Ελλάδα υπέβαλλε αίτημα στην Διακυβερνητική Επιτροπή για την προαγωγή της επιστροφής ή επανόρθωσης των αγαθών στις χώρες κτήσης, διαπραγματευόμενη έκτοτε με τη Βρετανική κυβέρνηση στο πλαίσιο της Επιτροπής. Χαρακτηριστική είναι η στάση της Βρετανίας που προσπαθεί να παρεμβάλλει στις συζητήσεις το Βρετανικό Μουσείο, σε μία προσπάθεια υποβάθμισης του ζητήματος. Λόγω άλλωστε του γεγονότος ότι η Βρετανία αποτελεί μία ισχυρή χώρα, μία δύναμη στο πεδίο του πολιτισμού αλλά και γενικότερα, χρειάζεται μεγάλη δυναμικότητα και συσπείρωση από την πλευρά της Ελλάδας. Άλλωστε, στηρίζεται από τα μεγαλύτερα παγκόσμια μουσεία της «Ομάδα bizot» την οποία δημιούργησαν για τη Σημασία και την Αξία των Παγκόσμιων Μουσείων, το 2002, 18 μουσεία (συμπεριλαμβανομένων των Art Institute of Chicago, State Museums, Berlin, Cleveland Museum of Art, J.Paul Getty Museum, Los Angeles, Solomon R. Guggenheim Museum, New York, Louvre Museum, Paris, Metropolitan Museum of Art, New York, Museum of Fine Arts, Boston and The Museum of Modern Art, New York), σύμφωνα με τα οποία μόνο σε αυτά μπορείς να κατανοήσεις και να συγκρίνεις τα εκθέματα, τα οποία αναμφίβολα στην πλειονότητά τους είναι λεία της αποικιοκρατίας, πολέμων κτλ....

Οι περιορισμοί της Επιτροπής είναι δεδομένοι, καθώς έχει ρόλο διευκόλυνσης των διαπραγματεύσεων. Αυτό είναι από μόνο του σημαντικό, χωρίς όμως να μπορεί να συνεισφέρει ουσιαστικά στην πορεία των συζητήσεων.

Στο σημείο αυτό, ανακύπτει το ζήτημα της πολιτικής συνέχειας, αφού η εναλλαγή των Υπουργών, και των προσώπων που ασχολούνται με το ζήτημα αυτό, δεν επιτρέπουν σε βάθος γνώση και διατήρηση της ενότητας των διαπραγματεύσεων.

Δυστυχώς, δεν αξιοποιούμε στο έπακρον τις δυνατότητές μας για τη συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς, π.χ. στην UNESCO ιδίως τώρα αναφορικά με τη συζήτηση για την αναθεώρηση της Σύμβασης 1970, κλπ. Η τελευταία Recommendation της Διακυβερνητικής είναι μία κακή εξέλιξη για την Ελλάδα, σχετικά με την εικονική επανένωση. Στις συζητήσεις για την αναθεώρηση της κοινοτικής οδηγίας, προβάλλονται από ανεξάρτητους ειδικούς ή άλλα κράτη συχνά εναλλακτικές λύσεις για την επιστροφή αγαθών. Όλα αυτά απαιτούν την εγρήγορση της χώρας μας, την ενιαία και σαφή θέση και παρέμβασή μας, διαφορετικά η χώρα μας χάνει!....

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι πρέπει να διαμορφωθεί η απαραίτητη πεποίθηση δικαίου, για τη δημιουργία του εθίμου¹⁰⁵ ώστε η επιστροφή να μην αποτελεί πλέον μόνο υποχρέωση κατ' αρχήν συμβατική. Και αυτό γιατί στην περίπτωση προσφυγής ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, αυτά θα εφαρμόσουν τους κανόνες σύνδεσης του forum, με σκοπό να εξεύρουν το εφαρμοστέο στην εκάστοτε διαφορά δίκαιο. Η έλλειψη όμως ειδικών κανόνων σύνδεσης για διαφορές που αφορούν στα πολιτιστικά αγαθά τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και στη νομοθεσία της Ε.Ε δεν μπορεί να οδηγήσει σε ικανοποιητικές για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών λύσεις. Και αυτό διότι, το εκάστοτε δικαστήριο οδηγείται, μέσα από τους ισχύοντες σε αυτό κανόνες σύνδεσης, στην εφαρμογή κάποιου εθνικού δικαίου, το οποίο αν και κατάλληλο να ρυθμίζει την διακίνηση εμπορευμάτων και γενικότερα κινητών, δεν είναι εξίσου κατάλληλο και για τη ρύθμιση της διακίνησης των πολιτιστικών αγαθών.

Πολλά είναι σήμερα τα διεθνή συμβατικά κείμενα με αντικείμενο την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών στη χώρα προέλευσης τους¹⁰⁶. Στο σύνολο τους όμως οι συμβάσεις αυτές σε συνδυασμό με άλλες, θα μπορούσε να θεωρηθεί, ότι έχουν θεσπίσει ένα διεθνές έθιμο το οποίο δεσμεύει ακόμη και τα μη συμβαλλόμενα σε αυτές κράτη. Για την απόδειξη όμως της ύπαρξης ενός διεθνούς εθίμου ως προς την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσης τους, απαραίτητη είναι και η ύπαρξη μίας ανάλογης πρακτικής από τα κράτη, στην οποία να προβαίνουν με πεποίθηση δικαίου. Τα παραδείγματα τέτοιων επιστροφών είναι αρκετά τα τελευταία χρόνια¹⁰⁷.... Υπάρχει και η άποψη ότι οι αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών περί επιστροφής ή απόδοσης πολιτιστικών αγαθών στο κράτος προέλευσης τους ενσωματώνουν υπό διαμόρφωση εθιμικό δίκαιο έτσι, ώστε η υποχρέωση επιστροφής να θεμελιώνεται στους κανόνες διεθνούς δικαίου περί διεθνούς ευθύνης και στο διεθνές δίκαιο της ανάπτυξης. Γίνεται τέλος λόγος και για κυριαρχικό δικαίωμα των κρατών επί των πολιτιστικών αγαθών («sovereign right to cultural property»)¹⁰⁸, το οποίο προσδιορίζεται ως το δικαίωμα ενός κράτους να κατέχει όλα τα

¹⁰⁵ Έχει υποστηριχθεί πως ήδη από το 1815, την εποχή του Συνεδρίου της Βιέννης, είχε διαμορφωθεί ένας εθιμικός κανόνας ως προς την υποχρέωση επιστροφής των ιστορικών και αρχαιολογικών αντικειμένων που ανήκουν σε ένα κράτος (domaine public) και έχουν απομακρυνθεί αμέσως ή εμμέσως από κάποιο άλλο.

¹⁰⁶ Τα πιο σημαντικά από τα οποία είναι η Σύμβαση της Χάγης του 1954 για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίπτωση πολέμου και τα δύο της πρωτόκολλα (του 1945 και του 1999), η Σύμβαση της Unesco 1970 καθώς και η Σύμβαση της Unidroit 1995.

¹⁰⁷ Ενδεικτικά αναφέρονται : η επιστροφή στη Ζιμπάμπουε από μουσείο του Βερολίνου του κάτω μέρους γλυπτού που απεικονίζει πουλί και το οποίο συνιστά εθνικό σύμβολο για τη χώρα, η επιστροφή από τη Δανία στη Γροιλανδία περίπου 35.000 αρχαιολογικών και εθνογραφικών αντικειμένων εντός του σχεδίου Utimut, ο επαναπατρισμός των ανθρωπίνων λειψάνων των Ngarrindjeri Old People από το Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου το 1991 και το Μουσείο του Μάντσεστερ το 2005 στην Ν. Αυστραλία, η επιστροφή του Οβελίσκου του Άξουμ από την Ιταλία στην Αιθιοπία το 2005 (είχε μετακινηθεί από την Αιθιοπία το 1937) και τέλος η επιστροφή από τη Γαλλία στην Αίγυπτο το 2009 ενός ζωγραφισμένου θραύσματος τοίχου από τον τάφο του Luxor το οποίο βρισκόταν στο μουσείο του Λούβρο.

¹⁰⁸ Σχετική είναι και η απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση του ναού Preah Vihear (Καμπότζη κατά Ταϊλάνδης), σύμφωνα με την οποία η απόδοση πολιτιστικών αγαθών που αφαιρέθηκαν παράνομα από το ναό είναι έννοια που σχετίζεται με την εδαφική κυριαρχία του κράτους. Ειδικότερα το Δικαστήριο απεφάνθη, ότι ο ναός του Preah Vihear βρισκόταν στο έδαφος που

πολιτιστικά αγαθά που ανήκουν στην εθνική κληρονομιά της επικράτειας του, καθώς και να αξιώνει την επιστροφή τους σε περίπτωση απομάκρυνσής τους. Προς αυτήν την κατεύθυνση οδηγεί και ο Κώδικας Δεοντολογίας του Διεθνούς Συμβουλίου των Μουσείων (ICOM), ο οποίος προβλέπει ότι «κανένα αντικείμενο ή δείγμα δεν πρέπει να αποκτάται με αγορά, δωρεά, δάνειο, κληροδοσία, ή ανταλλαγή, αν το μουσείο που το αποκτά δεν είναι βέβαιο για την ύπαρξη κανονικού τίτλου κυριότητας».

Ενόψει των ανωτέρω μπορεί να υποστηριχθεί, πως η αξίωση της Ελλάδας για επιστροφή των γλυπτών θα μπορούσε να θεμελιωθεί και στην ύπαρξη ενός διεθνούς εθίμου, που επιτάσσει την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσης τους, αφού το εσωτερικό δίκαιο μίας χώρας δεν μπορεί να οδηγήσει σε παράβαση του διεθνούς δικαίου. Το κατά πόσο βέβαια αυτό θα οδηγήσει σε ικανοποιητικά αποτελέσματα για την Ελλάδα, εξαρτάται από το αν θα έχει γίνει, κατά το χρόνο διεκδίκησης τους, αποδεκτή η ύπαρξη ενός τέτοιου διεθνούς εθίμου.

Όλες οι ανωτέρω προτεινόμενες λύσεις οδηγούν στην επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών στις χώρες προέλευσης τους, υπηρετώντας την διατήρηση της ακεραιότητας των πολιτιστικών αγαθών και του πολιτιστικού περιβάλλοντος από το οποίο προέρχονται, αρχή που έχει ιδιαίτερη σημασία για τα γλυπτά του Παρθενώνα, που συνιστούν αποσπασμένα τμήματα ακίνητων μνημείων. Τα πολιτιστικά αγαθά αποκτούν νόημα μόνο εντός του γεωγραφικού, πολιτιστικού, ανθρωπολογικού και άλλου πλαισίου που έχουν δημιουργηθεί, εκτεθεί και λειτουργήσει σε συνδυασμό με συγκεκριμένα τους. Η αποκατάστασή τους στο πλαίσιο αυτό ενσωματώνει αξίες που ξεπερνούν την απλή αισθητική προσέγγιση των πολιτιστικών αγαθών και δίνουν νόημα σε διαστάσεις όπως αυτής της ταυτότητας του έθνους, της ιστορίας και του περιβάλλοντος του.

Οι σύγχρονοι κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, που οδηγούν στην εφαρμογή των εθνικών νομοθεσιών, που μεταχειρίζονται τα πολιτιστικά αγαθά με τον ίδιο τρόπο που μεταχειρίζονται τα εμπορεύματα και τα κινητά, δεν εξυπηρετούν τον ανωτέρω σκοπό. Ειδικά στο πλαίσιο της Ε.Ε. θα έπρεπε, πέρα από τις κατάλληλες νομοθετικές ρυθμίσεις, να υπάρχει συνεργασία μεταξύ των κρατών – μελών για τη διαφύλαξη και την προστασία των πολιτιστικών αγαθών του κάθε κράτους-μέλους, καθώς και για την διατήρηση αυτών στο κράτος-μέλος από το οποίο προέρχονται. Μόνο έτσι μπορούν τα πολιτιστικά αγαθά του κάθε κράτους-μέλους να διατηρήσουν την αξία τους και κατ' επέκταση να διατηρηθεί η *ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά*, της οποίας συνιστούν τμήμα....

Ο Πολιτισμός, όπως επισημαίνουν οι ανθρωπολόγοι, οι αρχαιολόγοι, οι λαογράφοι, είναι δραστηριότητες, πεποιθήσεις, αγαθά που δημιουργούνται στο πλαίσιο μιας κοινωνίας ανθρώπων. Είναι αποτέλεσμα, ακριβώς, του εν κοινωνία βίου και όχι εκδήλωση ατομική. Τα πολιτιστικά αγαθά, υλικά ή άυλα, έχουν την προέλευσή τους, τον λόγο ύπαρξής τους, στις βιοτικές συνθήκες μιας κοινωνίας, ακόμα και στις περιπτώσεις που προέρχονται από συγκεκριμένα άτομα, ακόμα και όταν δημιουργούνται ως αντίδραση στις συνθήκες αυτές. Στη διάρκεια του βίου τους συσσωρεύουν νοήματα, εξαγόμενα κυρίως από τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ

εμπίπτει στην κυριαρχία της Καμπότζης και ότι η Ταϊλάνδη όφειλε να αποδώσει όλα τα έργα τέχνης που είχαν αφαιρέσει από το ναό οι ταϊλανδικές δυνάμεις από το 1954 και μετέπειτα.

αυτών και των ανθρώπων, από τους οποίους ή/και για τους οποίους δημιουργήθηκαν. Και είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το γεγονός ότι, σκεπτόμενοι συγκριτικά, βλέπουμε πως τα νοήματα ποικίλουν, αφού ποικίλουν και οι σχέσεις μεταξύ ανθρώπων και αγαθών, αναλόγως του πολιτισμικού πλαισίου. Αντίστροφα, πάλι, το πώς αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι τα πολιτιστικά αγαθά, τα οποία συμβολίζουν τις παραδόσεις τους, τα ιδεώδη τους, τις σκέψεις τους, αποτελεί στοιχείο σημαντικό της πολιτισμικής ταυτότητας των ανθρώπων αυτών.

Θα πρέπει να μιλάμε για πολιτιστική ιδιοκτησία ή για πολιτιστική κληρονομιά; Και τι άραγε σημαίνει ο όρος ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά; Ορισμοί υπάρχουν πολλοί, κατά βάση περιγραφικοί, συχνά ιδιαίτερος αναλυτικοί, και κατά κάποιες απόψεις ανεπαρκείς. Βασικό πρόβλημα παραμένει το ότι πρόκειται κατά κανόνα για ορισμούς έμπνευσης δυτικής, άρα μη δυνάμενης να ανταποκριθεί στη νοοτροπία δικαίων άλλων περιοχών του κόσμου, άλλων ανθρώπινων κοινοτήτων. Φαίνεται πως δεν υπάρχει ομοφωνία στη θεωρία, αναφορικά με τα ακριβή όρια των δύο ανωτέρω όρων, της πολιτιστικής ιδιοκτησίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Συχνά, εξάλλου, χρησιμοποιούνται οι όροι αυτοί εναλλακτικά. Σε ορισμένα διεθνή κείμενα χρησιμοποιείται ο πρώτος όρος, ενώ σε άλλα ο δεύτερος....

Υποστηρίζεται, λοιπόν, πως η ίδια η πράξη της επιστροφής πολιτιστικής ιδιοκτησίας/κληρονομιάς είναι αφ'εαυτής μια πράξη αντίστασης σε συνεχιζόμενες μορφές αδικίας, μια δυναμική συμβολική πράξη που θα παραδέχεται ότι έγιναν στο παρελθόν αδικίες και που συγχρόνως θα απαξιώνει προσπάθειες επαναβίωσης τέτοιων αδικιών, οι οποίες θα μπορούσαν να επανεμφανισθούν στο μέλλον με διαφοροποιημένη μορφή¹⁰⁹. Είναι ήδη διαπιστωμένο, εξάλλου, πως σε κάποιες περιπτώσεις διεκδίκησης πολιτιστικών αγαθών, η πολιτική πίεση και η ηθική πειθώ υπήρξαν περισσότερο αποτελεσματικές, αφού τελικά δικαιώθηκαν οι διεκδικούντες που προέβαλαν τα ανώτερα πολιτισμικά επιχειρήματα.

Άλλωστε το ίδιο το δίκαιο είναι πολιτισμός και υπάρχει άμεση σύνδεση των δυο. Υποστηρίχθηκε πως ο πολιτισμός, με τη μορφή της πολιτικής της διαφορετικότητας μέσα σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία «έχει εισβάλει στο δίκαιο». Το δίκαιο και ο πολιτισμός προσπαθούν μαζί να συντάξουν τους κώδικες συμπεριφοράς των ανθρώπων. Το δίκαιο ποτέ δεν υπήρξε εκτός του πολιτισμικού χώρου, πάντα ήταν υποχρεωμένο να αντιμετωπίζει την πολιτισμική ποικιλία και σύγκρουση, πάντα συμμετείχε ενεργά στην παραγωγή νοήματος εντός του σημειωτικού συστήματος του πολιτισμού. Το δίκαιο δεν είναι στατικό ούτε ο πολιτισμός είναι. Διάφορες διαδικασίες διαμόρφωσαν τις σύγχρονες κοινωνίες και τους πολιτισμούς τους, όπως π.χ. η βιομηχανοποίηση, η αστικοποίηση, η ραγδαία άνοδος της μαζικής επικοινωνίας. Εξελίσσονται ενσωματώνοντας σύνθετες συλλήψεις του πολιτισμού και της νομικής θεωρίας. Ο πολιτισμός της κάθε κοινωνίας, της κάθε κοινότητας ανθρώπων αποτελεί συστατικό στοιχείο της ταυτότητάς της. Το δίκαιο, εντός του πολιτισμού, αποδεικνύει συγχρόνως και συνθέτει αυτή την ταυτότητα. Αφομοιώνει πεποιθήσεις και τις εκφράζει με την κυρίαρχη γλώσσα της κάθε κοινότητας. Και επειδή ακριβώς και οι γλωσσικές

¹⁰⁹ A. Audi, A Semiotics of Cultural Property Argument, International Journal of Cultural Property 14 (2007) 131, 149.

δυνατότητες αλλά και η νοοτροπία είναι διαφορετικές στις διάφορες κοινωνίες, έχουμε δίκαια διαφορετικά, έτοιμα να ανταποκριθούν στις ιδιαίτερες συνθήκες των κοινωνιών αυτών, ακόμα και όταν το σημείο εκκίνησης φαίνεται κοινό, (π.χ. η ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών αγαθών). Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να υποστηρίξει, μαζί με πολλούς άλλους, πως η δύναμη της γλώσσας στις νομικές διαδικασίες και στα διεθνή συμβατικά κείμενα που αποτελούν συγκλίσεις νομικών επιταγών είναι πολύ μεγάλη, πως η νομική αφήγηση είναι απαραίτητη για να συλλάβουμε το συχνά άπιαστο νόημα των ανθρώπινων πράξεων. Τα δίκαια των κρατών διαφέρουν μεταξύ τους είναι πολιτισμικά φαινόμενα που διαρκώς αλλάζουν και προσαρμόζονται, ανταποκρινόμενα «αυθορμήτως» σε μεταβαλλόμενες περιστάσεις αλλά και στο γεγονός ότι και εντός των ίδιων των κοινοτήτων είναι δυνατόν να παρατηρούνται αντιφάσεις, συγκρούσεις συμφερόντων, αμφιβολίες....

Ο τρόπος που λειτουργεί η «διεθνής κοινωνία» για να ρυθμίζει τις λύσεις που καλείται να δώσει είναι άξιος σεβασμού. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν αναπόφευκτες αντιδράσεις, αφού οι πολιτισμοί μάχονται σκληρά για να διατηρήσουν ανόθευτη από επεμβάσεις, την ουσία τους, τη δικαιοσύνη τους κοσμολογία...Η διεθνής κοινωνία προσδοκά να εξισορροπήσει τις αντίθετες αυτές τάσεις, η χρησιμότητα του συγκριτικού δικαίου για την δημιουργία ενός πολύγλωσσου δικαίου, είναι εμφανής!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

- 1) Βασιλακάκης Ευάγγελος, «Ειδικές βάσεις διεθνούς δικαιοδοσίας επί διαφορών από σύμβαση και από αδικοπραξία», Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004.
- 2) Βαφειάδης Δημήτρης - Η Καμπάνια Ενώστε-Τα-Μάρμαρα: Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον [The Unite-The- Marbles Campaign: Past, Present, Future], στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας - Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011.
- 3) Βενιζέλος Ευάγγελος - Διαχρονία και Συνέργεια: μια Πολιτική Πολιτισμού, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1999.
- 4) Βρέλλης Σπυρίδων, «Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο», 2008.
- 5) Βρέλλης Σπυρίδων - Le statut des biens culturels en droit international privé, στο Rapports généraux XIVe Congrès international Athènes 1994, Ant N. Sakkoulas Publishers/Kluwer Law International, Athènes, La Haye, 1996, σελ. 221, και στο AIDA V, (1996).
- 6) Γεωργιάδης Απόστολος, «Εμπράγματο Δίκαιο», Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 1991
- 7) Γραμματικάκη- Αλεξίου Αναστασία / Παπασιώπη-Πασιά Ζωή / Βασιλακάκης Ευάγγελος , «Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο», Ε' έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2012
- 8) Γραμματικάκη-Αλεξίου Αναστασία - με Στρατή Α., Μουαμελετζή Ε. και Αναγνωστοπούλου Δ., Νόμιμη και παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών υπό το πρίσμα του διεθνούς, κοινοτικού και ελληνικού δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, Διεθνής διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001.
- 9) Δελλής Γεώργιος - Διακίνηση πολιτιστικών αγαθών: η ευαίσθητη ισορροπία μεταξύ κρατικού προστατευτισμού και (φιλ)ελεύθερης κυκλοφορίας, στο Τροβά Ε. (επιμ.), Η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004.
- 10) Δωρής Ευάγγελος, «Το δίκαιο των αρχαιοτήτων Νομοθεσία-Νομολογία-Ερμηνεία», Εκδόσεις Αντ.Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή, 1985
- 11) Ζερβάκη Αντωνία - Η έννοια της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας: Η συμβολή της UNESCO, Δημοσιεύματα Έδρας UNESCO Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2010
- 12) Ιωάννου Κ. – Στρατή Α. «Δίκαιο της Θάλασσας», εκδ. 4η Νομική Βιβλιοθήκη
- 13) Καρύμπαλη – Τσίπτσιου Γ. «Τα μνημεία και η κατοχή τους (κατά το ν. 3028/2002)», εκδ. Σάκκουλα Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2004
- 14) Καρύμπαλη-Τσίπτσιου Γιάννα - Τα μνημεία και η κατοχή τους κατά το Ν. 3028/2002 για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, με Βασιλακάκη Ε., Παπαγεωργίου Δ., Γεωργιάδη Α., Προστασία πολιτισμικών αγαθών, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Νομικό καθεστώς μνημείων: συλλέκτες, αρχαιοπώλες, έμποροι νεοτέρων μνημείων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009.

- 15) Κόνσολα Ντόρα - Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα. Η περιφερειακή διάσταση, Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, Η πολιτιστική δράση των διεθνών οργανισμών: παραδόσεις, χ.ε., Αθήνα, Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1990.
- 16) Κόρκα Έλενα - The reunification of the Parthenon Sculptures, Ministry of Culture and Foundation of Melina Merkouri, Athens, 2004.
- 17) Κόρκα Έλενα - με Συρίγο Α., Η νομιμότητα της απόκτησης των Μαρμάρων του Παρθενώνα από τον Λόρδο Έλγιν και το Βρετανικό Μουσείο, στον συλλογικό τόμο, Ο Παρθενώνας. Η επιστροφή των γλυπτών. Ιστορική, πολιτιστική, νομική προσέγγιση, εκδόσεις Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2004.
- 18) Κυριαζή Κωνσταντίζα - Πολιτιστικά αγαθά και εναλλακτικοί τρόποι επίλυσης διαφορών στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011.
- 19) Μανθεάκης Αλέξης - Το ζήτημα των Γλυπτών από πολιτική άποψη στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011.
- 20) Μανιάτης Αντώνης - Εισαγωγή στο πολιτιστικό δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, Θεμελιώδη δικαιώματα και αρχιτεκτονική κληρονομιά: συμβολή στο διοικητικό δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008.
- 21) Ματαράγκας Βύρωνας - Το θεσμικό πλαίσιο διεθνούς συνεργασίας για την απόδοση ή την επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών, στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011.
- 22) Μουσταΐρα Ε, «Διεθνής προστασία πολιτιστικών αγαθών, απόφαση αμερικανικού δικαστηρίου για τα μωσαϊκά της Παναγίας Κανακαριάς, Δ 26. 1995 σ. 1123-1130
- 23) της ίδιας, «ενάλια πολιτιστικά αγαθά και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο», ΕλλΔνη 36, 1995. 1024-1040
- 24) της ίδιας, «πολιτιστικά αγαθά και ταυτότητα», δημ. στην ιστοσελίδα Νομικού Συμβουλίου του Κράτους
- 25) της ίδιας, «Η Σημασία της Επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών», σε Προστασία και Επιστροφή των Πολιτιστικών Αγαθών, Αθήνα 10.12.2010, Αμφιθέατρο Νέου Μουσείου της Ακρόπολης, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011
- 26) Μουσταΐρα Ελίνα - Προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς και τουρισμός στο Α. Κατσουράδης (επιμ.), Η Διεθνής και Ευρωπαϊκή Νομική Διάσταση του Τουρισμού, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, International Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, στο Fondation Prof. E. Krispis et Dr. A. Samara Krispi, La protection internationale des biens culturels. Regard dans l'avenir, Ant. N. Sakkoulas, Athens-Komotini, 2003.
- 27) Μπιζάνης Βίκτωρ - Μια νομική πρόταση επανάκτησης των Γλυπτών του Παρθενώνα [A proposal for a legal challenge to recover stolen treasures of the

- Parthenon] (στην αγγλική), στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011.
- 28) Μπίζος Γεώργιος - Η νομιμότητα της πράξεως απομάκρυνσης και παρακράτησης των Γλυπτών του Παρθενώνα («firman»), στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011.
- 29) Μπρεδήμας Αντώνης - Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΟΥΝΕΣΚΟ, στο Διεθνείς Οργανισμοί και Ελληνική Δημόσια Διοίκηση, Πάντειο Πανεπιστήμιο/ Κέντρο Ευρωπαϊκών Υποθέσεων, Αθήνα, 1994, Η αρχή της ακεραιότητας (integrity) του πολιτιστικού αντικειμένου και το θέμα της επιστροφής του, στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά- Κρίσπη, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011.
- 30) Παπαγιάννης Δονάτος - Ο πολιτισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση: το κοινοτικό κεκτημένο και οι νέες ρυθμίσεις, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995
- 31) Παπαζήσης, Αθήνα, Κράτος και μουσεία. Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 2001.
- 32) Σεφεριάδης Στυλιανός - La question du rapatriement des Marbres d' Elgin considérées spécialement au point de vue du droit des gens, (ανάτυπο από το Revue Générale de Droit International, no 3, 1932).
- 33) Σιδέρης Ι., Αθήνα, 2004, Ο ρόλος του νομικού στη διεκδίκηση αρχαιοτήτων που έχουν παράνομα ανασκαφεί ή εξαχθεί από τη χώρα, στο Υπουργείο Πολιτισμού, The protection of cultural treasures from illegal movement and claims for repatriation (24-25 Σεπτεμβρίου 2009, Νέο Μουσείο Ακρόπολης, Conference Papers, Αθήνα, 2008.
- 34) Σταματουόδη Ειρήνη - Cultural property law and restitution. A commentary to international conventions and European Union law, Edward Elgar Publishing, Cheltenham (UK) - Northampton (US), 2011.
- 35) Σταυράκης Εμμανουήλ - La Convention pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé: une convention de droit international humanitaire, Athènes-Komotini, Ant. N. Sakkoulas, 1996.
- 36) Στέα Ματίνα - Μια πρόταση ρύθμισης του θέματος επιστροφής των γλυπτών του Παρθενώνα, στο Κρίσπη Α. (επιμ.), Προστασία και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, Σάκκουλας-Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη και Δρ. Α. Σαμαρά-Κρίσπη, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2011.
- 37) Στρατή Αναστασία - The protection of the underwater cultural heritage: an emerging objective of the Law of the Sea, Publications on Ocean Development, No 23, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, c1995.
- 38) Χριστοφιλόπουλος Δημήτρης - Προστασία πολιτιστικών αγαθών. Μνημειακά, παραδοσιακά, οικιστικά, πνευματικά, πολιτιστικά αγαθά, Σάκκουλας Π.Ν., Αθήνα, 2005.

Ξενογλώσση Βιβλιογραφία

- 1) Attali, J. *Memoire de sabliers. Collections, mode d'emploi*, Paris 1997.
- 2) Bhabha, H.K. *The Location of Culture*, Routledge Classics, London and New York 1994.
- 3) Blum, G. *Giorgio Vasari. Der Erfinder der Renaissance. Eine Biographie*, Verlag C.H.Beck, Munchen 2011.
- 4) Bories C., *Le Patrimoine culturel en droit international. Les compétences des états a l'égard des éléments du patrimoine culturel*, (Pedone, 2011)
- 5) *Building National Museums in Europe 1750-2010. Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity politics, the uses of the Past and the European citizen*, Bologna 28-30 April 2011 (Peter Aronsson & Gabriella Elgenius eds.). Published by Linkoping University Electronic Press: <http://www.ep.liu.se/ecp/064>.
- 6) Burbank, J./Cooper, F *Empires in World History. Power and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2010.
- 7) Cabanne, P. *Les grands collectionneurs. Tome I: Du Moyen Age au XIXe siecle*, Paris 2003.
- 8) *Catastrophe! The Looting and Destruction of Iraq's Past* (G. Emberling/K. Hanson, eds.), The Oriental Institute Museum of the University of Chicago 2008.
- 9) Cheshire G.C/ North P.M/Fawcett J.J, «Cheshier and North's Private International Law», Butterworths 1999
- 10) *Comparative Law. A Handbook* (E. Orucu and D. Nelken, eds), Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2007.
- 11) *Comparative Legal studies: Traditions and Transitions* (p. Legrand & R. Munday, eds.), Cambridge University Press 2003.
- 12) *Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce* (J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009.
- 13) Cuno, J. *Who Owns Antiquity? Museums and the Battle over our Ancient Heritage*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2008.
- 14) Delmas-Marty, M. *Les forces imaginantes du droit (II). Le pluralisme ordonne*, Editions du Seuil, Paris 2006.
- 15) Dewey, J. *Art as Experience*, The Berkley Publishing Group (Penguin Group), 2005 [1934].
- 16) E. Clément, *The Looting of Angkor: keeping up the pressure*, *Museum International* No. 213-214 (vol. 54. No. 1 & 2. 2002) 138
- 17) Eagleton, T. *The Meaning of Life*, Oxford University Press, 2007.
- 18) *Epistemology and Methodology of Comparative Law* (M. Van Hoecke, ed.), Hart, 2004.
- 19) Gavalda Christian, «*Les conflits dans le temps en droit international privé*», Librairie du Recueil Sirey 1955
- 20) Geertz, C. *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. FontanaPress, 1993 [1983].
- 21) Glanert, S. *De la traductibilite du droit*, Dalloz, Paris 2011.

- 22) Glenn, H.P. *Legal Traditions of the World*, 4th edition, Oxford University Press 2010.
- 23) Greenfield Janette, « *The return of cultural Treasures*», Second Edition, Cambridge University Press 1996
- 24) Halbwachs, M. *La memoire collective*, Paris (1950) 1997.
- 25) Hart, H.L.A. *The Concept of Law*, Clarendon Press, Oxford 1961.
- 26) Higonnet, A. *A Museum of One's Own, Private Collection, Public Gift*, Periscope Publishing, Pittsburgh and New York, 2009.
- 27) *Imperialism, Art and Restitution* (J.H. Merryman, ed.), Cambridge University Press, Cambridge/New York 2006.
- 28) *International Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development* (Toshiyuki Kono, ed.), Intersentia, Antwerp-Oxford-Portland 2009.
- 29) *International protection of cultural objects. A view to the future* (Colloquium, Athens, 23 November 2001), Ant. Sakkoulas, Athens-Komotini 2003.
- 30) Jestaz, P./Jamin, C. *La Doctrine*, Dalloz, Paris 2004.
- 31) Krispis Elias/Samara-Krispi Anastasia, «*La protection international des biens culturels- Regard dans l' avenir, Colloquium Athens , 23 November 2001*», Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα 2003
- 32) Lalive Pierre, «*The transfer of chattels in the conflict of laws*», Oxford University Press 1955
- 33) Lasser, M. *Judicial Deliberations. A Comparative Analysis of ludic: Transparency and Legitimacy*, Oxford University Press, 2004.
- 34) Legrand, P *Le droit compare*, PUF, Paris 1999.
- 35) Le Clezio, J.M.G. *Les musees sont des mondes*, Gallimard et musee du Louvre editions, Paris 2011.
- 36) *Museums and Difference* (D.J. Sherman, ed.), Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis 2008.
- 37) Nafziger James, «*Cultural Heritage Law*», 2012
- 38) NaMu, *Making National Museums Program, Setting the Frames*. 26-28 February, Norrkoping, Sweden (P. Aronson & M. Hillstrom, eds.), www.ep.liu.se/ecp/022/2007
- 39) *Paradoxes of European Legal Integration* (H. Petersen/A.L. Kjaer/H. Krunke/M.R Madsen, eds.), Ashgate, 2008.
- 40) *Protection de la propriété culturelle et circulation des biens culturels – Etude de droit compare Europe/Asie* (sous la responsabilite de M. Cornu), 2008.
- 41) Ridha Fraoua, «*Le trafic illicite des biens culturels et leur restitution*», Éditions Universitaires Fribourg Suisse 1985.
- 42) *Storied Communities. Narratives of Contact and Arrival in Constituting Political Community* (H. Lessard/R. Johnson/J. Weber, eds.), University of British Columbia Press, Vancouver-Toronto, 2011.
- 43) *The Cultures of Collecting* (J. Elsner & R. Cardinal, eds.), Harvard University Press, Cambridge, Ma, 1994.

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Αρθρογραφία

- 1) Ανθιμος Απόστολος, «Η δικονομική δημόσια τάξη κατά την Σύμβαση των Βρυξελλών της 27.9.1968», Δίκη 1995 σελ. 1099-1123
- 2) Βασιλακάκης Ευάγγελος, « Δωσιδικία του τόπου όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός ή όπου ασκείται η ποινική δίωξη», στον τόμο Liber Amicorum Κ.Κεραμέως, Η σύμβαση των Βρυξελλών για τη διεθνή δικαιοδοσία και την εκτέλεση αποφάσεων –Δέκα χρόνια εφαρμογής στην Ελλάδα, σελ. 39-57
- 3) Γραμματικάκη- Αλεξίου Αναστασία, « Οι παράγοντες χώρος και χρόνος στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο- Διαχρονικό Δίκαιο και Conflicts mobiles», Αρμενόπουλος 1978 σελ. 1006-1013
- 4) Μουσταίρα Ελίνα, « Η διεκδίκηση των γλυπτών του Παρθενώνα. Ζητήματα ιδιωτικού διεθνούς δικαίου», Επιθεώρηση Νόμος και Φύση 2000, σελ. 481- 488
- 5) Μουσταίρα Ελίνα, « Η σημασία της επιστροφής των πολιτιστικών αγαθών», σε «Προστασία και Επιστροφή πολιτιστικών αγαθών» Ημερίδα 10.12.2010, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2011 σελ. 131-140
- 6) Μουσταίρα Ελίνα, « Διεθνής προστασία πολιτιστικών αγαθών-Απόφαση αμερικάνικου δικαστηρίου για τα μωσαϊκά της Παναγίας Κανακαριάς», Δίκη 1994 σελ. 1123-1130
- 7) Μπρεδήμας Αντώνης, «Η Αρχή της Ακεραιότητας (Integrity) του πολιτιστικού αντικείμενου και το θέμα της επιστροφής του», σε «Προστασία και Επιστροφή πολιτιστικών αγαθών» Ημερίδα 10.12.2010, Εκδόσεις Σάκκουλα ΑθήναΘεσσαλονίκη 2011 σελ. 117-129
- 8) Ροζάκης Χ. «Οι αρμοδιότητες στο χώρο», στο Κ.Ιωάννου, Κ.Οικονομίδη, Χ.Ροζάκη, Α. Φατούρου, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Αρμοδιότητες στο Διεθνές Δίκαιο, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1991, σ. 38.
- 9) Σταματούδη Ειρήνη, « Αρχές και Τάσεις στο Δίκαιο της Πολιτιστικής κληρονομιάς», σε «Προστασία και Επιστροφή πολιτιστικών αγαθών» Ημερίδα 10.12.2010, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2011 σελ.149-166
- 10) Συμεωνίδης Συμεών, «Ψηφιδωτά της Κανακαριάς-Δικαστική Διεκδίκηση και Δικαίωση», σε «Προστασία και Επιστροφή πολιτιστικών αγαθών» Ημερίδα 10.12.2010, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2011 σελ. 55-83.

Ξενόγλωσση Αρθρογραφία

- 1) Ahren, M. Indigenous Peoples' Culture, Customs and Traditions and Customary Law — the Saami People's Perspective, 21 *Arizona Journal of International & Comparative Law*, 63 (2004).
- 2) Akinsha, K. Why Can't Private Art "Trophies" Go Home from the War? The Baldin-Bremen Kunsthalle Case: A Cause-Celebre of German-Russian Restitution Politics, *International Journal of Cultural Property* 17 (2010) 257.
- 3) Al-Gailani Werr, L. A Museum is Born, στο: *The Looting of the Iraq Museum, Baghdad. The Lost Legacy of Ancient Mesopotamia* (M. Polk & A.M.H. Schuster, eds.), Abrams, New York 2005, 27
- 4) Altroy, T.N. D'/Wilkinson, D.A. War, Peace, and the Landscape of the INKA Heartland, 7 *Cardozo Public Law, Policy & Ethics Journal* 663 (2009).
- 5) Amor, S. Le «nouveau pluralisme juridique» de Belley: ancien paradigme dans l'archeologie du droit islamique?, *Canadian Journal of Law and Society* 26 (2011) 379.
- 6) Arantes, A. Heritage as Culture. Limits, Uses and Implications of Intangible Cultural Heritage Inventories, στο: *International Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development* (ed. Toshiyuki Kono), Intersentia, Antwerp-Oxford-Portland 2009, 53.
- 7) Asmah, J. Historical Threads: Intellectual Property Protection of Traditional Textile Designs: The Ghanaian Experience & African Perspectives, *International Journal of Cultural Property* 15 (2008) 271.
- 8) Audi, A. A Semiotics of Cultural Property Argument, *International Journal of Cultural Property* 14 (2007) 131.
- 9) — Rejoinder, *International Journal of Cultural Property* 14 (2007) 164.
- 10) Baker, J.T. Te Pahitaua: Border Negotiators, *International Journal of Cultural Property* 15 (2008) 141.
- 11) Balachandran, S. Object Lessons: The Politics of Preservation and Museum Building in Western China in the Early Twentieth Century, *International Journal of Cultural Property* 14 (2007) 1.
- 12) Banakar, R. The Politics of Legal Cultures, *Retfaerd Argang* 2008, 37.
- 13) Baudrillard, J. The System of Collecting, στο: *The Cultures of Collecting* (ed. J. Elsner & R. Cardinal), Harvard University Press, Cambridge, Ma, 1994, 7.
- 14) Bauer, A. New Ways of Thinking About Cultural Property: Critical Appraisal of the Antiquities Trade Debates, 31 *Fordham International Law journal* 690 (2008).
- 15) Baxi, U. The colonialist heritage, στο: *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions* (P. Legrand & R. Munday, eds.), Cambridge University Press 2003, 46.
- 16) Beaufils, T. Et si l'on restituait tous les butins de guerre des musees d'ethnographie? L'Institut Royal des Tropiques a Amsterdam face a son passé colonial, στο: *Anthropologie, art contemporain et musee: Quels liens?* (sous la direction de R. Some et C. Schutz), L' Harmattan, Paris 2007, 67.
- 17) Bell, C. Repatriation of Cultural Material to First Nations in Canada: Legal and Ethical Justifications, στο: *Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest*,

- Colonization, and Commerce (J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski, eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009, 81.
- 18) Bell, J. Chapter Five: Civil Law Tradition, *Journal of Comparative Law* 1 (2006) 130.
 - 19) Bergvelt, E. Are National Museums of Protestant Nations Different? The Process of Modernizing 19th-Century National Art Museums in the Netherlands and in Great Britain 1800-1855, στο: NaMu, Making National Museums Program, Setting the Frames. 26-28 February, Norrköping, Sweden (P. Aronson & M. Hillstrom, eds.), www.ep.liu.se/ecp/022/ 2007, 29.
 - 20) — National Museums and National Identity Seen from an International and Comparative Perspective, c. 1760-1918, στο: NaMu, Making National Museums Program, Setting the Frames. 26-28 February, Norrköping, Sweden (P. Aronson & M. Hillstrom, eds.), www.ep.liu.se/ecp/022/ 2007, 17.
 - 21) Berman, P.S. Global Legal Pluralism, *80 Southern California Law Review* 1155 (2007).
 - 22) Biggs, R.D. The Birth of Writing, the Dawn of Literature, στο: *The Looting of the Iraq Museum, Baghdad. The Lost Legacy of Ancient Mesopotamia* (M. Polk & A.M.H. Schuster, eds.), Abrams, New York 2005, 105.
 - 23) Bogdanos, M. Thieves of Baghdad: The Search for Iraq's Stolen Heritage, στο: *Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce* (J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski, eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009, 223
 - 24) Bratspies, R.M. The New Discovery Doctrine: Some Thoughts on Property Rights and Traditional Knowledge, *31 American Indian Law Review* 315 (2006).
 - 25) Briggs, A.K. Consequences of the Met-Italy Accord for the International Restitution of Cultural Property, *7 Chicago Journal of International Law* 623 (2007).
 - 26) Brodie, N.J. Historical and Social Perspectives on the Regulation of the International Trade in Archaeological Objects: The Examples of Greece and India, *38 Vanderbilt Journal of Transnational Law* 1051 (2005).
 - 27) Brooks, R.O. The Cultivation of Cosmopolitan Detachment in Comparative Law: The Hellenistic Contributions, *Global Jurist* (2007): Vol. 7: Iss. 2 (Advances), Article 6.
 - 28) — Cicero's Beloved Republic: The Insufficiency of Expanded Humanistic Rhetoric in the Service of Comparative Law, *16 ILSA Journal of International & Comparative Law* 73 (2009).
 - 29) Buchanan, N./Darian-Smith, E. Introduction: Law and the Problematics of Indigenous Authenticities, *36 Law & Social Inquiry* 115 (2011).
 - 30) Candelaria, M.A.F. The Angkor Sites of Cambodia: The Conflicting Values of Sustainable Tourism and State Sovereignty, *31 Brooklyn Journal of International Law* 253 (2005).
 - 31) Carpenter, K.A., Katyal, S.K., & Riley, A.R. In Defense of Property, *118 Yale Law Journal* 1022 (2009).
 - 32) Casini, L. «Italian Hours»: The Globalization of Cultural Property Law, *Jean Monnet Working Paper* 11/2010, 1.

- 33) Chippindale, C./Gil, D.WJ., Material Consequences of Contemporary Classical Collecting, *American Journal of Archaeology* 104 (2000) 463.
- 34) Chronis, A. Heritage of the senses. Collective remembering as an embodied praxis, *Tourist Studies* 2006, Vol. 6(3) 267.
- 35) Clark, D.S. Establishing Comparative Law in the U.S.: The First Fifty Years, 4 *Washington University Global Studies Law Review* 583 (2005).
- 36) Clement, E. The Looting of Angkor: keeping up the pressure, *Museum International* No. 213-214 (Vol. 54. No. 1 & 2.2002) 138.
- 37) Conley, J.M./O'Barr, W.M. Back to Trobriands: The Enduring Influence of Malinowski's Crime and Custom in Savage Society, *Law & Social Inquiry* 2002, 847.
- 38) — A Classic in Spite of Itself: The Cheyenne Way and the Case Method in Legal Anthropology, *Law & Social Inquiry* 2004, 179.
- 39) Coombe, R.J. Protecting Traditional Environmental Knowledge and New Social Movements in the Americas: Intellectual Property, Human Rights or Claims to an Alternative Form of Sustainable Development?, 17 *Florida Journal of International Law* 115 (2005).
- 40) — The Expanding Purview of Cultural Properties and Their Politics, *Annual Review of Law and Social Science* 2009, 393.
- 41) Cornu, M./Renold, M.-A. New Developments in the Restitution of Cultural Property: Alternative Means of Dispute Resolution, *International Journal of Cultural Property* 17 (2010) 1.
- 42) Cotterrell, R. The Concept of Legal Culture, στο: *Comparing Legal Cultures* (D. Nelken, ed.), Aldershot, Dartmouth 1997, 13.
- 43) — Comparative Law and Legal Culture, στο: *The Oxford Handbook of Comparative Law* (M. Reimann & R. Zimmermann, eds.), Oxford University Press, 2008 [2006], 709.
- 44) Curtis, N.G.W. Universal museums, museum objects and repatriation: The tangled stories of things, *Museum Management and Curatorship* 21 (2006) 117.
- 45) Davies, S. First Art and Art's Definition, 35 *The Southern Journal of Philosophy* 19 (1997).
- 46) Deotte, J.-L. Le musee de l'Europe a l'epreuve de la disparition, *Tumultes* 2001/1 no 16, 13.
- 47) — Le musee., un appareil universel, *MUSEUM International* No 235, Sept. 2007, 66.
- 48) Detienne, M. Murderous Identity Anthropology, History, and the Art of Constructing Comparables (translated by A. Noor), *Common Knowledge* 8 (2002) 178.
- 49) Donlan, S.P. The Mediterranean Hybridity Project: Crossing the Boundaries of Law and Culture, *Journal of Civil Law Studies* 2010.
- 50) — Remembering: Legal Hybridity and Legal History, *Comparative Law Review*, Vol. 2, no. 1(2011).
- 51) Dutra, M.L. How Much is that Ming Vase in the Window?: Protecting Cultural Relics in the People's Republic of China, 5 *Asian-Pacific Law & Policy Journal*, 2 (2004).

- 52) Duxbury, N. English Jurisprudence between Austin and Hart, 91 Virginia Law Review 1 (2005).
- 53) Eberle, E.J. The Method and Role of Comparative Law, 8 Washington University Global Studies Law Review 451 (2009).
- 54) Elia, R. Mythology of the Antiquities Market, στο: Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce (J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski, eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009, 239.
- 55) Feroozi, A.W. The Impact of War upon Afghanistan's Cultural Heritage, Statement by Mr. Abdul wasey Feroozi, Director General of the National Institute of Archaeology, Ministry of Information and Culture of Afghanistan at the 105th Annual Meeting of the Archaeological Institute of America in San Francisco, January 3, 2004, http://www.archaeological.org/pdfs/papers/AIA_Afghanistan_address_lowres.pdf.
- 56) Fincham, D. A Coordinated Legal & Policy Approach to Undiscovered Antiquities: Adapting the Cultural Heritage Policy of England & Wales to Other Nations of Origin, International Journal of Cultural Property 15 (2008) 347.
- 57) Fishman, J.P. Locating the International Interest in Intranational Cultural Property Disputes, 35 Yale Journal of International Law 347 (2010).
- 58) Francioni, F The Human Dimension of International Cultural Heritage Law: An Introduction, European journal of International Law 22 (2011) 9.
- 59) Fuller, L. Human Interaction and the Law, 14 American Journal of Jurisprudence 1 (1969).
- 60) Gallagher, S. Museums & the Return of Human Remains: An Equitable Solution?, International Journal of Cultural Property 17 (2010) 65.
- 61) Geismar, H. Cultural Property, Museums, & the Pacific: Reframing the Debates, International Journal of Cultural Property 15 (2008) 109.
- 62) George, T.E Using Customary International Law to Identify "Fetishistic" Claims to Cultural Property, 80 New York University Law Review 1207 (2005).
- 63) Gervais, D.J. Spiritual but not intellectual? The Protection of Sacred Intangible Traditional Knowledge, 11 Cardozo Journal of International & Comparative Law 467 (2003).
- 64) Ghaidan, U./Paolini, A. A Short History of the Iraq National Museum, στο: The Looting of the Iraq Museum, Baghdad. The Lost Legacy of Ancient Mesopotamia (M. Polk & A.M.H. Schuster, eds.), Abrams, New York 2005, 20.
- 65) Ghoshray, S. Repatriation of the Kohinoor Diamond: Expanding the Legal Paradigm for Cultural Heritage, 31 Fordham International Law Journal 741 (2008).
- 66) Gibson, M. Legal and Illegal Acquisition of Antiquities in Iraq, 19th Century to 2003, στο: Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce (J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009, 185.
- 67) Glenn, H.P The Capture, Reconstruction, and Marginalization of 'Custom', 45 American journal of Comparative Law 613 (1997).
- 68) - Legal Cultures and Legal Traditions, στο: Epistemology and Methodology of Comparative Law (M. Van Hoecke, ed.), Hart, 2004, 7.

- 69) - Comparative Legal Families and Comparative Legal Traditions, στο: The Oxford Handbook of Comparative Law (M. Reimann & R. Zimmermann, eds.), Oxford University Press, 2008 [2006], 421.
- 70) Goldsmith, M. Who Owns Native Nature? Discourses of Rights to Land, Culture and Knowledge in New Zealand, *International Journal of Cultural Property* 16 (2009) 325.
- 71) Gosden, C./Marshall, Y. The cultural biography of objects, *World Archaeology* 31 (1999) 169.
- 72) Graziadei, M. The functionalist heritage, στο: *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions* (P. Legrand & R. Munday, eds.), Cambridge University Press 2003, 100.
- 73) -Comparative Law as the Study of Transplants and Receptions, στο: The Oxford Handbook of Comparative Law (M. Reimann & R. Zimmermann, eds.), Oxford University Press, 2008 [2006], 441.
- 74) Griffiths, J. What is Legal Pluralism?, *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 24 (1986) 1.
- 75) Halpin, A. Glenn's Legal Traditions of the World: Some Broader Philosophical Issues, *Journal of Comparative Law* 1 (2006) 116.
- 76) Handler, R. Cultural property and cultural theory, *Journal of Social Archaeology*, 2003, 353.
- 77) Harvey, D. Heritage pasts and heritage presents: temporality, meaning, and the scope of heritage studies, 7 *International Journal of Heritage Studies* 319 (2001).
- 78) Hatti, V.K. India's Right to Reclaim Cultural and Art Treasures from Britain Under International Law, 32 *George Washington Journal of International Law & Economics* 465 (2000).
- 79) He, S./Wang, L. Rapport national — Chine, στο: *Protection de la propriété culturelle et circulation des biens culturels — Etude de droit compare Europe/Asie* (sous la responsabilité de M. Cornu), 2008, 111.
- 80) Head, J.W. Codes, Cultures, Chaos, and Champions: Common Features of Legal Codification Experiences in China, Europe, and North America, 13 *Duke Journal of Comparative and International Law* 1 (2002).
- 81) Himma, K.E. Do Philosophy and Sociology Mix? A Non-Essentialist Socio-Legal Positivist Analysis of the Concept of Law, *Oxford Journal of Legal Studies* 24 (2004) 717.
- 82) Hoffman, M.R. Cultural Pragmatism: A New Approach to the International Movement of Antiquities, 95 *Iowa Law Review* 665 (2010).
- 83) Husa, J. Emancipation or Deprivation for the European Legal Mind? The Contribution of the Legal Traditions Approach, *Tilburg Institute of Comparative and Transnational Law*, Working Paper No. 2008/3, <http://www.ssrn.com/link/Tilburg-TICOM.html>
- 84) Jayme, E. Globalization in Art Law: Clash of Interests and International Tendencies, 38 *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 927 (2005).
- 85) Kaneko, Y. Accompanying Legal Transformation: Japanese Involvement in Legal and Judicial Reforms in Asia, *Isaidat Law Review* (2011) Vol.1-Special Issue 1, Article 17.

- 86) Kennedy Grimsted, P. Introduction, *International Journal of Cultural Property* 17 (2010) 139.
- 87) Kenney, C.C. Reframing Indigenous Cultural Artifacts Disputes: An Intellectual Property-Based Approach, 28 *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal* 501 (2011).
- 88) Kersel, M.M. Transcending Borders: Objects on the Move, 3 *Arcaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 81 (2007).
- 89) — The Trade in Palestinian Antiquities, 43 *Jerusalem Quarterly* 21 (2008).
- 90) King, D.H. Exhibiting Culture: American Indians and Museums, 45 *Tulsa Law Review* 25 (2009).
- 91) Kono, T. Unresolved Issues and Unanswered Questions, στο: *International Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development* (Toshiyuki Kono, ed.), Intersentia, Antwerp-Oxford-Portland 2009, 3.
- 92) Kopytoff, I. The cultural biography of things: commoditization as process, στο: *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* (A. Appadurai, ed.), Cambridge University Press, Cambridge 1986, 64.
- 93) Kreder, J.A./Beteta, X. Understanding Guatemala's Cultural Heritage: Extending Protection to Colonial Art in the Memorandum of Understanding Between the United States and Guatemala, 21 *Duke Journal of Comparative & International Law* 321 (2011).
- 94) Krygier, M. Law as Tradition, *Law and Philosophy* 5 (1986) 237.
- 95) Lagarde, P. La restitution internationale des biens culturels en dehors de la Convention de l' UNESCO de 1970 et de la Convention d' UNIDROIT de 1995, *Revue de droit uniforme* 2006, 83.
- 96) Legrand, P. Sur l'analyse differentielle des jurisconsultes, *Revue Internationale de Droit Compare* 1999, 403.
- 97) — The same and the different, στο: *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions* (P. Legrand/R. Munday, eds.), Cambridge University Press 2003, 240.
- 98) — Word/World (Of Primordial Issues for Comparative Legal Studies), στο: *Paradoxes of European Legal Integration* (H. Petersen/A.L. Kjaer/H. Krunke/M.R. Madsen, eds.), Ashgate, 2008, 210.
- 99) — Siting Foreign Law: How Derrida can help, 21 *Duke Journal of Comparative & International Law* 595 (2011).
- 100) Lenzerini, F. Sovereignty Revisited: International Law and Parallel Sovereignty of Indigenous Peoples, 42 *Texas International Law Journal* 155 (2006).
- 101) Lessard, H./Johnson, R./Weber, J. Stories, Communities, and Their Contested Meanings, στο: *Storied Communities. Narratives of Contact and Arrival in Constituting Political Community* (H. Lessard/R. Johnson/J. Weber, eds.), University of British Columbia Press, Vancouver-Toronto 2011, 5.
- 102) Lixinski, L. Selecting Heritage: The Interplay of Art, Politics and Identity, *European Journal of International Law* 22 (2011) 81.
- 103) Lockyer, A. National Museums and Other Cultures in Modern Japan, στο *Museums and Difference* (D.J. Sherman, ed.), Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis 2008, 97.

- 104) Lyons, C.L. Museums as Sites of Reconciliation, στο: Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce (J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski, eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009, 421.
- 105) Ma, S.-Y Built Heritage Conservation and the Voluntary Sector: The Case of the Tung Wah Coffin home in Hong Kong, *International Journal of Cultural Property* 17 (2010) 87.
- 106) Macdonald, R.A. The Fridge-Door Statute, *McGill Law Journal* 47 (2001) 13.
- 107) — Custom Made — For a Non-chirographic Critical Legal Pluralism, *Canadian Journal of Law and Society* 26 (2011) 301.
- 108) Maget Dominice, A. Colonies francaises et politique de protection du patrimoine culturel. Premices de reflexion sur l'experience coloniale et sa transposition en Metropole, στο: Kulturguterschutz -Kunstrecht- Kulturrecht, Festschrift fur Kurt Siehr zum 75. Geburtstag aus dem Kreise des Doktoranden-und Habilitandenseminars "Kunst und Recht", (K. Odendahl/P.J. Weber, Hrsg.), Nomos/Dike/facultas.wuv, Baden-Baden 2010, 595.
- 109) Manhart, C. UNESCO's Mandate and Recent Activities for the Rehabilitation of Afghanistan's Cultural Heritage, 86 *International Review of Red Cross* 401 (2004).
- 110) Marion, E. Phenomenologie de l'art: Le site de l'oeuvre, la place de la collection, *MUSEUM International* No 235, Sept. 2007, 57.
- 111) Mattei, U. Three Patterns of Law: Taxonomy and Change in the World's Legal Systems, 45 *American Journal of Comparative Law* 5 (1997).
- 112) Matthews, R. Collectors and why they collect. Isabella Stewart Gardner and her museum of art, *Journal of the History of Collections* 21 (2009) 183.
- 113) McClellan, A. Cosmocharlatanism, *Oxford Art Journal* 2009, 167.
- 114) McDonald, D. The Recovery of the Nimrud Gold, στο: The Looting of the Iraq Museum, Baghdad. The Lost Legacy of Ancient Mesopotamia (M. Polk & A.M.H. Schuster, eds.), Abrams, New York 2005, 212.
- 115) McIntosh, M.J. Exploring Machu Picchu: An Analysis of the Legal and Ethical Issues Surrounding the Repatriation of Cultural Property, 17 *Duke Journal of Comparative & International Law* 199 (2006).
- 116) Melissaris, E. The Chronology of the Legal, (2005) 50 *McGill Law Journal* 839.
- 117) Menski, M. Glenn's Vision of the Hindu Legal Tradition, *Journal of Comparative Law* 1 (2006) 153.
- 118) — Beyond Europe, στο: Comparative law: a handbook, (E. Orucu and D. Nelken, eds), Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2007, 198.
- 119) Orucu, E. Developing Comparative Law, στο: Comparative Law. A Handbook (E. Orucu and D. Nelken, eds), Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2007, 43.
- 120) Osman, D. 'Occupiers' Title to Cultural Property: Nineteenth Century Removal of Egyptian Artifacts, 37 *Columbia Journal of Transnational Law* 969 (1999).
- 121) Osofsky, H.M. Climate Change Litigation as Pluralist Legal Dialogue?, 43 *Stanford Journal of International Law* 181 (2007).
- 122) Panero, J. Outsmarting Albert Barnes, *Philanthropy*, Summer 2011, 12 & 64.
- 123) Parks, S. Winning Title to Land but Not to Its Past: The Toledo Maya and Sites of pre-Hispanic Heritage, *International Journal of Cultural Property* 18 (2011) 111.

- 124) Paterson, R.K. The "Caring and Sharing" Alternative: Recent Progress in the International Law Association to Develop Draft Cultural Material Principles, 12 *International Journal of Cultural Property* 62 (2005).
- 125) — Taonga Maori Renaissance: Protecting the Cultural Heritage of Aoteroa/New Zealand, *στο: Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce* (J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski, eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009, 107.
- 126) — Resolving Material Culture Disputes: Human Rights, and Crimes Against Humanity, *στο: Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce* (J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski, eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009, 371.
- 127) Paterson, R.K./Karjala, D.S. Looking Beyond Intellectual Property in Resolving Protection of the Intangible Cultural Heritage of Indigenous Peoples, 11 *Cardozo Journal of International & Comparative Law* 633 (2003).
- 128) Perry, R. Balancing Rights or Building Rights? Reconciling the Right to Use Customary Systems of Law with Competing Human Rights in Pursuit of Indigenous Sovereignty, 24 *Harvard Human Rights Journal* 71 (2011).
- 129) Phuong, C. The Protection of Iraqi Cultural Property, *International and Comparative Law Quarterly* 53 (2004) 985.
- 130) Polk, W, Introduction, *στο: The Looting of the Iraq Museum, Baghdad. The Lost Legacy of Ancient Mesopotamia* (M. Polk & A.M.H. Schuster, eds.), Abrams, New York 2005, 5.
- 131) Ponthoreau, M.-C. Le droit compare en question(s) entre pragmatisme et outil epistemologique, *Revue internationale de droit compare* 2005, 7.
- 132) Porter, J.I. Is Art Modern? Kristeller's 'Modern System of the Arts' Reconsidered, *British Journal of Aesthetics* 49 (2009) 1.
- 133) — Reply to Shiner, *British Journal of Aesthetics* 49 (2009) 171.
- 134) — Why Art Has Never Been Autonomous, *Arethusa* 43 (2010) 165.
- 135) Potter, P. People's Republic of China Provisional Regulations on Art Import and Export Administration, *International Journal of Cultural Property* 18 (2011) 131.
- 136) Powell, A. Neoplatonism and Geometry in Islamic Art, *Association of Art Historians* 1998, 135.
- 137) Prott, L.V. UNESCO International Framework for the Protection of the Cultural Heritage, *στο: Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce* J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski, eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009, 257.
- 138) Quodbach, E. 'I want this collection to be my monument'. Henry Clay Frick and the formation of the Frick Collection, *Journal of the History of Collections* 21 (2009) 229.
- 139) Radin, M.J. Property and Personhood, 34 *Stanford Law Review* 957 (1982).
- 140) Riles, A. Wigmore's Treasure Box: Comparative Law in the Era of Information, 40 *Harvard International Law Journal* 221 (1999).
- 141) Riles, A. Encountering Amateurism: John Henry Wigmore and the Uses of American Formalism, *στο: Rethinking the Masters of Comparative Law* (A. Riles, ed.), Hart Publishing, Oxford-Portland Oregon 2001, 94.

- 142) Robson, L.C. Archeology and Mission: The British Presence in Ninteenth-Century Jerusalem, 40 Jerusalem Quarterly 5 (2009/10).
- 143) Rosenstone, R.A. Learning from Those Imitative Japanese: Another Side of the American Experience in the Mikado's Empire, 85 American Historical Review 572 (1980).
- 144) Rovers, E. Introduction: The art collector — between philanthropy and self-glorification, Journal of the History of Collections 21 (2009) 157.
- 145) Rudenstine, D. A tale of three documents: Lord Elgin and the missing historic 1801 Ottoman document, 22 Cardozo Law Review 1870 (2001).
- 146) — Lord Elgin and the Ottomans: The Question of Permission, 23 Cardozo Law Review 449 (2002).
- 147) Ruskola, T. Legal Orientalism, 101 Michigan Law Review 179 (2002).
- 148) Sacco, R. Legal Formants, 39 American Journal of Comparative Law 1 & 343 (1991).
- 149) — Droit muet, Revue trimestrielle de droit civil 1995, 783.
- 150) — Le pouvoir de dire la verite, $\sigma\tau\omicron$: La quete anthropologique du droit. Autour de la demarche d'Eienne Le Roy (Ch. Eberhard et G. Vernikos eds.), Les editions KARTHALA, Paris 2006, 445.
- 151) Stein, G.J. Foreword, $\sigma\tau\omicron$: Catastrophe! The Looting and Destruction of Iraq's Past (G. Emberling/K. Hanson, eds.), The Oriental Institute Museum of the University of Chicago 2008, 5.
- 152) Stone, E.C. Patterns of looting in southern Iraq, Antiquity 82 (2008) 125.
- 153) Tamanaha, B.Z. An Analytical Map of Social Scientific Approaches to the Concept of Law, Oxford Journal of Legal Studies 15 (1995) 501.
- 154) — Understanding Legal Pluralism: Past to Present, Local to Global, 30 Sydney Law Review 375 (2008).
- 155) Thomas, N. The Museum as Method, Museum Anthropology 33 (2010) 6.
- 156) Thomasson, F Justifying and Criticizing the Removals of Antiquities in Ottoman Lands: Tracking the Sigeion Inscription, International Journal of Cultural Property 17 (2010) 493.
- 157) Tomaszewski, A. Tangible and Intangible Values of Cultural Property in Western Tradition and Science, 2003, <http://www.international.icomos.org/victoria-falls2003/papers/A1-1%20-%20Tomaszewski.pdf>.
- 158) Tsosie, R. Native Nations and Museums: Developing an Institutional Framework for Cultural Sovereignty, 45 Tulsa Law Review 3 (2009).
- 159) — Who Controls Native Cultural Heritage?: "Art", "Artifacts", and the Right to Cultural Survival, $\sigma\tau\omicron$: Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce (J.A.R. Nafziger/A.M. Nicgorski, eds.), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009, 3.
- 160) Twining, W. Glenn on Tradition: An Overview, Journal of Comparative Law 1 (2006) 107.
- 161) Weiss, L.J. The Role of Museums in Sustaining the Illicit Trade in Cultural Property, 25 Cardozo Arts & Entertainment 837 (2007).
- 162) Wigmore, J.H. Comparative Law: Jottings on Comparative Legal Ideas and Institutions, 6 Tulane Law Review 48 (1931).

- 163) Wilf, S. The Invention of Legal Primitivism, 10 *Theoretical Inquiries in Law* 451 (2009).
- 164) Williams, D. Lord Elgin's firman, *Journal of the History of Collections* 21 (2009) 49.
- 165) Willis, E. The Law, Politics, and "Historical Wounds": The Dja Dja Warrung Bark Etchings Case in Australia, *International Journal of Cultural Property* 15 (2008) 49.
- 166) Windrow, H. From State to Nation: The Forging of the Han through Language Policy in the PRC and Taiwan, 37 *New York University Journal of International Law and Politics* 373 (2005).
- 167) Woodman, G.R. The Involvement of English Common Law with Other Laws, *στο: La quiete anthropologique du droit. Autour de la demarche d'Eienne Le Roy* (Ch. Eberhard et G. Vernikos eds.), Les editions KARTHALA, Paris 2006, 477.
- 168) Yates, D. Archaeology and Autonomies: The Legal Framework of Heritage Management in a New Bolivia, *International Journal of Cultural Property* 18 (2011) 291.
- 169) Yaya, I. Wonders of America. The curiosity cabinet as a site of representation and knowledge, *Journal of the History of Collections* 20 (2008) 173.
- 170) Yokaris, A. Problemes methodologiques et nature de la recherche comparative en droit international, *Revue Hellenique de Droit International* 1982-1983, 65.
- 171) Yu, P.K. Cultural Relics, Intellectual Property, and Intangible Heritage, 81 *Temple Law Review* 433 (2008).
- 172) Ziegert, K.A. The Sociology behind Eugen Ehrlich's Sociology of Law, *International Journal of Sociology of Law* 7 (1979) 225.

ΒΑΣΙΚΕΣ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- ❖ Council of Europe Portal (2017) European Cultural Convention (Paris, 1954). Διαθέσιμο στο: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/european-culturalconvention>
- ❖ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2003). Unesco Declaration concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage. Διαθέσιμο στο: http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=17718&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- ❖ Δημιουργική Ευρώπη (2018) Διακρατικά Σχέδια Συνεργασίας. Διαθέσιμο στο: <http://creative-europe.culture.gr/creative-europe/υπο-πρόγραμμα-πολιτισμός/διασυνοριακήσυνεργασία/>.
- ❖ Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2014) Οδηγία 2014/60/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαΐου 2014 , σχετικά με την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που έχουν απομακρυνθεί παράνομα από το έδαφος κράτους μέλους και την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1024/2012 (αναδιατύπωση). Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/?uri=CELEX:32014L0060>.
- ❖ Εφημερίς της Κυβερνήσεως (2005) European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (revised). Διαθέσιμο στο : http://www.unesco.org/culture/natlaws/media/pdf/greece/gre_law3378_2005_valettaconv_greor_of.
- ❖ Υπουργείο Πολιτισμού Υπόμνημα για τα Μάρμαρα του Παρθενώνα. Διαθέσιμο στο: <https://www.culture.gr/DocLib/memorandum-gr.pdf>.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

- 1) Island of Palmas Case (United States v. The Netherlands), Perm. Ct. of Arbitration, 2 U.N. Rep. Int'l Arb. Awards 829 (1928).
- 2) Wincorth c. Christie, Mason & Woods Ltd and Another [1950] 1 All ER 1121, [1950] 2 WLR 937 (Ch. D.)
- 3) ΔΔΧ στην υπόθεση του ναού Preah Vihear (Καμπότζη κατά Ταϊλάνδης), 1962
- 4) ΔΕΚ, 10.12.1968, Επιτροπή/ιταλικής Δημοκρατίας 7/68, ΣυλλΝομολ 1968. 618 επ.
- 5) ΔΕΚ, 30.11.1976 , Bier/Mines de Potasse d'Alsace, 21/76, ΣυλλΝομολ. 1976/1735
- 6) Casa della cultura ecuatoriana v. Danusso, Tribunale di Torino , 25.3.1982
- 7) ΔΕΚ, 27.9.1988 Καλφέλης/Schröder , ΣυλλΝομολ. 1988
- 8) ΔΕΚ, 11.1.1990, Dumez France/Hessische Landesbank , 220/88, ΣυλλΝομολ 1990.I-49
- 9) ΔΕΚ, 26.3.1992, Reichert/Dresdner Bank II, C-261/90, ΣυλλΝομολ 1992.I, σελ. 2149
- 10) ΔΕΚ, 7.3.1995, Fiona Shevill/Presse Alliance, ΣυλλΝομολ 1995.I, σελ. 415 = ΕλλΔνη 1995, σελ. 966.
- 11) ΔΕΚ, 19.9.1995, Marinari/Lloyd's Bank, C-364/93, ΣυλλΝομολ 1995.I, σελ. 2719 = ΕλλΔνη 1997, σελ. 1684.
- 12) ΔΕΚ, 28.3.1995, Kleinwort/City of Glasgow, ΣυλλΝομολ 1995.I, σελ. 615.
- 13) The International Tribunal for the former Yugoslavia case No. IT-95-5-I The Prosecutor of the Tribunal against Radovan Karadzic, Ratko Mladic Indictment.
- 14) The Prosecutor v. Ivica Rajić, Case No. IT-95-12-R61, September 13, 1996; available at <http://www.icty.org>
- 15) City of Gotha and Federal Republic of Germany v. Sotheby's and Cobert Finance S.A, The Times , 8 October 1998
- 16) ΔΕΚ, 5.2.2004, DFDS Torline/LO Landsorganisationen i Sverige, C-18/02 (διαθέσιμη στην ιστοσελίδα www.eur-lex.eu.int).
- 17) ΔΕΚ, 10.6.2004, Rudolf Kronhofer/Marianne Maier κλπ, C-168/02 (διαθέσιμη στην ιστοσελίδα www.eur-lex.eu).



<http://collections.culture.gr/>

Περιγραφή: Η Νίκη της Σαμοθράκης είναι ένα ελληνιστικό γλυπτό του 2ου π.Χ. αιώνα σκαλισμένο σε παριανό μάρμαρο, που παριστάνει τη θεά Νίκη. Το γλυπτό βρέθηκε στη Σαμοθράκη το 1863, σπασμένο σε πολλά κομμάτια, και μεταφέρθηκε στο Μουσείο του Λούβρου. Το κεφάλι και το αριστερό χέρι της Νίκης δε βρέθηκαν ποτέ. Θεωρείται ένα από τα αριστουργήματα της ελληνικής τέχνης. Συμβολίζει την προσωποποίηση της νίκης, της επικράτησης επί των αντιπάλων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ¹¹⁰

- Διεθνές Δίκαιο
 1. Το Σύμφωνο για τα Κοινωνικά, Οικονομικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (16/12/1966)
 2. Παγκόσμια Διακήρυξη για την Πολιτιστική Πολυμορφία (2001)
 3. Η Σύμβαση για την Προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς (1972)
 4. Η Διεθνής Σύμβαση της Χάγης (14.5.1954) για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ενόπλου συρράξεως που κυρώθηκε με τον Ν. 1114/1981
 5. Η Διεθνής Σύμβαση των Παρισίων (23.11.1972) για την προστασία της Παγκόσμιου Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς» που κυρώθηκε με τον Ν. 1126/1981 και ετέθη σε ισχύ στις 17.10 1981
 6. Η Ευρωπαϊκή Μορφωτική Σύμβαση (Παρίσι, 19.12.1954), που κυρώθηκε με το ΝΔ 4194/1961 (ΦΕΚ 166/Α/19.9.1961) και ετέθη σε ισχύ στις 10.1.1962
 7. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς (Λονδίνο, 6.5.1969), που κυρώθηκε με τον Ν. 1127/1981 (ΦΕΚ 32/Α/10.2.1981) και ετέθη σε ισχύ στις 21.10.1981.
 8. Η Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης (Γρανάδα, 3.10.1985) που κυρώθηκε με τον Ν. 2019/1992 (ΦΕΚ 61/Α/13.4.1992) και ετέθη σε ισχύ στις 1.9.1992.

- Ευρωπαϊκή Νομοθεσία
 1. Κανονισμός (ΕΕ) 2019/880 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 17ης Απριλίου 2019, σχετικά με την είσοδο και την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών.
 2. Οδηγία 2014/60/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαΐου 2014 , σχετικά με την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών που έχουν απομακρυνθεί παράνομα από το έδαφος κράτους μέλους και την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1024/2012 (αναδιατύπωση).
 3. Απόφαση αριθ. 1194/2011/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Νοεμβρίου 2011 , σχετικά με τη θέσπιση δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Σήμα Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς.
 4. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1295/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Δεκεμβρίου 2013 , για την θέσπιση του προγράμματος «Δημιουργική Ευρώπη» (2014 έως 2020) και την κατάργηση των αποφάσεων αριθ. 1718/2006/ΕΚ, 1855/2006/ΕΚ και 1041/2009/ΕΚ.
 5. Απόφαση αριθ. 445/2014/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014 , για τη θέσπιση δράσης της Ένωσης όσον αφορά τις πολιτιστικές πρωτεύουσες της Ευρώπης για τα έτη 2020 έως 2033 και για την κατάργηση της απόφασης αριθ. 1622/2006/ΕΚ.

¹¹⁰ Το παράρτημα είναι ενδεικτικό.

6. Απόφαση (ΕΕ) 2017/864 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 17ης Μαΐου 2017, σχετικά με το ευρωπαϊκό έτος πολιτιστικής κληρονομιάς (2018).
- Ελληνική Νομοθεσία
 1. Νόμος υπ' αριθμ. 1103/1980 με τον οποίο κυρώνεται η διεθνής σύμβαση της UNESCO (1970) για την παρεμπόδιση της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών .ΦΕΚ 297/Α/ 29 Δεκεμβρίου 1980.
 2. Νόμος υπ' αριθμ. 2121/1993 «Πνευματική Ιδιοκτησία, συγγενικά δικαιώματα και πολιτιστικά θέματα» .ΦΕΚ 25/Α/ 4 Μαρτίου 1993.
 3. Νόμος υπ' αριθμ. 3028/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς». ΦΕΚ 153/Α/ 28 Ιουνίου 2002.
 4. Νόμος υπ' αριθμ. 3057 «Τροποποίηση και συμπλήρωση του Ν. 2725/1999, ρύθμιση θεμάτων Υπουργείου Πολιτισμού και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ 239/ 10 Οκτωβρίου 2002 , άρθρο 80.
 5. Νόμος υπ' αριθμ. 3348/2005 «Κύρωση της Σύμβασης Unidroit για τα κλαπέντα ή παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά» .ΦΕΚ 144/Α/ 23 Ιουνίου 2005.
 6. Νόμος υπ' αριθμ. 3525/2007 «Πολιτιστική Χορηγία». ΦΕΚ 16/Α/ 26 Ιανουαρίου 2007.